64

1993

metmenys

kūryba ir analizė

Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 89, Linas Jablonskis 124, Kristina Montvidas Kutkus 44, Žibuntas Mikšys 140, Petras Repšys 90, Otis Tamašauskas 59.

1492
KOSTAS OSTRAUSKAS

THE CHIEF
PAPŪGA
(pirštininė lėlė ant Chief'o rankos)
INDĖNAS
KRISTOFORAS KOLUMBAS

Savo vigvame sėdi THE CHIEF. Jam ant peties tupi linksmai nusiteikusi PAPŪGA.

Įeina INDĖNAS.

THE CHIEF. Na?
INDĖNAS. Baigta — visi jau ten, iš kur niekas negrįžta.
THE CHIEF. Malonu girdėti.
INDĖNAS. Visi iki vieno.
THE CHIEF. Iki vieno?
INDĖNAS. Pardon: išskyrus vieną.
THE CHIEF. Taip ir sakyk. Atvesk tą vieną.

INDĖNAS išeina.

THE CHIEF *(PAPŪGAI).* O ką tu pasakysi?
PAPŪGA. Ką išgirsi, tą ir pasakysiu.

Grįžta INDĖNAS ir atveda KRISTOFORĄ KOLUMBĄ. Jo rankos surištos.

INDĖNAS. Štai tas vienas. Paskutinis.

INDĖNAS vėl išeina.

THE CHIEF. Cristoforo Colombo, jei neklystu?
PAPŪGA. Tikrai ne Dr. Livingstone.
KOLUMBAS. Cristóbal Colón.
THE CHIEF. Tas pats velnias — lietuviškai tariant, Kristupas Kolumbas.
PAPŪGA. O angliškai — Christopher Columbus.
In fourteen hundred ninety-two
Columbus sailed the ocean blue.

THE CHIEF nusikvatoja.

KOLUMBAS. Kokie čia juokai?
THE CHIEF. Kaip tu manai? — Tai, sakai, atplaukei? Ir kas iš to?
PAPŪGA. Ir kas iš to?
KOLUMBAS. Iš ko?
THE CHIEF. Vis tiek ne ten pataikei.
KOLUMBAS. Ne ten?
PAPŪGA. Ne ten. Ne ten.
THE CHIEF. Čia, gerbiamasai, jokia Indija.
KOLUMBAS. Ne Indija? O kas?
THE CHIEF. Štai.

THE CHIEF išsitraukia žemėlapį ir pakiša KOLUMBUI panosėn.

THE CHIEF. Pasižiūrėk.
KOLUMBAS. Kas čia? Žemėlapis? Imago mundi?

THE CHIEF. Gal ir „imago", bet tikrai ne „mundi". Tai tik tólimos mūsų parapijos — kaip, jas išvydęs, nubrėžė Eriksonas.

KOLUMBAS. Eriksonas?

PAPŪGA. Eriksonas. Eriksonas.

KOLUMBAS. Koks Eriksonas?

THE CHIEF. Leif Eriksson. Jis čia, — *(Mostelėjęs ranka)*, — tiesą sakant, ten, toli šiaurėje, kur baisiai šalta, — senais laikais, žiloj gadynėj svečiuosna buvo iš kažkur atklydęs. Atplaukė...

KOLUMBAS. Atplaukė?..

PAPŪGA. Atplaukė. Atplaukė.

THE CHIEF. ... tačiau neužsibuvo — apsidairė, tarė sudie — ir išplaukė.

KOLUMBAS. Ir išplaukė?..

PAPŪGA. Ir išplaukė. Ir išplaukė.

KOLUMBAS *(susiėmęs už galvos)*. Santa Maria!..

THE CHIEF. Pinta...

PAPŪGA. ...ir Niña.

KOLUMBAS. Maria santissima!..

THE CHIEF. Taip, atplaukė ir išplaukė.

PAPŪGA. Atplaukė ir išplaukė.

THE CHIEF. Ir — svarbiausia — negrįžo. Šaunus ir galvotas vyras. O tamsta čia lyg namuos įsitaisyti ketini — mūsų moteris pargriovęs prievartauji, gėrybes grobi... — nei šis, nei tas.

PAPŪGA. Nei šis, nei tas.

KOLUMBAS. Aš Dievo žodį jums, nekrikštams, nešu.

THE CHIEF. Mums savo dievų užtenka.

PAPŪGA. Užtenka. Užtenka.

THE CHIEF. O žodžių net per daug...

PAPŪGA. Per daug. Per daug.

THE CHIEF. ...— susikalbėt negalim.

THE CHIEF suploja rankomis.
Grįžta INDĖNAS.

INDĖNAS. Jau?
THE CHIEF. Laikas sudoroti ir tą vieną.
INDĖNAS. Ugh.
THE CHIEF. Paskutinį.
INDĖNAS. Ugh. Ugh.

INDĖNAS išsitraukia peilį.

KOLUMBAS. Nedrįsk! Servus sum Altissimi Salvatoris!
THE CHIEF. Ne Izabelės? — Šiaip ar taip, tavo tarnystė jau baigta.
INDĖNAS. Baigta.
PAPŪGA. Baigta. Baigta.

KOLUMBAS susimąsto.

KOLUMBAS *(atsidusęs).* Ką gi, jei šitaip...

KOLUMBAS parpuola ant kelių ir abiem — surištom — rankom persižegnoja.
INDĖNAS užsimoja peiliu...
Staiga — — —

PAPŪGA. Palauk.

THE CHIEF kilsteli ranką. PAPŪGA taria jam kažką į ausį.

THE CHIEF. Sakai?

PAPŪGA pakinknoja energingai galva.

THE CHIEF. Nebloga idėja.
PAPŪGA. Labai gera. Labai gera.

THE CHIEF. Taip ir padarysim. *(INDĖNUI)* Užuot nudobęs, išvesk jį į miškus, į glūdumas, paklaidink nuvedęs ir paleisk — tegul sau klaidžioja paklydęs amžinai.

PAPŪGA. Paklydęs. Paklydęs. Amžinai.

KOLUMBAS didžiai susirūpina.

KOLUMBAS. Tai kas dabar vėl tą Ameriką atras?

THE CHIEF. O kam jos reikia?

KOLUMBAS. Europa neturės nei bulvės, nei kukurūzo.

THE CHIEF. Menkas nuostolis.

PAPŪGA. Jokio nuostolio. Jokio nuostolio.

INDĖNAS. O popcorn?

PAPŪGA *(pasibaisėjus)*. Popcorn? Yuck!

THE CHIEF *(nusijuokęs)*. Nebūk tokia kritiška. — Galų gale jokių amerikų čia niekas neatras, — mes puikiai žinome, kur esam ir kas esame. Ir visai gerai jaučiamės. Olé! Adiós, Admirole!

...ir išveda INDĖNAS KOLUMBĄ.

PAPŪGA. Bye-bye.

...ir nukrenta kvatodama PAPŪGA nuo peties.

1992

KARALIAUS VEIDRODIS, ARBA XVIII A. LENKIJOS-LIETUVOS SOCIOPOLITINĖ CHOREOGRAFIJA, SUKURTA IŠ BAJORŲ DIENORAŠČIŲ IR MEMUARŲ, PAĮVAIRINANT JUOS ŠIO LAIKO ŽAVĖJIMUSI VEIDRODŽIAIS IR ATSPINDŽIAIS

ARTŪRAS TEREŠKINAS

Fantazuodamas apie XVIII amžių, arba kurdamas jo sociopolitinę choreografiją, žinau, kad mane varžo „ženklų rėžimai", kuriais gyvena šiuolaikinis pasaulis, pakeitęs tai, kas realu, vaizdinių vaizdiniais, kopijų kopijomis, kurios nebeturi sąsajų su originalais. Tačiau esu pateisinamas to, jog „teritorija dabarties pasaulyje jau nebėra pirmesnė nei žemėlapis, kuris ją pergyvena. Nuo dabar būtent žemėlapis eina pirmiau nei teritorija — atvaizdo pirmenybė ir būtent žemėlapis sukuria teritoriją"[1]. Vadinasi, ne XVIII amžius mane atkuria, bet aš, kaip tas žemėlapis, kuriu jo teritoriją, leisdamasis begalinėn pakartojimų karalystėn.

Veidrodžio metafora, patvirtinanti šį užmojį, gali reikšti ir atmintį, kurioje verdantys simboliai valdo žmogų, dažnai jam to net nesuvokiant. Mus prievartaujantys ir išganantys simboliai kartais įstengia tapti realesni nei pats mūsų buvimas, jais tikrinamas. Kurdamas praeitį, tuo pat metu išgyveni baimę prarasti save ar abejonę savimi ir galimybę atgauti prarastą „aš" ar jį patvirtinti. Tai panašu į savęs (t.y. savo teritorinio pirmavaizdžio) *praradimo arba susigrąžinimo žaidimą*[2].

Veidrodišku simboliu, besityčiojančiu iš savęs ir kitų, XVIII amžiaus antros pusės bajorų dienoraščiuose, memuaruose[3] įmanu laikyti paskutinį Lenkijos-Lietuvos valstybės valdovą Stanislovą Poniatovskį, karaliavusį 1764-1795 metais. Lenkijos-Lietuvos bajorų santykis su juo ir požiūriai į jį — tarytum

nuolatinis buvimas prieš veidrodį, kuris, kad ir kaip būtų pardoksalu, ne tik atspindi, bet ir žeidžia.[4]

XVIII amžiaus bajorų dienoraščiai ir memuarai liudija nenuslopinamą tikėjimą, kad ir asmeniškas, ir viešas gyvenimai yra svarbūs užrašyti. Svarbu įrodyti egzistuojant save kaip tekstą, svarbu sukurti savo diskursą, kuris, pasak Michel Foucault, yra „smurtas, kurį panaudojame prieš daiktus, patirtis, kurią jiems primetame"[5]. Laikant diskursą sąmonės procesų modeliu, labiausiai tiesiogine sąmonės, siekiančios suprasti, apraiška[6], Lenkijos-Lietuvos bajorų raštus galima matyti kaip XVIII a. pasaulio supratimo būdų ideologiją. Nors ir nebūdami savęs atradimo kalba — nei dvasinės išpažintys, nei introspektyvios savęs analizės — Edvardo Raczyńskio šešiolikatomio tekstai atsiveria kaip gana išsamus politinių įvykių, socialinių ir kultūrinių aktų sraute skęstančios individualybės katalogas. Įsirašydamas į jį, asmuo tikrinasi ir žeidžia savo „aš" visuomeninių simbolių retorika, kurioje itin svarbus yra paskutinio Lenkijos-Lietuvos karaliaus simbolis. „Aš" bajorų dienoraščiuose ir memuaruose išrašomas ir kaip veikiantis pasaulio scenoje, ir kaip stebintis bei vertinantis ją.

Šalia patetiškos, save pervertinančios retorikos, arogantiškos tuščiakalbės, šiuose tekstuose gausu pedantikos, perpildytos nereikšmingų kasdienio gyvenimo detalių, nuobodaus aprašinėjimo: vardinami ilgiausi pažįstamų didikų sąrašai, smulkiai aprašinėjama, kur keliaujama, kas kalbama ar kaip pešamasi seime, kas ir kaip valgoma bei geriama. Labiausiai akin krenta pabrėžtina „rašytojų tuštybė", nuolatinis rūpestis savo vaizdiniu, socialinis ekstrovertiškumas, moralistinis ir pamokslininkiškas sadomasochizmas[7].

Itin įdomūs yra valgio ir gėrimo aprašymai, padedantys suvokti vieną iš stipriausių XVIII a. Lenkijos-Lietuvos sociopolitinių diskursų, kuris gyvavo ir šimtmečio pradžioje, ir jo antroje pusėje. Puikus jo pavyzdys yra per kelis tomus besitęsiantys kunigo Jędrzejaus Kitowicziaus[8] memuarai „Papročių ir įpročių aprašymas Augusto III karaliavimo metu", valgiui ir gėrimui, valgymui ir gėrimui skiriantys daug vietos[9].

Kitowicziaus tirštai aprašinėjami valgymo bei gėrimo įpročiai, valgiai bei gėrimai (rašytojas neužmiršta ir valgio receptų) patvirtina Augusto III laikais (1733-1763) Lenkijoje-Lietuvoje vyravus orgiastinį valgymo būdą. Pravalgomi ir prageriami turtai bei žemės, banketai bei seimų sesijos panėši į orgijas. Šis orgiastinis diskursas buvo kuriamas, norint paneigti šleikštulį bei koktumą, keliamą asmeniško bei viešo gyvenimo chaoso bei anarchijos, ir siekiant transformuoti juos į geidulį, išsiskleidžiantį keisčiausiomis valgio fantazijomis. Kūno nekontroliavimas valgant, koks atskleidžiamas „Papročiuose ir įpročiuose", yra apibrėžtos socialinės kontrolės išraiška, arba visiškas tos kontrolės suirimas, nes valgiai, kaip struktūruoti socialiniai įvykiai, struktūrinantys kitus savo pačių vaizdinais, „užkoduoja pranešimus apie skirtingus hierarchijos lygmenis, apie priklausymą ir pašalinimą, ribas ir užribius"[10]. Aukso laisvė, buvusi Lenkijos-Lietuvos bajorų gyvenimo nuostata, suvokimas, kad valstybė egzistuoja tik dėl to, kad teiktų jiems šlovę, privilegijas ir turtus, remia tai, ką išsako XVIII a. valgiai.

Viename iš Kitowicziaus atsiminimų skyrių, pavadintame „Apie seimų vaišes ir girtuoklystes", apie smulkiąją šlėktą seimuose rašoma:

> Iš ryto buvo duodama [jiems] degtinės vieną, antrą ir trečią kartą, ant stalo padedama keletas duonos kepalų, keletas sviesto gabalų ir keletas supjaustytų pyragų; tam, kas po šito jautė troškulį, buvo duodama alaus. Bet, tarp kitko, nuo godumo jie buvo prilaikomi, kad galėtų likti pilno proto ir sąmonės seimo darbą dirbti...[11]

O skyriuje „Apie gėrimus ir girtuoklystes" pasakojami juokingai žiaurūs didikų žaidimai:

> Trečias garsus girtuoklis buvo kunigaikštis Karolis Radvila, Vilniaus vaivada. Be galo daug reikėtų rašyti, kokias jis šunybes krėsdavo būdamas girtas savo gausiems namiškiams, papasakosiu tiktai, ką jis padarė Pacui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkui. Vieną kartą Radvila taip

savo kvailiojimais įgriso Pacui, kad tas, ilgiau negalėdamas kentėti, pagrasino jam dvikova. Bet Radvila, nenorėdamas su Pacu nutraukti draugystės, bet trokšdamas jį pagąsdinti už jo grasinimą, apsimetė, kad yra ant Paco baisiausiai užsirūstinęs, todėl liepė tuoj pat jį suimti, grandinėmis apkaustyti ir įmesti vienutėn. Kitą rytą liepė jį aprengti mirtininko marškiniais, išvesti į aikštę, lydimą budelio bei kunigo, ir atiduoti mirčiai; visi Paco ir Radvilos draugai, išsigandę to reginio, puolė Radvilai po kojų paskui Pacą, kuris ašaromis ir maldavimais taip pat prašė pasigailėti; bet Radvila, apsimetęs nepalenkiamu ir kurčiu visiems prašymams, skubino Pacą, kad tasai klauptųsi po kardu, kurį budelis laikė ties pasmerktojo kaklu. Galiausiai, kai Pacas paprašė dar akimirkos išpažinčiai, Radvila, jau būdamas pasisotinęs tuo pokštu, šoko prie Paco, maloniai šaipydamasis: va, matai, aš tave žymiai geriau išgąsdinau, nei tu mane dvikova! palydėjo tada jis Pacą, tais mirtininko marškiniais aprengtą, į dvaro kambarius, ir ten pat už tą pokštą davė jam brangiausių dovanų, o taip pat [iškėlė] didelį banketą ir išgertuves to pokšto garbei. Pacas, savaime aišku, mirties sukrėstas, o paskui staigaus džiaugsmo apimtas, ir priverstas tokioje kraujo revoliucijoje girtuokliauti, susirgo ir po trijų dienų mirė.[12]

Orgiastinis diskursas, fiksuojąs anarchistinį žiaurumą ir pasišlykštėjimą bet kokiais suvaržymais, žymus ir dalies bajorų raštuose apie Stanislovą Poniatovskį. Jie mirgėte mirga politinės patografijos pėdsakais: tiesiog su patologiška pašaipa žiūrima į valdovą, nesuvokiant, kad sykiu žiūrima ir į save, net karaliaus laidotuvių dieną nesurandama jam nė vieno geresnio žodžio[13]. Anarchistinė neigimo galia, nebeatpažįstanti ribų tarp beprotybės ir sveiko proto, liudija bendruomenės katastrofą. Regėti memuaruose ir nekritiško karaliaus aukštinimo ženklų. Visa tai žymu visuomeninių procesijų, Stanislovo Augusto karūnavimo iškilmių aprašymuose, karaliaus vizito į Nesvyžių pas Vilniaus vaivadą Karolį Radvilą dienoraštiniame apraše bei Poniatovskio pagrobimo epizode, kuris interpretuojamas kelių memuaristų.

Minėto Jędrzejaus Kitowicziaus atsiminimuose, pavadintuose „Apie karaliaus karūnavimą 1764 metais", karū-

navimo ritualas yra tapęs vieta apibrėžti savus politinius įvaizdžius ir paneigti tuos, kurie pačia karūnavimo ceremonija tvirtinami. Metraštininko požiūriu, Stanislovo Augusto karūnavimas tesąs tik dekadentiško maskarado atšvaitas, kuris nebegali pademonstruoti galios ar valdžios. Tai veikiau reginys plebėjams nei politinės galios rodiklis:

> Nedaug tebuvo tame akte pasiuntinių ir senatorių, didesnė pusė kėdžių ir suolų buvo tušti, gal dėl to, kad [senatoriai ir pasiuntiniai] nebuvo smalsūs tam miestelėnams skirtam reginiui, o gal dėl to, kad po vakarykščio banketo jie pramigo; gana to, jog tuščių vietų tame senate buvo stebėtinai daug.[14]

Karūnavimo ritualas Kitowicziui nebėra visuomeninės tvarkos įvaizdis, nors, rodos, jis vyksta tvarkingai, dalyvaujant šventikų bei aukštuomenės minioms. Visuomeninės tvarkos nebeįkūnija ir karalius, nesugebąs išlaikyti žmonių socialinėje struktūroje, kuri, pasak rašančio, paties Dievo sukurta. Ceremonijos prasmę visiškai eliminuoja kraštutinis jos manieringumas ir dekoratyvumas (aprašomi karaliaus rūbai pagal vokiečių ir ispanų madą, kareivių išsirykiavimai ir persirykiavimai etc.). Net Stanislovo Augusto gestai, turintys simbolizuoti valdovo bei valstybės tvirtumą ir galią, žiūrovui tesukelia ironišką priekaištą:

> Karalius tuo pačiu kardu *mosavo* dukart į kiekvieną horizonto pusę kryžium, pradėdamas nuo šiaurės, į kurią pagal sosto padėtį atsistojo veidu, paskui atsigręždamas į rytus, pietus ir vakarus. Mosavo jis gana vikriai ir stipriai (o kad šitaip būtų mokėjęs apginti juo valstybę nuo suplėšymo, nes šitas mojavimas tą gynybą ir reiškė).[15]

Tiesiogiai vadindamas karūnavimą teatru, metraštininkas laiko tą teatrą biurokratizuotos rutinizuotos valstybinės ceremonijos atveju. Ritualas jam tarsi paskata ideologinei kovai: plakti karalių ir jį remiančius. Negeras asociacijas autoriui kelia ir

iškilmėms pasirinkta diena — lapkričio 25-toji, šventos Kotrynos diena. Karalius pasirinkęs šią dieną, kad įtiktų savo rėmėjai Rusijos valdovei Jekaterinai II.[16] Žiūrėdamas į Stanislovą Augustą, memuaristas prisimena prieš jį viešpatavusį karalių. Augustas III, kurio laikai istoriografijoje suvokiami kaip patys pragaištingiausi Lenkijos-Lietuvos istorijoje,[17] Kitowicziaus laikomas pačiu geriausiu iš valdovų. Praeities nostalgijoje užsimiršusiam asmeniui dabartinis karalius rodosi esąs tik tropas, draudžiantis viltį atrasti save. Bet ir pats asmuo tampa tokiu tropu, pamokslaudamas neapibrėžtos laisvės, teisės ir nežabotos orgijos vyraujamą praeitį, kuri jam rodosi socialinio išganymo vieta.

Kitowiczius galbūt yra vienas iš tų autorių, su kuriais galima sieti „politinės patologijos" ir „verbalinės anarchijos" sąvokas, nes respublikos, laisvės, karaliaus kategorijos jo lūpose skamba lyg išverstos atvirkščiai. Laisvę ir respubliką memuaristui užstoja bajoro valia veikti, kas naudinga jo gėrybei, ir anarchistinis pasitenkinimas savimi. Aiški terminologijos korupcija Kitowicziaus raštuose būdinga tokiems politinių kovų ir neaiškumų laikotarpiams, kokia buvo XVIII-o amžiaus antroji pusė Lenkijoje-Lietuvoje, apskritai Europoje. Štai kaip „politinė" ir „visuomeninė" patologija, įsišaknijusi bajorų elgesyje, matoma svetimtaučių akimis:

> ...jaunas lenkas neišmano, kas yra pareiga ar piliečio teisė, — rašo vienas iš keliautojų Vautrin, — save jis laiko ne tam tikro politinio organizmo dalele, bet veikiau centru, į kurį suplaukia visa, kas jį supa [...] Įteigdamas vaikui tokias mintis [...], magnatas nebejaučia ribų savo gėrybių teritorijoje, kuri nesusijusi su valstybės valdžia. Neišauklėtas jis tam, kad tarnautų tėvynei, nes tėvynė egzistuoja jam. Magnato vaikas išauga ne visuomeninio organizmo narys, bet parazitas, kuris galbūt prisidės prie savo tautos pražūties .[18]

Tuose pačiuose Kitowicziaus memuaruose su neslepiama ironija žiūrima į meną, tariant, kad „ką tik tapyba, skulptūra ir poezija gali išgalvoti, visa tai švietė Stanislovui Augustui"[19].

Priešiškumo erudicijai ir meniniams polinkiams tradicija, aiški šio autoriaus raštuose, ateina iš XVII amžiaus, kai po Lenkijos-Lietuvos šimtmetinio kontakto su Renesanso ir Baroko kultūra, Aleksandras Olizarovskis savo traktate De *Politica hominum societate* dar galėjo kalbėti apie lenkų didikų pasišlykštėjimą mokslu ir menu.[20] Memuaristo nekenčiamas „meniškas" karaliaus gyvenimo stilius, pabrėžęs empirizmą ir sensualizmą.[21] Neatsitiktinai Stanislovas Augustas jo apibūdinamas „kaip nuoširdus epikūriečių sektos filosofas, [kuris] visai nesirūpino niekuo, kas vyko šalyje ir net visame pasaulyje tol, kol jis pats galėjo smagintis"[22].

Sensualistiškai Stanislovą Poniatovskį mato memuaristė Anna Potocka: „Šio monarcho garbus vaizdinys, jo sidabriniai plaukai, ir jo puiki, truputį parfumuota ranka — visa tai tebėra mano atmintyje"[23]. Jai labai svarbus vizualinis vaizdas: jis čia be galo elegantiškas ir ištaigingas. Potockos aprašymuose dalis matoma vietoj visumos, t.y. naudojamasi metonimija, kuri vyrauja rokokiškoje pasaulio vizijoje. Pasaulis Potockai (kaip ir paties Stanislovo vaizdinys) rodosi trapus ir efemeriškas. Jos prisiminimuose vyras ir moteris dažnai redukuojami į socialinius *Beau* ir *Coquette* stereotipus.[24]

Priešingai grakštumą ir ištaigumą suvokia Kitowicz. Su neslepiamu pasibjaurėjimu jis aprašo Varšuvos miesto lojalumo paraiškos karaliui renginį, panėšėjusį į vykusį puošnų hepeningą.[25] Autoriui, kuris pats mėgaujasi anarchiška orgija, tas reginys rodosi esąs bakchanalija, kurioje socialiniai tabu ir „šventi" susitarimai yra laužomi:

> Netrukus po karūnavimo, — rašoma, — Varšuvos miestas parodė karaliui ištaigingą reginį tokiu būdu. Vysloje buvo pastatyta burinė valtis su vėliavėlėmis, vėliavomis, patiesalais ir kitais pompastiškais papuošimais, įsodintos į tą valtį šešios geros prigimties panelės. Tos, apsinuoginusios iki juosmens, reprezentavo jūrų sirenas, dainuojančias karaliui ir viliojančias jį, ant kranto stovintį, pas save. Pasibaigus tokiai

jūreivystei, kiekviena iš tų sirenų turėjo laimės visiškai incognito atsirasti karaliaus kabinete [...].[26]

Karalius, užsiimantis menu, laužo „sarmatišką populizmą", kuriam atstovauja memuaristas. Rašančio saiku matuojant, Stanislovas Augustas būtų „apsišvietęs elitistas", kuris lyg *honnête homme* įkūnijo švelnumą, socialumą, skonį, sykiu atmesdamas stereotipinį gyvenimo būdą, kuris vadintinas „vulgariu" ar „populiariu".[27] Kadangi karaliaus galia kyla iš simbolių, kuriais jis manipuliuoja ir kurie memuaristui kelia tik blogas asociacijas, chaosas valstybėje ir visa, kas joje bloga, siejama su pačiu karaliumi. Naudodamasis ironijos ir neapykantos archetipais, Kitowicz kuria orgiastinį-ortodoksinį diskursą.

Kitoks sociopolitinis diskursas skamba „Stanislovo Augusto vizite į Nesvyžių" (karalius lankėsi Nesvyžiuje 1786 m.). Aprašant ritualus (karaliaus pasveikinimas, triumfo arkos, medžioklės, butaforinis vandens mūšis, apsikeitimai dovanomis su bajorais etc.), stengiamasi pabrėžti politinę galią, kuri koncentruojasi karaliaus rankose (nors ta galia nepasveriama). Pats metraštininkas, kruopščiai fiksuojąs kiekvieną detalę, vardinąs ilgiausius bajorų sąrašus (iš to matyti, kad aprašymas dienoraštinis), jaučiasi esąs ritualo dalyvis, kurį su kitais veikiančiais sieja socialinis solidarumas. Nuo ritualo neatsiribojama ironijos bei skepsio siena kaip Kitowicziaus tekstuose. Dienoraščio nuotaiką geriausiai išreikštų panašiu metu Wilhelmo Kalinskio, bažnyčios profesoriaus Vilniaus seminarijoje (nuo 1774), sakyto pamokslo ištrauka, kurioje liepiama dėkoti už „bandrą mums visiems Poną ir Karalių Stanislovą Augustą, kuriam viešpataujant saldžią patiriame laisvę"[28].

Pats Stanislovo Poniatovskio vizitas į Nesvyžių laikomas mėginimu susieti centrą su periferija, kurioje politinė infrastruktūra buvo silpna ir kur karalystės griuvimo pavojai buvo didžiausi. Šiuo atveju, dalyvaudami didelės apimties ritualuose, vietiniai žmonės (o dalyvauta nuo valstiečių iki magnatų) galėjo geriau identifikuotis su valdančia galia; sykiu

vietinės valdžios pavaldumas karaliui buvo aiškiai deklaruotas. Nes, pasak dienoraštininko,

> visokių pramogų, skirtų šviesiausiam Ponui, metu skundėmės, kad jose nedalyvavo joks svetimtautis, kuris būtų galėjęs paliudyti kitoms tautoms, kaip karalius myli savo tautą, su kokia didybe pilietis savo namuose priėmė monarchą ir kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincija karaliui savo aukščiausią prieraišumą pareiškė.[29]

Karalius čia, skirtingai nei karūnavimo aprašyme, personifikuoja Lenkijos-Lietuvos valstybę, yra jos įvazdis; valdovo kūnas išreiškia visą kraštą, jo fizinė būklė atspindi krašto ir jo žmonių sąlygas. O ir veidrodiškai atsispindinti metraštininko individualybė jaučiasi politinės sistemos dalimi, kuri tvirtina jos tikėjimus ir idėjas.

Kaip ir visiems rašantiems, taip ir „Stanislovo Augusto vizito į Nesvyžių" autoriui labai svarbus buvęs vizualinis karaliaus vazdas, jo gestų simbolika. Tačiau šalia gesto kaip politinės galios raiškos, čia ganėtinai aiški ir kita reikšmė: į gestą žvelgiama kaip į meną, kaip į gyvenimo meno apraišką. Teigiant, kad valdovo elgsenoje, jo povyzoje, judesiuose ištirpsta ribos tarp meno ir gyvenimo, detaliai aprašinėjamos karaliaus šokio scenos, pasikeitimo dovanomis ceremonija, kiekvieną dieną po pietų vykdavę koncertai, opera, baletai Nesvyžiaus scenoje.

Tačiau karaliaus kūnas ne vien nekvestionuotinai personifikuoja valstybę ir ją atstovauja. Kad jo būta preteksto konfliktui, įrodo dvi Stanislovo Augusto pagrobimo versijos, išspausdintos Raczyńskio šešiolikatomyje.[30]

Vienoje pagrobimo versijoje[31] įvykis traktuojamas kaip nepavykęs bandymas atstatyti tinkamą valstybės padėtį, kuri sietina su bajorų savivale. Kadangi valdovas netapatinamas su tvarka, o tik jai trukdo, vadinasi, jis turįs būti pašalintas. Keikiant pagrobėją, kuris vėliau sugalvojęs Poniatovskį paleisti, apgailestaujama, kad visi neteko įdomiausių politinių spektaklių:

> Ką gi būtų daręs Pulawskis [vienas iš konfederatų vadų] su karaliumi, — rašoma, — jį sučiupęs, kokį vaidmenį vaidintų karalius, Pulawskio rankose būdamas, ir rusai, ar būtų puolę Čenstochovos mūrus, kad atgautų karalių, arba gal jį būtų apleidę, net pašalinę iš sosto; o paskui paleistą gal vėl į sostą būtų pasodinę, arba...[32]

Kitame nežinomo autoriaus aprašyme pasikėsinimas į karalių reiškia pasikėsinimą į visą „politinį kūną", nes, kaip viename pamoksle yra išsitaręs Vilniaus vyskupas Mykolas Karpavičius 1786 m. Vilniuje, „įstatymai, laisvė, karalius ir piliečiai, saugomi įstatymų, toje žemėje, kuri visą valdžią apima — tai yra Tėvynė... [...] Tėvynėje turi būti vienybė tarp karaliaus ir įstatymų, įstatymų ir jų vykdymo, tarp įstatymų vykdymo ir protingos bei teisėtos piliečių laisvės, tarp piliečių ir karaliaus bei tarp pačių piliečių"[33]. Vadinasi, pasikėsinti į valdovą, reiškia kėsintis ir į piliečių gerovę, nes, anot „Vizito į Nesvyžių" autoriaus, „karaliaus širdis apima ne tik viešą viso krašto, bet ir atskirų miestų bei piliečių naudą: amatų sužydėjimą, jūreivystės palengvinimą, mokslų praturtinimą"[34]. Todėl karaliaus valdžios atnaujinimas nežinomam autoriui yra viso politinio gyvenimo kontrolės sugrąžinamas. Memuaristo akyse karalius-auka, vėl tapęs visos valstybės įvaizdžiu, suteikia valstybei naują metmenį:

> Stanislovas Augustas, krauju apsitaškęs, apsivilkęs drabužiais, tinkančiais tai baisiai padėčiai, kurioje jis prieš keletą valandų buvo, rodėsi tą akimirką didingesnis nei tądien, kai tauta jį vienbalsiai sostan paskyrė.[35]

Taigi rašydami apie karalių, XVIII a. antros pusės Lenkijos-Lietuvos memuaristai rašo veidrodyje: kalbama ir apie kitą veidrodyje, ir apie save tame kitame. Stanislovas Poniatovskis, rodydamasis iššūkiu rašančių geismo ir praradimo dialogui, kuria jų identitetą: panašiai kaip veidrodis, kuris, užgrobdamas žmogų, ir daro jį didelį, ir jį sunaikina. Vienų tapatybė tvirtinama neigimu: rašymu ir veikla griaunama bet

kokia tvarka — sociopolitinė, asmeninė. Prievarta ir smurtas prieš save ir kitus suteikia formą jų gyvenimui; šitaip apibrėžiami viešo ir asmeniško gyvenimo kodai. Formuojant savo sociopolitinį diskursą smurtu ir neigimu, atsisakoma dalyvauti bendruomenės „vaidinimuose", kurie neatitinka rašančio nuostatų, t.y. dalyvavimas juose reiškia dalyvavimą nuosmūkio ritualuose. Tradicionalistinis ar anachronistinis diskursas, apsėstas praeities, tebegarbina karaliaus-kario, kovojančio tiek su savimi, tiek su pasauliu, įvaizdį[36]: „tokiomis [sudėtingomis] aplinkybėmis valstybei buvo reikalingas karalius-karys. O Poniatovskis buvo bailys, moteriška būtybė"[37]. Priešinamasi karaliaus ir jo aplinkos kurtai kultūrai, kuri stengėsi išvengti kraštutinumų — žiaurių aistrų, kraujo, tamsumo, prietarų, nekvestionuotino atsidavimo tradicijai.[38] Toje naujoje kultūroje įžiūrimas galas orgiastinei laisvei ir neurotinei sumaiščiai; „nauja tvarka" grasina sunaikinti perviršiaus ir kraštutinumų „laisvę". Žymu, kad pastarojoje sampratoje neskiriamas valdovas kaip žmogus, kaip politine būtybe ir kaip sakramentinė figūra: visi šie trys vaidmenys suplakami į vieną, teisiant karalių-politiką jo žmogiškomis nuodėmėmis (todėl šokiruoja Poniatovskio „dekadentizmas", dendizmas, domėjimasis menais).

Kita bajorų grupė, tapatinusis su Stanislovu Poniatovskiu kaip politine būtybe, teigė reformų būtinybę, sykiu kurdama savą diskursą su nauja kalbos santara (tai ryšku iš lenkiškai rašytų pamokslų, kur aiškinamos svarbiausios demokratijos, laisvės, tikėjimo, tėvynės sąvokos[39]). Stranislovas Poniatovskis yra tos dalies didikų vaizduotės veidrodis. Jų tapatybė atrandama atsiduodant legaliai valdžiai: pusiausvyra ir kontrolė yra jų credo.

Brėžiant metaforines paraleles tarp karaliaus ir ceremonijos (ritualo), tarp karaliaus kūno, socialinės tvarkos ir rašančio „aš", įmanu, kad ir labai iliuziškai, pradėti kurti savą XVIII a. Respublikos teritoriją.

IŠNAŠOS

[1] Jean Baudrillard, „The Precession of Simulacra," *Art After Modernism: Rethinking Representation*, ed. Brian Wallis (New York: New Museum of Contemporary Art, 1984), 253.

[2] Žr. Susan P. McNamara, „Mirrors of Fiction Within *Tom Jones*: The Paradox of Self-Reference," Eighteenth-Century Studies, 12:3 (Spring, 1979).

[3] Pagrindinis naudojamos literatūros šaltinis yra XIX a. viduryje grafo Edvardo Raczynskio išleisti XVIII a. Lenkijos-Lietuvos bajorų dienoraščiai, atsiminimai, biografijos, kitokie istoriniai dokumentai. Šešiolikos tomų rinkinys pavadintas „Lenkų ir Lenkijos vaizdas aštuonioliktame amžiuje, arba rinkinys atsiminimų, dienoraščių, viešų korespondencijų ir asmeniškų laiškų, kelionių ir detalių įvykių aprašymų, padedančių išaiškinti Lenkijos padėtį minėtame amžiuje", *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku czyli zbiór pamiętników, dyaryuszów, korrespondencyj publicznych i listów prywatnych, podróży i opisów zdarzen szczególowych, służących do wyjasnenia stanu Polski w wieku wspomnionym, wydany z rękopismów przez Edwarda Raczynskiego (Poznan, 1840-1843)*. Dalis asmenų, esančių šiame rinkinyje, yra anoniminiai, kiti paprastai siejami su Lenkijos kultūra, nes Lenkijoje daugiausia gyvenę ir dirbę. Mano manymu, stiprūs ryšiai tarp XVIII a. Lietuvos ir Lenkijos leidžia daryti bendrų išvadų, tinkančių abiems valstybės dalims.

[4] „Karaliau! aš nenoriu būti turtingas be tavęs ir negaliu būti vargšas su tavimi", rašoma Stanislovo apsilankymo Nesvyžiuje aprašyme, „Bytnosc Stanislawa Augusta w Nieswieżu", Obraz Polaków i Polski, t. 16, 63.

[5] Michel Foucault, „The Order of Discourse", *Untying the Text*, ed. Robert Young (Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981), 67.

[6] Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore & London: John Hopkins U. Press, 1990), 5-22.

[7] Jis, rodos, labiau matomas pasakojimuose apie savo gyvenimo poelgius nei pačiuose poelgiuose.

[8] Jędrzej Kitowicz (1728-1804) — kunigas, Baro konfederatas, Augusto III ir Stanislovo Augusto laikų memuaristas.

[9] Savo aprašymo pradžioje Kitowicz teigia, kad jis gerai nepažįstąs Lietuvos, bet manąs, kad daugeliu, ypač politinių aspektų, lenkų ir lietuvių tautos susijusios, kad viena iš kitos yra perėmusios manieras ir papročius. Todėl apibūdindamas vieną tautą, jis mano skaitytojui atskleisiąs ir kitą, su kai kuriomis išimtimis teisinėje abiejų kraštų struktūroje, kurios autoriaus plunksnai nepriklausančios. Jędrzej Kitowicz, „Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III księdzia Kitowicza...", *Obraz Polaków i Polski*, t. 9, 220.

[10] Mary Douglas, „Deciphering the Meal," *Myth, Symbol, and Culture*, ed. C. Geertz (New York, 1971), 61.

[11] Jędrzej Kitowicz, „Opis obyczajów ..., *Obraz Polaków i Polski*, t. 9, 224.

[12] *Ibid*, 200-202.

[13] „Taigi, Stanislovas Poniatovskis, kuris buvo laikomas vienu rafinuočiausių Europos monarchų, baigė savo gyvenimą gėdingai ir negarbingai. Jo vardo ‚Poniatovskis', išversto anagramatiškai, sugestija pasirodė tikra: ‚jis tyčiosis iš pasaulio'. Panašiai ir jo vardo kilmininkas ‚Poniatovskio': ‚pasaulis tyčiosis iš jo'. Garsų žaismas — ‚Poniatowski' — ‚On okpi swiat', ‚Poniatowskiego' — ‚Okpi go swiat'." Jędrzej Kitowicz, *Pamiętniki czyli historia Polska* (Warszawa: Panstwowy Institut Wydawniczy, 1971), 671.

[14] „O koronacyi Króla 1764", *Obraz Polaków i Polski*, t. 1, 267.

[15] *Ibid*, 270.

[16] *Ibid*, 266.

[17] Barbara Gnochulska, „The Place of the Enlightenment in Polish Social History," *A Republic of Nobles: Studies in Polish History to 1864*, ed. & trans. by J. K. Fedorowicz (Cambridge: Cambridge U. Press, 1982), 241.

[18] Vautrin, „Observator w Polsce", *Polska stanislawowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, ed. W. Zawadzki (Warszawa, 1963), 793-794. Dauguma Švietimo filosofų buvo neigiamai nusistatę Lenkijos-Lietuvos institucijų atžvilgiu. Montesquieu *L'Esprit des Lois* nurodė Lenkiją-Lietuvą kaip netobuliausią aristokratijos formą, o David Hume aprašė Respubliką kaip labiausiai atsilikusią valstybę Europoje. J. A. Gierowski, „The International Position of Poland in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," A Republic of Nobles, 236.

[19] „O koronacyi Króla", *Obraz Polaków i Polski*, t. 1, 271.

[20] Andrzej Wyrobisz, „The Arts and Social Prestige in Poland between the Sixteenth and Eighteenth Centuries," *A Republic of Nobles*, 158.

[21] Šį gyvensenos būdą galima pavadinti rokokiniu, ieškant jo atramų John Locke'o filosofijoje. Žr. Patrick Brady, „A Sweet Disorder: Atomistic Empirism and the Rococo Mode of Vision," Studies in Eighteenth-Century Culture, 7 (1978): 455.

[22] Jędrzej Kitowicz, *Pamiętniki czyli historia Polska*, 642.

[23] *Memoirs of the Countess Potocka, Anna*, ed. Casimir Stryienski (London, 1901), 4.

[24] Žr. Patrick Brady, *Op. cit.*

[25] Verta pastebėti, kad Rousseau yra rekomendavęs Lenkijos-Lietuvos vyriausybei kurti pilietinius festivalius. Jie, rašė Rousseau, „suteiktų naują jėgų nacionaliniam charakteriui, sustiprintų jo naujas tendencijas ir suteiktų energijos naujoms aistroms". T.y. dalyvaujant tokiuose festivaliuose, laužomi socialiniai barjerai ir kuriamas socialinis solidarumas. David I. Kertzer, Ritual, Politics, and Power (New Haven: Yale U. Press, 1988), 153.

[26] Jędrzej Kitowicz, *Pamiętniki*, 637.

[27] Harry C. Payne, „Elite Versus Popular Mentality in the Eighteenth Century," *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol. 2,2 (Winter / l'hiver 1976): 194. T. p. žr. Domna Stanton, *The Aristocrat as Art: A Study of the Honnête Homme and the Dandy in Seventeenth and Nineteenth-Century French Literature* (New York: Columbia U. Press, 1980).

[28] „O wolnosci", Kazania i mowy J. Xiędzia Gwilelma Kalinskiego [...] Roku 1805 w Wilnie, t. 2, 245.

[29] „Bytnosc Stanislawa Augusta w Nieswieżu", 79.

[30] Stanislovas Poniatovskis buvo pagrobtas 1771 m. Baro konfederatų, kurie skelbėsi nepripažįstą Stanislovo ir kovoją už jo pašalinimą. Konfederatams karalius buvo pavojaus simbolis, kurį reikėjo sunaikinti. Tačiau nesėkmingas bandymas tik dar labiau diskreditavo bariečius monarchistinėje Europoje. Aleksander Gieysztor, Stefan Kieniewicz, etc., *History of Poland* (Warszawa: Polish Scientific Publishers, 1968), 326.

[31] „O porwaniu Króla", *Obraz Polaków i Polski*, t. 3.

[32] *Ibid*, 149.

[33] *Kazania i inne dziela JX. Michala Franciszka Karpowicza, Biskupa Wigierskiego*, t. 5 (Warszawa, 1913), 107.

[34] „Bytnosc Stanislawa Augusta w Nieswieżu", 26-27.

[35] „Porwanie Króla Stanislawa Augusta przez Konfederatów w Warszawie dnia 3 Listopada 1771", *Obraz Polaków i Polski*, t. 16, 248.

[36] José Antonio Maravall, *Culture of the Baroque: Analysis of a Historical Structure* (Minneapolis: University of Minnestota Press, 1986), 159.

[37] Jędrzej Kitowicz, *Pamiętniki*, 671.

[38] Žr. Henry C. Payne, *Op. cit.*, 198.

[39] Štai kaip aiškinama respublikos esmė; apie netikrą respublikoniškumą: „Baisiausia respublikoniškame valdyme yra tai, kad mažiausias senų teisių, kurios tam amžiui visiškai nebetinkamos, palietimas papiktina lengvabūdiškus protus ir pačių senovės klaidų pataisymas rodosi jiems šventvagystė ir laisvės krašto nuvertimu" (103); apie tai, kas iš tikrųjų yra respublika: „Karalius yra tautos kūrinys, įstatymai yra valdžios taisyklės tautai, laisvė yra lobis, saugomas karaliaus ir įstatymų, piliečiai yra įstatymų leidėjai, o kiekvienas atskirai yra pavaldus įstatymui ir tautos valdžiai. Tai yra respublikoniško valdymo pavyzdys..." (116). *Kazania i inne dziela JX Michala Franciszka Karpowicza, Biskupa Wigierskiego*, t. 5.

IDEOLOGIJA IR UTOPIJA

LEONIDAS DONSKIS

Neque lugere neque indignari,
sed intelligere.

B. Spinoza

Šio straipsnio pavadinimas anaiptol nėra vien aliuzija į garsųjį K. Mannheimo veikalą (8). Netaip kaip Mannheimas, nemanau, kad šiuolaikinis utopinio mentaliteto praradimas yra sąlygotas darbininkų asimiliavimosi liberalinėje demokratijoje. Šiame darbe esu pasirengęs ginti tezę, jog utopinės sąmonės krizės bei utopinio mąstymo silpnėjimo tendencijas lėmė ne dabartinės visuomenės politinės architektonikos pokyčiai ar XX amžiaus totalitariniai režimai, o istorizmo krizė ir visų pirma istorinio progreso dimensijos nykimo apraiškos nūdienos Vakarų pasaulio sąmonėje bei kultūroje.

Trumpai tariant, ideologija ir utopija man nėra vien politinės filosofijos artikuliuojami dalykai. Akivaizdu, kad juos sėkmingai gali tirti kone visos šiuolaikinio intelektualinio diskurso sritys, ypač interpretuojantys (supratimo dimensiją skleidžiantys) socialiniai ir humanitariniai mokslai. Tačiau mane ideologija ir utopija labiausiai domina kaip istorijos teorijos bei kultūros teorijos artikuliuojami sąmonės fenomenai. Manyčiau, kad istoriosofiniu aspektu utopija yra tyrinėta gan menkai. Pernelyg jau lengvai utopijos yra paliekamos vien idėjų istorikų ir politikos analitikų žiniai bei valiai, kas neišvengiamai sukelia daugybę redukcionizmo apraiškų utopijos ir utopinės sąmonės tyrinėjime. Tik paskutiniaisiais dešimtmečiais pasirodė utopijos analizei skirtų darbų, kuriuose utopijos patenka ne tik į gausios

empirijos (faktografijos) terpę, bet ir į platų, solidų teorinį kontekstą. Lewis Mumford, 1922 metais išleidęs savo pirmąją garsią knygą (jam tuo metu buvo viso labo 27 metai) *The Story of Utopias*, ilgą laiką buvo bene vienintelis teoretikas, pateikęs išsamias utopinio mąstymo bei utopinės sąmonės charakteristikas, įdomią utopijų tipologiją ir plataus užmojo, spalvingą utopijų gimimo interpretaciją. Pastaruoju metu, kaip minėta, situacija pasikeitė. Iš autorių, pateikusių naujas ir ryškias utopijų interpretacijas, minėtini J.C. Davis (2), B. Goodwin ir K. Taylor (3), G. Kateb (5), A. Lapouge (6), F.E. Manuel ir F.P. Manuel (7), G.S. Morson (9), J. L. Morton (10), G.R. Negley ir J.M. Patrick (11), L.T. Sargent (12), J. Servier (13).

Bet aš norėčiau išskleisti ne tik utopijos, bet ir jos santykio su ideologija teorinę viziją. Šis tikslas, lygiai kaip ir mano noras aptariamą problemą kilstelėti į istoriosofinę dimensiją, lemia keletą pamatinių straipsnio probleminių linijų, kuriose utopija turėtų būti aptarta kaip:

(1) svajonė ir projektas,

(2) vaizduotės principo alternatyva realybės principui, o sykiu kaip sekuliarizuoto rojaus idėja,

(3) istorinės erdvės ir istorinio laiko fenomenas,

(4) ‚socialinės inžinerijos' (K.R. Popper) pamatas,

(5) istorinio progreso dimensijos vedinys,

(6) įtampos tarp istorijos ir metaistorijos (transcendencijos) apraiška,

(7) įtampos tarp kultūros ir metakultūros apraiška.

Bet iš pradžių norėčiau pasvarstyti klausimą, kuris peršasi vos prisilytėji prie utopizmo bei utopinio mąstymo fenomenų: ar utopija *per se* yra neutralus reiškinys, kurio funkcionavimą sąmonėje, kultūroje ir politikoje lemia atitinkamas vertybių kontekstas, ar utopija vis dėlto yra nuoroda į neišvengiamą ir fatališką blogį, kylantį iš mąstymo vienmatiškumo teigmo, o sykiu ir mąstymo bei kūrybos multidimensionalumo paneigimo? Daugelis mūsų šimtmečio filosofų ir utopijų tyrinėtojų kaip tik pabrėžė utopinėje sąmonėje slypinčius pavojus. Jau gyvendamas Vakaruose, N. Berdiajev 1924 m.

rašė, kad utopijos pasirodė besančios daug lengviau įgyvendinamos nei tai atrodė anksčiau. Dabar tik reikia spręsti kankinančiai sunkų klausimą, kaip išvengti galutinės jų realizacijos (ši Berdiajevo mintis tapo A. Huxley'o romano *Brave New World* epigrafu). Apie XX amžių kaip įgyvendintų utopijų epochą rašys H. Marcuse ir apskritai kone visa Frankfurto mokykla. Akivaizdžią metamorfozę mes stebime ir Mumfordo intelektualinėje biografijoje: gyvenimo saulėlydyje šis iškilus utopijų, technikos ir miestų kultūros tyrinėtojas pareikš (1967 m. išleistoje savo studijoje *The Myth of the Machine*), kad utopijos yra ‚realizuojami košmarai'. Tuo tarpu Mannheim, priešingai, dar 1929 metais apgailestauja, kad baigia sunykti žmogaus mintį įkvepianti dimensija, kurią kaip tik ir reprezentuoja utopija ir utopizmas kaip mąstymo modelis bei sąmonės tendencija. E. Bloch, analizuodamas K. Markso teoriją, kalba apie jos šiltąją — utopinę, humanišką — orientaciją, kurią jis priešpastato šaltajai — mokslinei, metodologinei — tos pačios teorijos orientacijai.

Tad utopijai imanentiško gerumo arba blogumo (humaniškumo arba antihumaniškumo) klausimas yra ganėtinai keblus ir painus. Žinoma, bene labiausiai utopiją diskreditavo XX amžiaus liberalizmo filosofų negailestingos teorinės atakos, utopinio mąstymo tradicijai suvertusios visą kaltę už mūsų šimtmečio košmarus — visuomenės fašistizaciją, totalitarinius režimus, fašizoidinius žmones, naujo tipo autoritarinę asmenybę, konclagerius etc. K.R. Popper, F.A. von Hayek, M.J. Oakeshott aptinka 'uždarą' ir artefaktišką utopinės visuomenės prigimtį. Anot jų, utopinis mąstymas yra totalitarinio mąstymo savastis, o todėl turėtų būti liberaliųjų demokratų atmestas. Esminis totalitarizmo ir utopizmo panašumas esąs vienos ir neginčytinos tiesos iškėlimas, t.y. tiesos, kuri vienodai privaloma visiems, netgi tiems, kurie ja visiškai netiki. Totalitarinėje, arba utopinėje, visuomenėje, pasak jų, socialinius tikslus realizuojančių priemonių teorinis argumentavimas bei moralinis pagrindimas yra nepageidautini dalykai; vyksta tik debatai dėl pačių tikslų.

Štai kodėl Popper savo garsiajame veikale *The Open*

society and its Enemies išsako mintį, kad Platonas su savo elitine utopija buvęs pirmasis ‚atviros visuomenės' (liberalinės demokratinės visuomenės) priešas. Hayek analizuoja utopistų konstruktyvistinį racionalizmą, nesuderinamą su žmogaus gerovės siekimu spontaniškame vystymesi. Oakeshott pažymi, kad visuomenės savo buvimą grindžia tradicijomis, bet ne racionalia rekonstrukcija ar revoliucijomis. Popper pasisako prieš ‚socialinę inžineriją', teigdamas spontaniškumo, t.y. spontaniško vystymosi privalumus bei manipuliacijoms besipriešinančią visuomenės ir žmogaus laimės prigimtį. Bet akivaizdu, kad galima surasti nemaža kontrargumentų šiems kaltinimams atremti. Viena iš įžymiausių nūdienos utopijų ir utopizmo tyrinėtojų Barbara Goodwin apie minėtą Popperio, Hayeko ir Oakeshotto kritiką rašo:

> Utopinis mąstymo būdas gali būti įvairiais būdais ginamas nuo šių kritikų: pavyzdžiui, kad ir parodant, jog racionalistinis požiūris bei vienos tiesos pripažinimas turi privalumų, kurių trūksta Popperio ir kitų ginamam empiristiniam, partikuliariniam, ‚atvirajam' *laissez-faire* požiūriui. Sykiu nesunku būtų pademonstruoti, kad antitotalitariniai ir antiutopiniai mąstytojai apgaudinėja patys save, vaizduodami liberalinės demokratijos visuomenę kaip paradigmiškai atvirą visuomenę. Bene pats reikšmingiausias faktas, bylojantis prieš Popperio tiradą, yra tas, kad didžioji utopinių mąstytojų dauguma nesiūlė jėga — revoliucija ar prievarta — primesti savų schemų: švietimui, nedidelio masto eksperimentui ar netgi demokratiškam pasirinkimui buvo pritariama kaip tikriesiems keliams į utopiją (4,536).

Prie šių kritinių pastabų būtų galima pridėti dar ir tą faktą, kad utopija reprezentuoja gryną išmonę (neretai tiesiog meninę išmonę arba meninį pasaulio konstravimą ir modeliavimą, bet jokiu būdu ne griežtą teorinį jo rekonstravimą), grynąjį vaizduotės principą, supriešinamą su realybės principu. Utopija paprastai neturi jokio apčiuopiamo empirinio turinio, t.y. už jos neslypi aiškiai ir griežtai verifikuojama empirinė tik-

rovė.Todėl utopijos teiginių neįmanoma patikrinti, arba, kalbant paties Popperio terminais, falsifikuoti. Tai būtų tolygu oro kumščiavimui. Plėtojant Popperio argumentaciją *ad absurdum* (t.y. nuosekliai išplėtojant ją iki galo), neišvengiamai tektų pasmerkti ir atmesti visą meninę kūrybą, nuolatos siūlančią nesamo, empiriškai neegzistuojančio pasaulio modelius, alternatyvius empiriškai egzistuojančiai socialinei tikrovei. Bijau, kad šis kelias Popperį nesunkiai atvestų iki jo taip nemėgstamo Platono recepto — išguiti menininkus iš optimaliai sutvarkytos visuomenės ir jos valstybės. Pagaliau, utopiją-svajonę reikia skirti nuo utopijos-projekto. Anaiptol ne visos utopijos gali tapti, anot Popperio, socialinės inžinerijos pamatu. Daugelio utopijų apskritai neįmanoma perkelti į socialinę inžineriją ir tokiu būdu instrumentalizuoti. Tam trukdo sąmoningai ir apgalvotai sukurta didžiulė distancija (jei ne praraja), skirianti utopinį tekstą, reprezentuojantį vaizduotės principą, ir realybės principą reprezentuojančią tikrovę.

Bet esama dar radikalesnių kaltinimų, metamų utopizmui ir utopiniam mąstymui. Šiuo atveju turiu omenyje konflikto teoriją bei jos atstovus. Jei Popper, Hayek ir Oakeshott (ypač Popper) dažnai elgiasi visai kaip Frankfurto mokyklos atstovai (H. Marcuse, T. Adorno, M. Horkheimer), kurie iš teksto ar mąstymo tendencijos sugeba išvesti Vakarų civilizacijos kelią į dujų kameras bei konclagerius (bijau, kad čia mes susiduriame su *coincidentia oppositorum*), tai konflikto teoretikai savo kaltinimus utopizmui grindžia nuosekliau ir solidžiau. Pasak jų, utopija visada tėra nuoroda į bekonfliktį pasaulį. *Ne laimingą, o būtent bekonfliktį.* Ar daug jau tos laimės tektų žmonėms, tarkim, gyvenantiems T. More'o aprašytoje Utopijoje, kur dirbančius žmones prižiūri sifograntai, labai jau primenantys sovietinę nomenklatūrą, ar T. Campanella'os Saulės mieste, kuris prieš mus iškyla kaip nuosekliai ir metodiškai viską standartizuojančios, unifikuojančios, uniformuojančios, bet kokius skirtumus ir įvairovę atmetančios socialinės tikrovės modelis? Bet užtat prieš mus — bekonfliktis pasaulis, grąžinantis sociumui kažkada prarastą harmoniją, arba tiesiog organišką

būseną. Tad bekonfliktis utopinis pasaulis tampa nuoroda į prarastą, bet sociokultūrinės reminiscencijos pavidalu retsykiais pasirodantį rojų (tik jau sekuliarizuotą). Tuo utopizmas neabejotinai siejasi su natūralizmu, kadangi organiškumo arba harmonijos sąvokos bei charakteristikos socialinės realybės (atviros, dinamiškos, nenuspėjamos, spontaniškos realybės) apibūdinimui yra nepritaikomos.

Galima nesunkiai suprasti ir paaiškinti organiškumo ir mechaniškumo priešstatą, kurią į teorinį diskursą įveda F. Tönnies savo *Gemeinschaft und Gesellschaft*, o plėtoja O. Spengler savo *Der Untergang des Abendlandes*. Bet akivaizdu, kad jei organiškumas ir harmonija nėra metaforos ar kitokios poetinės kalbos figūros, bet tampa realiomis modeliuojamo pasaulio charakteristikomis, tai mes susiduriame su pačia tikriausia sociumo natūralizacija arba sociumo bei kultūros kritika iš natūralizmo pozicijų (organiškumas ir harmonija egzistuoja tik gamtoje). Ji buvo pradėta dar antikinės Graikijos sofisto Hipijaus, kuris užfiksuoja įtampą tarp gamtos ir įstatymo, o plėtota cinikų socialinio ir kultūrinio kriticizmo. Galimas daiktas, kad utopizmas kaip mąstymo modelis ir sykiu tikrovę anticipuojantis mąstymo metodas formavosi (ar bent jau buvo stimuliuojamas) visuomenės ir kultūros kritikos iš natūralizmo pozicijų kontekste: tai minėti antikinės Graikijos sofistai ir cinikai, J.-J. Rousseau ir visa jo natūralistinės bei antiurbanistinės kultūros kritikos tradicija, iš dalies — Amerikos transcendentalistai (R. W. Emerson, H.D. Thoreau). Manau, kad šiose įtampose tarp kritikuojamojo, bet esamo ‚netobulo' pasaulio ir teoriškai ar meniškai modeliuojamo ‚tobulo', kultūriškai anticipuojamo pasaulio ir plėtojasi utopizmas kaip mąstymo metodas ir modelis. Utopizmas yra genetiškai susijęs su visuomenės ir kultūros kritika. Tai yra meninės arba teorinės sąmonės nenoras priimti šią realybę ir sykiu ketinimas anticipuoti bei konstruoti kitokią realybę. Šią utopinės sąmonės tendenciją bene pikčiausiai ir kritikavo konflikto teoretikai. Ryškus pavyzdys čia būtų R. Dahrendorf. Jis rašo:

> Taip pat mums reikia saugotis utopijos, ir ne tik tokios, kokią mums siūlo Rousseau. Utopija — tai kertinė bet kurios totalinės visuomenės idėja. Utopija gali būti ‚niekur', tačiau ji yra realaus pasaulio kontrprojektas. Utopija — tai išbaigta alternatyva, todėl neišvengiamai uždara visuomenė. Kodėl gi aš neparašiau užplanuotos antiorwelliškos knygos ‚1989'? Ogi todėl, kad negalėjau rasti būdo, kaip Winstonui Smithui ištrūkti iš Didžiojo Brolio 1984-ųjų pasaulio. Geranoriškos utopijos negelbsti. Karl Popper, kritikuodamas Platono Valstybę, kaip tik tai įrodinėja. Tas, kuris ruošiasi įgyvendinti utopinius planus, visų pirma turi nuskusti drobes, ant kurių buvo nutapytas realus gyvenimas. Tai — brutalus naikinimo procesas. Paskui teks statyti naują pasaulį, o tai neišvengiamai ves prie klaidų ir nesėkmių. Bet kuriuo atveju prireiks nelengvo pereinamojo laikotarpio, kaip antai ‚proletariato diktatūros'. Labai gali būti, kad galiausiai mes įstrigsime šiame perėjime: diktatoriai neturi įpročio atiduoti valdžios. ‚Utopistas, — rašo Popper, — gali ieškoti savo dangiškojo miesto praeityje arba ateityje, jis gali melsti ‚grįžti į gamtą' arba ‚pirmyn į meilės ir grožio pasaulį', tačiau jis visuomet labiau apeliuos į mūsų jausmus nei į protą. Vedamas pačių geriausių ketinimų sukurti dangų žemėje, jis teišgali paversti jį pragaru — tokiu pragaru, kokį tik žmogus ir tegali sukurti savo artimui' (1, 49).

Dahrendorf visiškai teisingai pažymi, kad utopija yra ‚realaus pasaulio kontrprojektas'. Bet tiek Dahrendorfą, tiek Popperį, kuriuo jis remiasi, galima apkaltinti vienmatiškumu. Ne utopija yra totali ir vienmatė (totalus vienmatiškumas yra viso labo tik vienas iš utopizmo aspektų bei modusų), o Dahrendorfo ir Popperio vertinimai aiškiai ignoruoja utopijos bei utopizmo multidimensionalumą. Visų pirma nelengva suvokti, kodėl utopizmo fenomenas redukuojamas vien į politinį utopizmą, o pačios utopijos siejamos tik su More'o, Campanella'os literatūrinėmis utopijomis ar prancūzų utopinių socialistų bei juos sukritikavusio ir atmetusio Markso teorijomis. O kaip tokiu atveju interpretuoti A. Filarete's *Sforzindą*, W. Morriso antiurbanizmą ar, tarkim, H. Finsterlino architektūrines utopijas? Nejaugi kaip realią grėsmę architektūros ir miestų kultūros

raidai? Ypač žinant sakralinę ir mitinę kone visų miestų ir apskritai miestų kultūros kilmę ir prigimtį.

Be to, šalia politinės, urbanistinės, etinės bei estetinės utopizmo atmainų egzistuoja ir visiems puikiai žinomas mokslinis utopizmas. Juk kaip tik iš mokslinės utopizmo prigimties išplaukia tokie moderniojo mokslinio diskurso reiškiniai kaip, pavyzdžiui, save įgyvendinanti pranašystė (self-fulfilling prophecy) ar save pateisinanti pranašystė (self-justifying prophecy). Save įgyvendinančios pranašystės atveju pasaulis gali anticipuoti Lietuvos išsivadavimą iš Sovietinės Imperijos (tikėti, kad taip bus, o vieną gražią dieną tai ir įvyksta), arba, tarkim, žmonės gali anticipuoti vieno iš keistuolių pakilimą į orą su sparnais. Save pateisinančia pranašyste tampa paprasčiausias asmenybės testavimas (kad ir I.Q testas kaip save pateisinanti pranašystė). Akivaizdu, kad pranašystės ‚apaugimas' intelektualinio ir mokslinio diskurso prasmėmis yra sąlygotas utopinės mokslo bei mokslinio pasaulio modeliavimo prigimties. Juk taip atsirado ir futurologinis pasaulio modeliavimas bei visa mokslinio prognozavimo sritis.

Vadinasi, utopija ne tik siūlo realaus pasaulio kontrprojektus. Ji turi ir kitą dimensiją. Utopija anticipuoja pasaulį. Ji nujaučia, numato ir modeliuoja įvairius pasaulio atradimo aspektus. Štai kodėl J. Burckhardto pateikta Renesanso charakteristika — ‚žmogus ir pasaulio atradimo epocha' — sykiu yra ir Utopijos Eros charakteristika. Neveltui tad utopija kaip geografiškai, t.y. fiziškai atrandamo pasaulio anticipacija gimsta Renesanso epochoje — didžiųjų geografinių atradimų epochoje. 1516 metais, kada ir buvo išleista More'o *Utopija*, norimą ar išsvajotą socialinę tvarką bei humaniško, teisingo pasaulio viziją nesunkiai buvo galima ‚įkurdinti' dar neatrastoje saloje. Šitas utopinės vizijos perkėlimas į anticipuojamą, bet dar neatrastą pasaulį aiškiai matomas ir F. Bacono *Naujojoje Atlantidoje* (1627 m.) bei Campanella'os *Saulės mieste* (1602 m.). Tad Mumford išties sėkmingai apibūdina Renesanso epochą (sykiu ir utopijos gimimo epochą), pavadindamas ją Ekspansijos Era. Iš utopinės vizijos perkėlimo į anticipuojamą pasaulį gimsta ir kiek

vėlyvesnės ‚utopemos': Voltaire'o Eldorado įvaizdis (ne tik pasakiškai turtingos šalies, bet ir humaniškos, teisingos ir racionalios visuomenės bei išmintingos socialinės tvarkos įvaizdis) ir ‚kilniojo barbaro' idėja. Kilnaus, civilizacijos ir rafinuoto gyvenimo nesugadinto, bet gabaus, spontaniško ir temperamentingo žmogaus įvaizdį mes randame Voltaire'o filosofinėje apysakoje ‚Atviraširdis', pasakojančioje apie huronų genties indėno nuotykius bei puikią karjerą Senajame pasaulyje.

Naujasis žmogus (kilnusis barbaras) atrandamas iškart po Naujojo pasaulio atradimo. Nenuostabu, kad naujasis žmogus Senajame pasaulyje iškarto sukelia papročių, normų ir madų šoką. Net keista, kad susipažinęs su Rousseau, ‚natūraliojo žmogaus' koncepcija Voltaire pareiškė, jog paskaičius Rousseau, norisi pradėti vaikščioti keturiomis. Šitą sarkazmą nelengva paaiškinti. Abiejų prancūzų filosofų utopizmas išaugo ant to paties pamato — civilizacijos nepaliesto kilniojo barbaro, arba tiesiog nesugadinto laukinio, kuris Europos kultūros kontekste galėtų startuoti kaip *tabula rasa*, utopemos. Skirtumas tarp jų tik tas, kad Rousseau kuria laiko utopiją (griežtai vartojant terminus, tektų pripažinti Rousseau sukūrus ne utopiją, bet *uchroniją*) o Voltaire, priešingai, konstruoja klasikinės erdvės utopiją. Galutinis geografinis pasaulio atradimas tapo klasikinės utopijos — erdvės utopijos — pabaiga.

Nenuostabu, kad XIX amžiuje jau plėtojama nebe utopija *par excellence*, o laiko utopija, arba tiesiog uchronija (išimtis čia būtų nebent garsusis Morriso romanas *News from Nowhere*). Vietos utopema išlieka tik antiutopijose, kurios XX amžiuje virsta vadinamosiomis *distopijomis*. Negatyvi vietos utopemos interpretacija koduojama net kūrinių pavadinimuose: taip, pavyzdžiui, S. Butler kuria savo antiutopinį romaną *Erewhon*, kurio pavadinimas yra žodžio *nowhere* anagrama. Mokslinėje fantastikoje, kurioje utopija kaip pasaulio anticipacija tampa integraliniu šio tipo literatūros elementu, utopija iš esmės susilieja su uchronija: anticipuojamas civilizacijos ateities paveikslas jau tapomas anticipuojamų planetų bei dar neaptiktų kosminių civilizacijų drobėje.

Utopijos ir uchronijos susijungimą, o sykiu ir jų negatyvią interpretaciją mes matome distopijose, siekiančiose diskredituoti utopizmą kaip socialines katastrofas sukeliantį ar bent jau artinantį mąstymo modelį bei metodą: 1949 metais parašyto G. Orwellio distopinio romano *1984* veiksmas vyksta utopinėje Okeanijoje. Tiksliai nurodyta data ir mėginimas prognozuoti tikslų numatomo įvykio ar proceso laiką sykiu byloja apie uchronijos elemento silpnėjimą kūrinyje: čia vyksta akivaizdi mokslinės hipotezės bei futurologinio pasaulio modeliavimo ir uchronijos konvergencija. Šią mintį būtų galima formuluoti ir kiek kitaip: uchronijai imanentiški ir genetiškai artimi futurologinio pasaulio modeliavimo bei mokslinės hipotezės pradai čia ima viršų prieš meninę išmonę. Tad tarp meninės fikcijos ir mokslinio diskurso balansuojantis utopizmas išduoda savo slenkstinę bei ribinę prigimtį.

Utopizmas gimsta iš įtampos tarp istorijos ir metaistorijos, kultūros ir metakultūros. Sykiu utopizmas tampa nuoroda į įtampą tarp literatūros žanrų ir apskritai kultūros formų. Utopija dažnai balansuojama tarp meno ir mokslo (tad mokslinės fantastikos kaip integralaus literatūros žanro gimimas yra nulemtas pačios utopizmo prigimties bei utopinės minties raidos), o tai iškart išduoda utopijos balansavimą tarp vaizduotės ir realybės principų. Meninė fikcija reprezentuoja vaizduotės principą; o mokslinis diskursas yra nukreiptas į empiriškai egzistuojantį pasaulį, vadinasi, jis reprezentuoja realybės principą. Jokiu būdu nepasakysi, kad utopija visiškai nesusijusi su šiuo pasauliu. Ji nuolatos vienaip ar kitaip — pozityviai ar negatyviai — apibrėžia savo santykį su empirine tikrove. Bet utopijos niekas ‚nesaisto' su šiuo pasauliu — ji siekia jį paneigti ir išsižadėti. Konstruojamos alternatyvos (utopinio ar uchroninio pasaulio) empiriškai taip pat dar nėra. Ji tik anticipuojama. Taip utopija lieka ‚tarp' situacijoje. Iš kitos pusės, teorinis diskursas taip pat turi utopinį savo prigimties aspektą. Bene geriausiai jį iliustruotų Viduramžių filosofijoje gimusi *spatium imaginarium* sąvoka — įsivaizduojamoji erdvė, kurioje Dievas tvėręs pasaulį, t.y. atlikęs *creatio ex nihilo* veiksmą (beje,

ši filosofema per Leibnizo filosofiją pateko ir į modernų teorinį diskursą).

Tad utopizmas iškyla kaip žmogaus sąmonei — tiek meninei, tiek teorinei — imanentiška dimensija. Bet, manyčiau, nederėtų utopizmo dimensijos painioti su transcendencijos dimensija. Utopija yra nuolatinėje ‚tarp' stichijoje. Ji balansuoja tarp istorijos ir metaistorijos, bet niekada galutinai neįsitvirtina ‚meta' erdvėje. Ji iki galo ‚nepriklauso' šiam pasauliui, bet iš esmės yra nukreipta į jį. Vis dėlto utopija skleidžiasi kaip meninės fikcijos, vaizduotės ir teorinio proto projekcija į šį pasaulį. Anticipuojama erdvė ir anticipuojamas laikas utopistui yra šio pasaulio papildiniai, o ne grynos intelektualinės ar estetinės opozicijos jam. Ypač sėkmingai utopisto situaciją kultūroje apibūdina A.J. Toynbee'o terminas ‚gelbėtojas su laiko mašina' (*The Saviour with the Time Machine*). Toynbee aprašo savo intelektualiniais projektais visuomenę ir kultūrą stimuliuojantį archaistą (Rousseau tipas) ir futuristą (Condorcet tipas). Archaistas siekia sugrąžinti savą visuomenę į prarastąjį Aukso amžių, o futuristas įtiki progreso ‚dėsniu' ir siūlo kelią į laimingą ateitį.

Šioje vietoje norėčiau sugrįžti prie straipsnio pradžioje iškeltos tezės apie gilų utopizmo ir istorizmo sąryšį. Utopizmas kaip sąmonės tendencija ir sykiu sklaidos galimybė yra iš tikro imanentiškas žmogaus sąmonei. Greičiausiai jis yra tiesiog sąmonės ir kultūros invariantas. Bet aktualizuojasi jis, t.y. įgyja sociokultūrinius pavidalus, kaip istorizmo vedinys. Turbūt neįmanoma būtų paaiškinti klasikinių utopijų, nesusiejus jų su istorinio progreso dimensija. Utopija kaip dar neatrasto pasaulio anticipacija (kaip mokslinio diskurso bei hipotetinio pasaulio modeliavimo savastis) taipogi sunkiai atskiriama nuo kumuliatyvinės mokslo bei mokslinio pažinimo prigimties, o sykiu ir nuo mokslo kumuliatyvinio progresavimo sampratos. Vadinasi, moderni utopija, t.y. utopija *par excellence* (utopija nuo More'o kūrinio, išleisto 1516 metais) yra modernios sąmonės ir kultūros fenomenas, išsirutuliojęs iš modernios laiko sampratos.

Šioje vietoje pravartu prisiminti M. Eliades atliktą

archainio ir modernaus laiko distinkciją. Kaip parodė Eliades tyrinėjimai, archainis laikas yra neistorinis, periodiškas, grįžtantis, ciklišKai besikartojantis. Jis išsirutulioja iš senovinių periodinio atpirkimo religijų. Tuo tarpu modernus laikas yra ištisinis, progresuojantis, finalistinis, istorinis. Jis grįstas galutinio atpirkimo laiko pabaigoje religija. Klasikinį savo pavidalą, pasak Eliades, modernus laikas įgijo judaizme ir ypač krikščionybėje. Štai kodėl nemanau, kad Platono *Valstybę* galima lengva ranka šlieti prie moderniųjų utopijų, pavyzdžiui, prie Markso mokslinio komunizmo utopinės doktrinos, ką daro Popper. Ar teoriškai korektiška iš ciklinės laiko sampratos išsirutuliojusią Platono politinę filosofiją mechaniškai įkomponuoti į kontekstą tų moderniųjų utopijų, kurios aiškiai gimsta iš teleologinės, progresistinės, netgi finalistinės istorijos bei istorinio laiko sampratos? Platono laiko samprata iš esmės niekuo nesiskiria nuo Heraklito ciklinio laiko, plaukiančio iš ‚pasaulinio gaisro' idėjos. Antikinio polio ar, tarkim, Persijos imperijos saulėlydis Platonui yra tiesiog ciklišKai besikartojančio kosmologinio proceso atspindys. Platono filosofijoje mes nerasime tokios istorijos ir kultūros sampratos, kuri leistų prabilti apie istorinės erdvės bei istorinio laiko autonomiją, t.y. ten nėra istorijos kaip autonomiško žmogaus pasaulio sampratos. Socialinis pasaulis ten tėra dangiškojo archetipo atspindys žemėje; tai heteronomiška tikrovė, funkcionuojanti kaip amžinai pulsuojančio kosmoso fragmentas. Trumpai tariant, ciklinė istorijos interpretacija implikuotų utopiją tik tuo atveju, jei utopija būtų traktuojama kaip katastrofa.

Vadinasi, mes privalome diferencijuoti utopizmo apraiškas ir pačias utopijas. Utopizmo daugiadimensiškumas niekaip neleidžia jo redukuoti vien į kažkokį fatališką blogį ar sąmonės bei kultūros anomaliją. Mes tiesiog privalome prisiminti Spinoza'os filosofinę maksimą: *neque lugere neque indignari, sed intelligere.* Utopija-svajonė nedaug ką bendra teturi su utopija-socialinės inžinerijos projektu. Aš sutinku su tais utopijų kritikais, kurie utopizmą visiškai teisingai sieja su totaliniais poslinkiais, individo valios laisvės atmetimu etc. Bet visdėlto,

nepaisant šitos argumentacijos, vargiai galėčiau lyginti du visiškai skirtingus realizuoto utopinio gyvenimo modelius: gyvenimą pagal sakralizuotą ir kanonizuotą tekstą mažoje utopinėje komunoje, ir gyvenimą pagal charizmatinio politinio lyderio ar politinio elito sankcionuojamą tekstą didžiulėje totalitarinėje, totaliai suvalstybintoje šalyje. Egzistuoja apčiuopiamas skirtumas tarp lokalizuojančios utopijos ir globalizuojančios utopijos, t.y. tarp distancijos su socialine realybe sąmoningai siekiančios utopijos, iš vienos pusės, ir link tos realybės pavojingai artėjančios, netgi siekiančios ją perkonstruoti bei permodeliuoti utopijos.

Kaip jau buvo minėta, modernaus utopizmo krizę aš sieju anaiptol ne su nepavykusiais globaliniais XX amžiaus socialiniais eksperimentais. Neįsivaizduoju, kas ryžtųsi tvirtinti, kad žmonijos jau tikrai nebelaukia dar ciniškesni ir beprotiškesni išsūkiai ar nauji ‚visuotinės laimės bei gerovės' projektai. Modernaus utopizmo krizė yra ne kas kita kaip modernaus istorizmo krizės tąsa. Pirmuoju šios krizės simptomu tapo reversinių (atgalinio veiksmo ir sugrįžimo) arba retrospektyvinių utopijų gimimas Romantizmo epochoje (beje, P. Čaadajev pirmasis Rusijos slavofilus pavadino retrospektyvių utopijų kūrėjais). Reversinė utopija pati savaime yra istorinio progreso dimensijos paneigimas ir atmetimas.

Bet finaliniu utopizmo krizės akordu laikytinos Zamiatino, Huxley'o, Orwello, Burgesso distopijos. Pastarosios žymi ne tik istorinio, dorovinio, episteminio ar dar kokio žmonijos progresavimo galimybės atmetimą, bet ir įspėjimą apie tuos pavojus, kuriuos moderniajai visuomenei kelia racionalaus sociumo ir kultūros pertvarkymo projektai, visuomenės racionalizacijos idėjos bei, žinoma, įgyvendinamos utopijos. Orwell savo *Brave New World* įspėja apie racionalios ir mokslinės visuomenės barbarizacijos pavojus. Burgess savo *Clockwork Orange* išjuokia absurdišką tikėjimą mokslo ir racionalizmo galia, esą gebančia eliminuoti visuomenėje klestintį smurtą, cinizmą ir agresiją. Distopijos, skirtingai nuo dar neatrastą pasaulį anticipuojančių klasikinių utopijų, teigia, jog pasaulio

atrasta pernelyg daug, jog nereikėjo peržengti tos lemtingos ribos, už kurios dar slypėjo geros, teigiamos nežinomybės iliuzija — anot distopijų, mokslas ir pasaulio racionalizavimas aiškiai ‚persistengė'. Beatodairiškas veržimasis į Naująjį Pasaulį (bet jau nebe geografinį, o episteminį ir vertybinį), neatpažįstamai sudarkė net fundamentalų šio pasaulio autentiškumo paliudijimą — kalbą. Orwello aprašytoje Okeanijoje gimsta totalitarinę beprasmybę koduojanti naujakalbė, o Burgesso minėto romano veikėjai kalba siaubingu anglų ir rusų kalbų mišiniu.

Beje, aš sąmoningai skiriu antiutopiją ir distopiją. G.S. Morsono darbai rodo, kokios plačios yra antiutopijos kaip žanro ribos (9). Pasak Morsono, antiutopija gimsta kaip istorijos parodija; jau pats istorijos neigimas — tai kvietimas ją parodijuoti. Todėl antiutopija esanti *antižanras* (tai Morsono terminas), lygiai kaip ir daugelis kitų literatūros antižanrų, subordinuotų parodijos žanrui: tai pamfletas, groteskas, socialinės satyros formos. Antižanrai gali būti ir neliteratūriniai, kaip antai: viduramžiškos parodijuojančios gramatikos ir liturgijos. Antižanras, anot Morsono, yra nukreiptas ne į pačią empirinę realybę, o į kitą žanrą, kurį jis vadina žanru-taikiniu. Šioje vietoje galima socialinės satyros ir antiutopijos distinkcija — socialinė satyra yra nukreipta ne į literatūrinį ar mokslinį tekstą, o į pačią empirinę žmogiškąją realybę, t.y. socialinę tikrovę. R. Sheckley'o satyros gali tyčia nuvesti *ad absurdum* kokią nors socialinio gyvenimo ar sąmonės tendenciją (pavyzdžiui, jokios nuostabos ar neigiamos aplinkinių reakcijos nesukeliantys žmonės žaidžia protu sunkiai suvokiamus žaidimus: jie išsidalina į ‚medžiotojus' ir ‚aukas' ir vienas kitą šaudo; svarbiausia šiuo atveju jokiu būdu nepažeisti išankstinių susitarimų ir garbingai žaisti, o žmogaus gyvybė jokios nelygstamos ar savaiminės vertės jų akyse nebeturi — taip Sheckley parodijuoja teisinę siauraprotystę ir agonistinio gyvenimo absurdą).

Bet antiutopijai būtinai reikalingas tekstas — taikinys, kurį ji ir parodijuoja. Antiutopija — tekstualus fenomenas *par excellence*. Ji reprezentuoja ne empiriškai realų žmonių

gyvenimą, o jų sukurtų tekstų savarankišką egzistavimą. Tuo tarpu distopija — šis antiutopijos tipas ir sykiu jos kulminacija — diskredituoja utopinius tekstus ir demonstruoja galimas utopijų įgyvendinimo pasekmes. Vadinasi, distopija jau nebėra paprastas svetimo teksto parodijavimas. Distopija gimsta kaip įspėjimas apie teksto *per se* pavojų, o sykiu ir apie gyvenimo pagal tekstą pavojų.

Distopizmas kaip radikalus utopizmo paneigimas ir žymi akivaizdžią šiuolaikinio utopinio mąstymo krizę. Distopija atmeta ne vien utopinį tekstą. Ji išsižada progresuojančios istorijos vizijos, o sykiu ir ateities dimensijos (pastarosios išsižada jau ir retrospektyvus utopizmas). Vadinasi, viskas, kas susiję su dabartimi, yra arba kritinės revizijos objektas, arba to, kas jau įvyko, marginalija. Tiesa, utopizmui niekada neegzistavo dimensija *hic et nunc*. Bet klasikinės utopijos savotiškai ‚domestikavo' žmogišką erdvę ir žmogišką laiką. Jos globojo istorinės ateities dimensiją, bylojančią apie epochos veržlumą ir kūrybingumą. Šios dimensijos praradimas kultūroje (lygiai kaip ir jos nykimas) liudija tik išglebimą bei smukimą. Utopizmo nykimas kultūroje yra jos silpnumo, o ne galios simptomas. Distopijos žanro susiformavimas šiuolaikinėje literatūroje reiškia daugmaž tą patį, ką Spenglerio, Sorokino ir Toynbee'o katastrofistinės teorijos reiškė istorijos ir kultūros filosofijoje.

Bet kaipgi utopijos tampa, pasak Mumfordo, ‚realizuojamais košmarais'? Ir kaipgi jos apskritai patenka į egzistuojančią sistemą, t.y. į socialinę struktūrą? Šioje vietoje būtų pravartu prisiminti Mannheimo veikalą *Ideologija ir utopija*. Mannheim apibrėžė utopines idėjas kaip idėjas, ‚inkongruentiškas tikrovei'. Jei jos būtų transformuotos į socialinį veiksmą, egzistuojančiai socialinei tvarkai, t.y. socialinei struktūrai, neišvengiamai grėstų įvairių sutrikimų, jei tik ne suirimo, pavojus. O ideologija, pasak Mannheimo, apima idėjas, taip pat inkongruentiškas tikrovei. Bet jomis siekiama išlaikyti esamą socialinę struktūrą, ir jos šiam tikslui sėkmingai tarnauja. Pagal šią definiciją, kartą įgyvendintos utopinės idėjos virsta ideolo-

ginėmis. Taip jau yra atsitikę įvairiuose kontekstuose. Pavyzdžiui — liberalinės ir marksistinės idėjos.

Neginčiju įžvalgių ir gerai pagrįstų Mannheimo pastebėjimų. Bet norėčiau apginti savąją tezę: ne tik įvyvendintos utopinės idėjos virsta ideologemomis; utopinės idėjos apskritai yra įgyvendinamos tik todėl, kad egzistuoja ideologinės sistemos: žodžiu — ideologija ir yra tas lemtingas tarpininkas tarp utopijos ir tikrovės. Dar daugiau: ideologija ir diskredituoja utopijas, paversdama jas ‚realizuojamais košmarais'.

Šiuo atveju nesiimu komentuoti viso to, ką apie ideologiją yra parašę tokie jos tyrinėtojai kaip R. Aron, D. Bell, W.E. Connolly, R.H. Cox, C. Geertz, J. Habermas, G. Lichtheim, D.D. Raphael, M. Seliger, E. Shils. Siūlyčiau tokį trumpą ideologijos apibrėžimą: *ideologija yra uždara pažiūrų, vertybių ir idealų visuma.* Ideologija visuomet funkcionuoja kaip *uždara vertybių sistema, dominuojanti pačios realybės atžvilgiu.* Apskritai ideologija visada reiškia ne ką kitą, kaip principo dominavimą prieš faktą, idėjos — prieš tikrovę, žodžio — prieš mintį, t.y. kalbos dominavimą mąstymo ir prasmės atžvilgiu. Ideologija yra tokia sąmonės būklė, kada vertybė atskiriama nuo tiesos ir prasmės. Ideologija — tai totalinis idėjų atskyrimas nuo tikrovės, o kartu ir kalbos atskyrimas nuo mąstymo, ypač nuo tokios fundamentalios jo raiškos kaip laisva ir kritiška mintis.

Viena vertus, ideologija manifestuoja save kaip nuo tikrovės atplėšta arba nutrūkusi sąmonė (tad nieko nuostabaus, kad ideologijos termino sinonimu moderniame teoriniame diskurse tampa *logokratija* — tikroji kalbos valdžia, žodžių viešpatija); ideologija — tai tikrovei susvetimėjusi sąmonė. Kita vertus, pati ideologija reiškiasi kaip tikrovės išsižadėjimas sąmonės vardan. Vadinasi, ideologija visada yra nuoroda į uždarą sąmonę, o paprastai sykiu ir į uždarą visuomenę. Uždara sąmonė ir uždara visuomenė, savo ruožtu, yra fenomenai, esmingai sąlygoti kolektyvinio uždarumo, arba tiesiog kolektyvinio solipsizmo, nuostatos.

Tiesos ir vertybės kolizija ideologijoje ypač išryškėja, tarkim, nacionalizmo atveju. Ideologija čia reiškiasi kaip

postulatas (ir sykiu nuostata), teigiantis tautą ir nacionalinį kultūros pradą esant aukščiausiomis vertybėmis. Manau, jog bet kokio mąstytojo, filosofo, mokslininko ar, galiausiai, mesianistinio pranašo principinis negalėjimas teoriškai šitą dalyką pagrįsti yra akivaizdus. Tuo galima tikėti, bet jokiu būdu ne konceptualiai pagrįsti. Vertybės realiame gyvenime apskritai teoriškai neįrodomos ir nepagrindžiamos: jomis arba tikima, arba ne; arba jos asmens išgyvenamos ir išreiškiamos, arba ne; arba jos vaidina kokį nors vaidmenį individo gyvenime, arba ne; arba jos patenka į jo patirties horizontą bei kontekstą, arba ne.

Žinoma, ideologijas būtina diferencijuoti ir tipologizuoti. Mano ideologijos definicija bei interpretacija gali pasirodyti pernelyg griežtos, netgi radikalios. Iš tikro, man visiškai priimtina tokia ideologijos tipologija, kokią yra pasiūlęs suomių politologas R. Helenius. Ideologijos jo yra skirstomos į tris tipus: (1) *manifesto ideologijas* (pastarosios reprezentuoja absoliutinės ideologijos fenomeną, implikuojantį ir žinojimą, ir tikėjimą, t.y. ir tiesą, ir vertybę: bene geriausiai šį absoliutinės ideologijos fenomeną iliustruotų marksistinės ideologijos pavyzdys — turiu omenyje beprecendentinį mėginimą sukurti ‚mokslinę ideologiją'), (2) *latentines ideologijas* (tai per sociokultūrinius ‚tarpininkus' save reiškiančios ideologijos, ‚paslėptos' etinių, estetinių ir religinių vertybių kontekstuose; kitaip tariant, tai kultūrinės kūrinijos kiek neutralizuotos, ‚sušvelnintos' ideologijos) ir (3) *praktines ideologijas* (tai įvairių partijų ideologijos). Heleniuso išskirtus ideologijos tipus aš eksplikuoju savo teorine kalba, vartodamas kultūrologinio, o ne politologinio diskurso terminus.

Savoje ideologijos analizėje aš turiu omenyje ne vien manifesto ideologiją, nors būtent pastaroji savo pretenzijomis į moksliškumą ir naujo, dar nežinomo pasaulio anticipavimą yra labai artima utopizmo kultūrinei logikai. Nenuostabu, kad manifesto ideologija nesunkiai absorbuoja utopizmą bei jo tradiciją, nors verbaliniame lygmenyje gali pasmerkti jį ar net išsižadėti jo. Taip ir atsitinka Markso mokslinio komunizmo doktrinos atveju, kada naujoji ‚mokslinė ideologija' iškilmingai

pareiškia iš utopijos tapusi mokslu ir ‚atsižegnoja' nuo ‚naiviojo' pradinio utopizmo, t.y. klasikinių utopijų, o sykiu ir nuo utopinio socializmo pasiūlytų egalitarizmo utopemų. Ir vis dėlto ‚mokslinės ideologijos' terminas ir sykiu fenomenas man yra toks pat nonsensas, kaip kad, pavyzdžiui, terminai ‚meninis mokslas', ‚meninė teisė' ar ‚techninė religija'.

Kultūros sistemos yra ganėtinai autonomiškos; jos nėra tiek intersubjektyvios ir negali tiek transcenduotis viena kitos atžvilgiu, kad nustotų būti, kuo buvo, ir paneigtų savo morfologinį autentiškumą. Todėl aš kalbu apie ideologiją kaip kultūros sistemą *sui generis*. Ideologija kultūros kontekste ir išryškėja kaip savo absoliučią autonomiją teigianti sąmonė, atitrūkusi nuo realybės. Modifikuojant žinomą fenomenologinį terminą, galima teigti, kad ideologija reiškia ‚neintencionalią sąmonę'. Tai sąmonė, nukreipta ne į realybę (daiktus ar fenomenus), o į save pačią.

Be abejo, sąmonės gyvenimas žmonijai yra ne mažiau realus nei empirinis. Jis iš tikro turi savo vidinę logiką, tvarumą ir neabejotiną autonomiją. Šiuos dalykus įspūdingai patvirtino tas pats Popper savo ‚trečiojo pasaulio' koncepcija. Bet ideologija žymi uždarą, solipsistinę, pasauliui ‚aklą' sąmonę. Nepaisant to, ji patvirtina (anot Frankfurto mokyklos atstovų, ‚afirmuoja') realybėje vykstantį socialinį veiksmą. Praktinė ideologija praprastai pritaria esamą socialinę tvarką išsaugančiam veiksmui ar procesui. Tuo tarpu manifesto ideologija dažniausiai patvirtina esamą socialinę tvarką ardantį veiksmą bei procesą. Tad ideologija, kad ir būdama akla bei solipsistinė sąmonė,vis dėlto lieka subordinuota realybės principui. Ideologija — tai veiklus ir realiai ‚dirbantis' utopizmas, iš vaizduotės principo galutinai perkeltas į realybės principą. Dar tiksliau tariant, ideologija yra į socialinę tikrovę projektuojamas utopizmas.

Ideologiją galima palyginti su aklu intelektualu, kuris lotyniškomis sentencijomis ir aforizmais salone šlovina bankininko atliekamas finansines operacijas, renesansinius sonetus ir balades skiria kurtizanei, o reikiamu momentu Homero eilėmis, apdainuojančiomis achajų ir trojiečių herojus, pagarbina žmog-

žudį. Ir juk vienintelė autentiška tikrovė intelektualiajam neregiui yra jo sąmonės žaismas, o ne tas pasaulis, kurio jis nepajėgia net fiziškai akceptuoti.

Utopijos pačios niekada nesukuria totalitarizmo. Nesukuria jo ir ‚istoristinės' teorijos, nors tuo Popper jas ir apkaltino savo veikale *The Poverty of Historicism*. Nei utopija, nei teorija pačios savaime neinspiruoja nei totalitarinio mąstymo, nei totalitarinio režimo. Būdamas uždaros sąmonės ir uždaros visuomenės fenomenas, totalitarizmas yra reikalingas ne utopijos ar teorijos, o afirmatyvios ideologijos. Su utopija ar teorija totalitarizmas gali nebent tik koketuoti. Utopija, kaip jau buvo minėta, yra neverifikuojama (nefalsifikuojama) — ji ne tik neimplikuoja empirinį pasaulį keičiančių poslinkių, bet iš esmės, atribota nuo ideologijos, yra neįgyvendinama.

O teorinis mąstymas apskritai yra didžiausias bet kokio totalitarinio režimo priešas, totalitarizmui pats pavojingiausias, genetiškai jam svetimas ir todėl jį neigiąs fenomenas. Tikro teorinio diskurso esmė gali būti nusakyta labai paprastai — tai visiškas jo atvirumas. Juk akivaizdu, kad abejonė, o sykiu ir faktų bei teiginių tikrinimas yra esmingi, integralūs teorinės ir kritinės minties sandai, galima sakyti, jos branduolys. Dar daugiau, laisvas ir autonomiškas teorinis diskursas it kortų namelį gali sugriauti bet kokią ideologiją. Dėl sau imanentiško uždarumo ideologijos paprastai nebijo viena kitos. Tik dviejų dalykų ideologija bijo iš tikrųjų: pačios tikrovės ir kritiškos teorinės minties.

Trumpai tariant, ideologija, būdama uždara ir neverifikuojama vertybių, vertinimų ir pažiūrų sistema, susiduria tik su dviem tikrais savo antagonistais — atvira sąmone (visų pirma su mokslu, filosofija ir kritine mintimi) — ir atvira socialine tikrove (atvira visuomene). Uždarumas ir užsisklendimas yra pati ideologijos šerdis. Vadinasi, tikrosios totalitarizmo šaknys — tai uždarumas kaip esminė nuostata tikrovės atžvilgiu, taip pat ir ideologinė afirmacija, kuri tikrovės atžvilgiu esti akla ir kurčia, bet sykiu ir ganėtinai iškalbinga bei arogantiška. Totalitarizmas niekada nestatomas ant tikros filosofijos ir tikro mokslo pamato.

Jis visada grindžiamas, viena vertus, egzistuojančios socialinės tvarkos ideologine afirmacija ir, kita vertus, natūralių ir neišvengiamų gyvenimo formų įvairovės, skirtumų bei atvirumo pasireiškimų neigimu.

Ideologija tampa totalitarinių režimų vidine spyruokle. O utopijos jai prireikia tada, kada nuo pernelyg sudėtingos tikrovės bėgama į sąmonės pasaulį. Būtent čia įvyksta pavojingiausias ir lemtingiausias pokytis: ne tikrovė, o gryna vaizduotė tampa ataskaitos tašku; ne faktas ir tiesa, o vertybė; ne daiktas, o vaizdas; ne realus pasaulis, o dirbtinis, išgalvotas pasaulis; pagaliau, ne teorija, visada atvira tikrovės atžvilgiu, o visada jai uždara ideologija. Kada bėgama nuo tikrovės, autentiškiausia realybe tampa save projektuojanti sąmonė, sukurianti artefaktišką paralelinį pasaulį (utopinė sąmonė ir reiškiasi kaip save projektuojanti sąmonė, kurianti paralelinę realybę). Tada ideologams bei socialinių mitų kūrėjams ir prireikia utopijos siūlomo tikrovės išsižadėjimo arba tiesiog jos stabdymo savo sąmonėje ir kūryboje iki utopinės svajonės ar utopinio projekto įgyvendinimo akimirkos. Šis nekaltas utopijos siūlymas ideologinėse sistemose virsta imperatyvine programa, o socialinės tikrovės išsižadėjimas, išjuokimas ar nepriėmimas — jos totalinio ‚racionalaus' perkonstravimo, permodeliavimo, perstruktūravimo ir, žinoma, socialinės ‚medžiagos' pasipriešinimo įveikimo projektu.

Šių problemų gvildenimas mus veda prie ilgų teorinių svarstymų ir intensyvios teorinės refleksijos reikalaujančio klausimo: ką mes galime kaltinti dėl blogio šiame pasaulyje — tekstą ar kontekstą? Visada nelengva atsakyti ir į kitą keblų klausimą: koks santykis su daug blogio sukėlusia ir jau save diskreditavusia idėja yra pavojingesnis bei nuodėmingesnis — autorystė ar lemtingoji interpretacija? Viena aišku — įžvalgus nūdienos teoretikas šiuolaikiniam pasauliui gali palinkėti kaip galima spartesnės deideologizacijos, bet vargu ar jis puls moderniai kultūrai linkėti sparčios deutopizacijos.

Šaltiniai:

1. R. Dahrendorfas, *Apmąstymai apie revoliuciją Europoje* (Vilnius: Periodika, 1990).
2. J.C. Davis, *Utopia and the Ideal Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
3. B. Goodwin ir K. Taylor, *The Politics of Utopia* (London: Hutchinson, 1982).
4. B. Goodwin, *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought*, ed. D. Miller (Oxford: Basil Blackwell, 1991).
5. G. Kateb, *Utopia and its Enemies* (New York: Collier - Macmillan, 1963).
6. A. Lapogue, *Utopie et civilisations* (Paris: Flammarion, 1978).
7. F.E. Manuel ir F.P. Manuel, Utopian *Thought in the Western World* (Oxford: Blackwell, 1979).
8. K. Mannheim, *Ideology and Utopia* (vert. L. Wirth ir E. Shils (London: Routledge, 1936).
9. G.S. Morson, *The Boundaries of Genre. Dostoevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia* (Austin: University of Texas Press, 1981).
10. J.L. Morton, *The English Utopia* (London: Lawrence and Wishart, 1969).
11. G.R. Negley ir J.M. Patrick, *The Quest for Utopia* (New York: Doubleday, 1951).
12. L.T. Sargent, *British and American Utopian Literature 1516-1975* (Boston: Hall, 1979).
13. J. Servier, *Histoire de l'Utopie* (Paris: Gallimard, 1967).

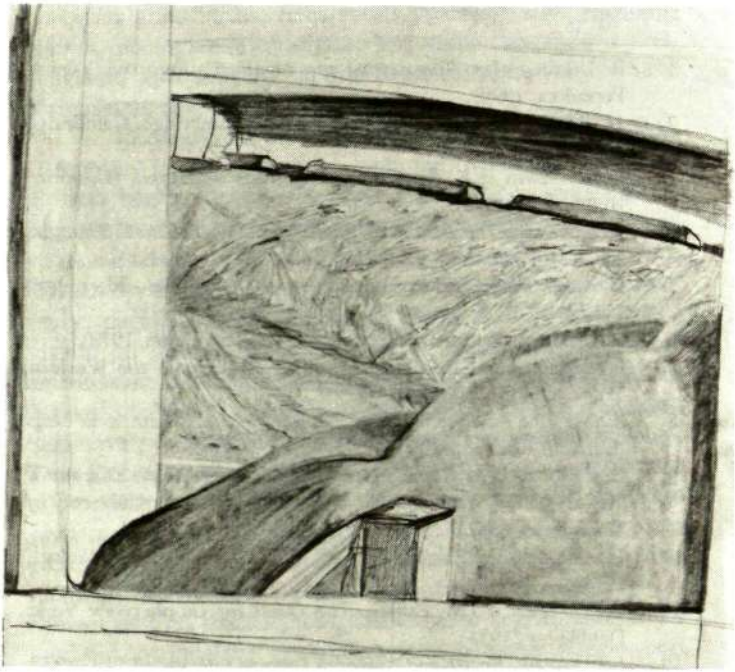

Kristina Montvidas-Kutkus, be pavadinimo, 19.2x21cm, pieštukas.

KOMEDIJANTAI

Ištrauka iš „Pasakos scenai" pirmo veiksmo

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Tamsioje scenoje vos įžiūrima pastato užuomina. Ar tai pilis? („Pelėsiais ir kerpėm?"). Apleistas viešbutis? Sandėlis? Scenos pakraštyje pasirodo pora neaiškių figūrų. Joms pradėjus atsargiai kalbėtis, „Hamleto" pradžią prisimenantieji žiūrovai gali pamanyti, jog jie, pasiklydę, atsidūrė „Danijos princo" spektaklyje.

BALSAS I. „Kas tenai"?
BALSAS II. „Ne! Stok ir pasirodyk, kas tu!"
BALSAS I. „Tegyvuoja karalienė!"
BALSAS II. „Bernardo?"

Truputį pašviesėja. Jau galima įžiūrėti keturias figūras. Jos primena valkatas ar tremtinius: aplopyti švarkai, vatinukai, virvėm perrišti batai, ausinės kepurės, skarelės.

BALSAS III. „Ramu?"
BALSAS IV. „Net ir pelė nesujudėjo".

Išnyra dar dvi figūros. Visų šešių nugaros paženklintos didele balta raide „K". Ryškėja pastato — mažos valstybės didžiulio sostinės teatro — siluetas.

BALSAS I. Sulaukėm! Šmėkla su raktu!
BALSAS II. Pagaliau: „Nuo šalčio man širdis apkarto".

Viena figūra mėgina dideliu raktu atrakinti duris. Pagaliau jos sugergžda — surūdijusi aimana — ir atsiveria. Pašviesėja vidus: chaotiškai perkrautas teatro užkulisis: apdulkėję, voratinkliais aplipę teatro kostiumai; dekoracijų fragmentai; plakatai. Šešios figūros labai atsargiai įeina į vidų. Viena vėl užrakina duris. Kita uždega fakelus. Scena pašviesėja. Visi stovi, kaip sustingę, akimis įgeria aplinką, pora nusiima kepures, nulenkia galvas.

HEROJUS *(lėtai susmunka ant kelių).* Septyneri metai be mistiško teatro kvapo. *(Pauosto grindis.)* Scenos grindys — sumedėję smilkalai.
KARALIENĖ *(emocijos kupinu balsu).* Vieta, kur dirbam savo darbą!
HEROJUS. Taip, mano karaliene.
KRITIKAS *(į publiką).* Vieta, kur niekas tobulai neišsipildo.

HEROJUS pabučiuoja grindis.

KOMIKAS *(nuduoda televizijos reporterį).* „Kokia jaudinanti scena! Popiežius, išlipęs iš lėktuvo mažiausioje pasaulio šalyje — pagaliau užbaigus grot ilgiausią pasaulyje himną — atsiklaupia ir pabučiuoja jos lyrišką žemę!... Oi! Ne!! Jis griebia savo pilvą! Jis pajuosta! Jis apsinuodijo! *(KOMIKAS mėgina kelti HEROJŲ. Šis, pasipiktinęs, atstumia KOMIKĄ, atsistoja, persmeigia jį mirtinai paniekinančiu žvilgsniu, nusisuka ir oriai žvelgia į tolį.)*
KARALIENĖ *(autoritetingai sudraudžia KOMIKĄ).* Pagarbos šventai vietai! *(Ji oriai žengia prie sukabintų teatro kos-*

tiumų, švelniai perbraukia juos ranka, apžvelgia savo grupę.) Mes paskutiniame pasaulio teatre...

KOMIKAS *(susirūpinęs žvilgteri į duris).* Ar čia tikrai saugu? *(Paglosto savo įspūdingą pilvą.)* Mano atletišku kūnu dar šmižinėja skruzdelytės.

KRITIKAS. Galėčiau prisiekt, kad mus kažkas sekė...

HEROJUS. Vulgarūs bailiai!

KARALIENĖ. Jie niekad mūsų nesuseks! Nejaugi pamiršot!? Jie begalybėn plėtė kiaulių fermas; jie įsteigė ginkluotų šernų stovyklas ir leido joms be saiko daugintis; kanalizacijos vamzdžius ir dujotakius užplūdo pabėgėliai, benamiai; javų laukuos iškilo atmatų piramidės. Taip jie sukūrė kosmišką labirintą ir pametė siūlą. Mūsų teatras toksai saugus, neatrandamas, kaip sidabrinė adata atmatų Evereste! *Sic semper tyrannis!*

HEROJUS. Taip tironijos susipainioja ir pasismaugia savo pačių mėšlinom virvėm!

KRITIKAS *(pašaipiai, publikai).* O mus išganys retorika...

KOMIKAS. Saugūs... *(pamėgdžiodamas HEROJAUS balsą ir pozą.)* Kaip šūdvabaliai savo STI-CHI-JO-JE.

HEROJUS *(rodo į KOMIKĄ ir KRITIKĄ, KARALIENEI).* Kaip ilgai mes dar pakęsim tą mėšlą savo tarpe! Aš užaugau tarp klasiškos dramos kolonų, subrendau klasiškų kiparisų pavėsy. Ir aš sakau: pelenus į pelenus, mėšlą į mėšlą!

KOMIKAS. Iš kiparisų alėjos, o smirdi kaip Žanas Valžanas Paryžiaus srutyne.

KARALIENĖ *(kantriai).* Nesigėdykim savo išorinio tvaiko... Jis mūsų žygio, mūsų konspiracijos dalis. Susitikę, kaip šiąnakt, bematant, be žodžių, galim atpažint kur slapstėmės: kanalizacijos vamzdžiuos, kiaulidžių kombinatuos, ar net baisiųjų šernų teritorijoje.

KOMIKAS *(žiūri į HEROJŲ, tebebamba).* Dar baisiau dvokia už Žaną Valžaną. Anas bent prancūziškai smirdėjo...

KARALIENĖ *(griežčiau).* Gana!... Mūsų permaža! Ar atmenat

koksai šaunus būrys pradėjo šventą žygį prieš dvidešimt metų!

KOMIKAS. Visas tuzinas kritikų buvo prisijungę...

KARALIENĖ. Taip, net ir juos priėmėm. Tokie kilnadvasiai buvom, tokie pakantūs, duosnūs; tokiais turim išlikt, jei norime laimėt!

KOMIKAS *(ima juoktis).* Vienuoliką kritikų žiurkės sugraužė...

HEROJUS *(paniekinančiai).* Ir pačios išdvėsė nuo jų tulžies!

KOMIKAS. Mūsų vienintelis kritikas dabar saugesnis už mus visus. Žiurkės ir kiaulės bijosi jo liest. Šernai taip pat nenori apsinuodyt. Pati valdžia nusprendė, kad jis nepavojingas — niekas jo vistiek nesupras!

KRITIKAS *(nebeištverdamas).* Be kritikų, be manęs, jūs niekad nesuprasit, ką jūs darot ir kodėl! Nežinosit, kas esat!

KARALIENĖ. Ir kritikai, kokias nesąmones jie bekalbėtų, neatjungiama mūsų pasaulio dalis. Jei šernai būtų suriję, būtų pradingus visa ta egzotiška kalba... Ir pažvelkite į mūsų mielą jietnešį. Tironija pertraukė jo karjerą po dvejų sakinių.

JIETNEŠYS. „Stok! Kas eina?!"

KARALIENĖ. Bet jis išmoks daugiau, viską! Jis taip deklamuos „Hamleto" monologus, kad kiečiausi žiūrovai pravirks.

JIETNEŠYS. „Valio"!

KARALIENĖ. Matot, jis jau išmoko „valio"! *(Paglosto jo galvą; jis tirpsta iš laimės ir drovumo.)* Mūsų tiktai saujelė, bet mes neišardoma šeima, broliai ir seserys... Ir mes neturim pamiršt, kodėl mes čia ateinam...

HEROJUS. Aš nepamiršau, mano valdove. Pakurstyt šventą ugnį!

KARALIENĖ. Mūsų didžiosios apeigos. *(Ji nukabina karalienės apdarą, prispaudžia jį prie savo krūtinės, apžvelgia visus ir pradeda deklamuoti šventišku balsu.)* „Laikas prabėgs, ir mes patys jau būsim amžiams išėję; žmonės mus pamirš; užmirš mūsų veidus, balsus, ir kiek mūsų

buvo; bet mūsų kentėjimas pavirs džiaugsmu tiems, kurie gyvens po mūsų; laimė ir taika nužengs į pasaulį".

HEROJUS *(jos įkvėptas).* „Tik tas tevertas laisvės ir gyvybės, / Kuris kasdien jas turi iškovoti".

KARALIENĖ. „O Dieve, kursai sutvėrei šią puikiąją žemę, kada ji pagaliau bus pasiruošus priimt tavo šventuosius? Kaip ilgai dar, Viešpatie, kaip ilgai?"

HEROJUS *(priklaupia ir po citatos priedanga išreiškia jai savo meilę).* „Kada tamsu visam pasauly, / Man spindi jūsų grožio saulė".

JIETNEŠYS. „Stok! Kas eina?!"

HEROJUS. „Kadangi norint mirti reikia būt didžiu, aš atsistoju. / Dievas, kursai sutvėrė skeptrą ir tau jį suteiks, / Mane du syk pakėlė Segorbos ir Kardonos kunigaikščiu, / Morua markizu, grafu Albateros, Goro vikontu./ Aš Aragono Jonas, Avizo šeimininkas, gimęs / Tremty, sūnus jūsų įsakymu nudobto / Tėvo, Kastilijos karaliau Karlai!"

KOMIKAS *(su nemažesniu entuziazmu).* „Šūdras!... Taip, dievaži, aš inkstas taukuos. Aš dragūnų kapitonas, karaliaus Vaclovo adjutantas, Lenkijos Raudono Aro kavalierius, aš buvęs Aragono karalius. Aukščiau nebėra kur pakilt... Šūdras!" *(Ima garsiai juoktis, taip „pralaužęs ledą".)*

KARALIENĖ *(sugrąžina juos į „apeigos" rimtį, kreipdamasi į tolimą tironą).* „Ne Dzeusas man paskelbė tą įsakymą. / Ne Teisingumas, kurs gyvena su dievais, / Žmonijai iškalė tokius įstatymus. / Aš nemanau, kad jūsų įsakai tokie galingi, / Kad jūs, tik menkas mirtingasis, galėtumėt paneigti / Nesurašytuosius, klaidos nesuteptus dievų įstatymus".

JIETNEŠYS. Valio!

Jie ploja ir glėbesčiuojasi, pasigėrę uždraustais žodžiais. Tik KRITIKAS ir MIRANDA nesijungia prie jų.

KRITIKAS *(pedantiškai).* Visa tai skamba kaip postmodernizmo efluvija, poautorinė magma, klasikų fragmentai, pabėgę nuo neegzistuojančių autorių niekad neegzistavusios kontrolės...

KOMIKAS *(vėl prapliumpa juoktis).* Jis juokingesnis už mane! *(Ima ploti KRITIKUI per petį.)* Brolyti, tu man rimtas konkurentas!

KRITIKAS *(suklykia plonu balsu, kaip parkeriu pervertas tragiškas herojus).* Neliesk!! Kiek sykių jums kartoju, kad nesileisiu būti liečiamas! Kritikinė distancija man pačios gyvybės sąlyga.

Vėl juokas, šventiškas klegesys, apsikabinimai. Klegesys palaipsniui nutyla, KARALIENĖS žvilgsnis nukrypsta į MIRANDĄ. Į ją sužiūra ir kiti, susivokdami, kad ji viena dar nieko nepasakė.

KARALIENĖ *(pašnabždom, primindama savo dukteriai, kad dabar jos eilė).* Miranda... *(Nukabina princesės kostiumą ir ištiesia jai.)*

MIRANDA *(paima kostiumą, žiūri į jį).* Pasakų princesės apdaras... *(Ilgai nešioti, neišsakyti žodžiai prasiveržia srautu.)* Ar jis sugrąžins mano pavogtą vaikystę? Ištrins, nuplaus šešioliką metų urvuose, kiaulidėse, šiukšlių piliakalniuose, kanalizacijos vamzdžiuose? *(Vaikiškai nekantriu balsu.)* Aš noriu žmogiškų drabužių!! *(Numeta kostiumą ant grindų.)*

KARALIENĖ. Dukrele...

MIRANDA. Ir kodėl?! KODĖL?!

KARALIENĖ *(pakelia kostiumą, nušluosto).* Mūsų šventa kova...

MIRANDA. Dėl jūsų svajonių, jūsų iliuzijų!

HEROJUS. Miranda, tu peiliu raižai savo motinos širdį.

MIRANDA. Tik pasiklausykit savęs — negalit išsižiot nedekla-

mavę pro savo pūvančius dantis! Jūs tunkat, žilstat, plinkat, ir JŪS norit pakeisti pasaulį!

JIETNEŠYS. „Stok"!

MIRANDA. Aš nebegaliu ilgiau nuduot, kad aš — ne aš, deklamuot kitų parašytus žodžius. Noriu pagaliau kalbėt savo balsu!

KARALIENĖ. Miranda, per tuos kitų parašytus žodžius, tu, mes visi, atrandam savo esmę.

MIRANDA. Net ir mano vardas iš supelijusios, uždraustos knygos, kurios autoriaus kaulai jau seniai sutrūnijo!

KARALIENĖ. Tas autorius nemirtingas ir todėl tavo vardas nemarus!

HEROJUS. Tavo motina teisi...

MIRANDA. Mano motina! Po begalinio bėgimo per mėšlą, šernams šniokščiant, mudvi įlendam į kanalizacijos vamzdį, apsikabinam, mūsų širdys beldžiasi viena į kitą. Tada įbėga žiurkė. *(Ima juoktis pro graudžias ašaras.)* Ir mano motina bematant pradeda vaidinti!

KARALIENĖ *(nusisuka į publiką, jos veidas skausmo iškreiptas).* „Aštriau už aštrųjį gyvatės dantį / Motiną veria nedėkingas vaikas".

MIRANDA. Aš trokštu kasdienybės! Šventos nuobodžios kasdienybės! Noriu žiūrėt televiziją.

JIETNEŠYS. „Televizija" — kas tai?

MIRANDA. Tolimos šiaurės kiaulidėje, aš mačiau mirštantį žmogų. Jis pirštu parodė į šerno išdraskytas savo žarnas ir tarė: „Kaip išardytos televizijos viduriai". Prieš mirdamas, jis spėjo man pasakyt, jog jis anksčiau gyveno mieste ir žiūrėdavo televiziją... AŠ noriu sėdėt ant sofos, nudėvėtos sofos, ir, parietus kojas, žiūrėt televiziją.

KARALIENĖ. Jų televizija — narkotikai masėms! Tironijos įrankis!

MIRANDA. „Tironija, tironija..." Aš girdėjau, kad miestuos

viskas keičiasi. Žmonės šnabžda apie nepaprastus pasikeitimus. Sako, jau bus galima gyventi.

KARALIENĖ. Laisvėj?

MIRANDA. Kas bežino, ką tas žodis reiškia. Ir aš tik patį žodį težinau. Gyvent normaliai...

KARALIENĖ. Fantastiški gandai!

HEROJUS. Slaptoji policija juos pradėjo skleist jau pirmą tironijos dieną.

MIRANDA *(staiga pavargusiu balsu).* Aš noriu užsimaut žalius batelius... Noriu šokt... Su vaikinu... Miestuose, sako, yra jaunų vaikinų... O aš juos težinau iš tų gandų... Ir iš jūsų vaidinimų...

KARALIENĖ. Mano kūdiki... *(Tiesia ranką ją apglėbt, bet susitvardo — iš motinos vėl tampa karvede.)* Ar čia mano Miranda kalba? Ne, tai jos beveidis nuovargis. Mano Miranda pabus, atsipeikės, ji supras, kad prasidėjo mūsų paskutinis išbandymas. Pasikeitimų viltis, kasdienybės — sočios, ramios, nepavojingos kasdienybės — pagunda... Kaip gerai mes ją pažįstam, tą kasdienybę! Ar nesutinkam žmonių iš didžiųjų miestų? Kokios tuščios jų akys — vado cigarų išdegintos skylės. Į tas akis galima pilti viską, mėšlą, melą ir mirtį dar prieš fizinę mirtį. Atmenat jų lūpas? Sudėtos nuolatinei maldai: „Kasdienės kiaulienos duok mums, Viešpatie-Tirone!" Ar mus gali suviliot tokia kasdienybė?! Mano dukrele, mano bendražygiai! Pažvelkit į kukliausiąjį iš mūsų. *(Ji paima už rankos JIETNEŠĮ ir išveda jį į priekį; jis kukliai nuleidžia akis.)* Istorijos knygose skaitėm apie didvyrius, kurie gynė apsuptą miestą prieš barbarų armijas. Dar didesni didvyriai tie, kurie gynė savo miestą, kai kova jau buvo beviltiška. Bet jis, mūsų jietnešys, jis tebestovi sargyboj, tebegina miestą, kurio jau seniai nėra. Tai didžiausias didvyriškumas! Jis saugo vaizduotės miestą, gina dar užgimstančius kūdikius, saugoja žodžius, kuriuos jis

išmoks! Tik jis, tiktai mes — komedijantai — tegalim išgelbėt pasaulio dvasią nuo mirties! Taip, vaizduotė išganys žmoniją! Viskas, viskas pasikeis — gims nepaprastas grožis! Nutildyti žmonės vėl suklegės girdėtom ir negirdėtom kalbom, kaip Šventosios Dvasios paliestieji! Nes jis *(rodo į JIETNEŠĮ)* buvo ištikimas! Nes mes likom ištikimi!! Ištikimi žodžiui, gestui, menui! Ištikimi vaizduotei!

VISI *(išskyrus MIRANDĄ ir KRITIKĄ).* Valio!! „Ištikimi!" Valio!!

HEROJUS *(su ypatingu patosu).* „Ką, mirt dabar, kai pusė pasaulio / Dar neužkariauta?!"

KOMIKAS. „Aš gimiau apie trečią popiet, baltaplaukis ir apvalapilvis. O balsą pradanginau šūkaliodamas ir dainuodamas".

HEROJUS. „Nematomais brangakmeniais, baltomis laisvės / Plunksnomis apsisiautęs žengiu, / Apvainikuotas savo kilniu vardu — ne figūrėlė, / Bet žvilgančiuos šarvuos įrėminta siela, / Žygiai — mano papuošalai!"

KARALIENĖ. „Aš laisva! Aš laisva! Aš laisva! / Man jau kalėjimo gana! / Laisva kaip paukštis! Aš laisva!"

Jie vėl pasigeria žodžiais, vėl vienas po kito nutyla ir apsikabina kaip kvapo pritrūkę atletai. Tiktai MIRANDA stovi atokiau, dar KARALIENĖS neįtikinta. KRITIKAS irgi pasilieka nuošalyje.

HEROJUS *(atgavęs kvapą).* Sekantis žingsnis! Aukščiau. Drąsiau!! Jietnešy, paduok man dekretą. *(JIETNEŠYS su jietim nuo scenos nukabina didelį plakatą ir paduoda HEROJUI.)*

KOMIKAS *(susirūpinęs).* Draugužiai, aš su jumis, bet nepameskim sveiko proto...

HEROJUS *(jo nebodamas, pamėgdžiodamas pompastišką biu-*

rokratą). „DEKRETAS APIE KOMEDIJANTUS IR TEATRUS..."

KOMIKAS. Juk vien už dekreto nuplėšimą... *(nepajėgia užbaigti sakinio).*

KRITIKAS *(giljotinuotojo tonu).* Nukertama ranka.

KOMIKAS. O už skaitymą pašiepiančiu balsu...

HEROJUS. Mirties bausmė! Taip! MIR-TIES BAUS-MĖ!

KOMIKAS. Į tavo sveikatą! Bet, brolyti, pamiršai, kokia bausmė vien už klausymąsį... kai nepagarbiai skaitomas dekretas...

KRITIKAS *(tuo pačiu tonu).* Viešas iškastravimas...

KOMIKAS *(KRITIKUI).* Ne be reikalo žinai — tai kritikų amatas. Iš to duoną valgei!...

KRITIKAS. Beraštis!

KOMIKAS ...ir pautienę!

HEROJUS *(paniekinančiai).* Vėl baimės epidemija?

KOMIKAS *(HEROJUI).* Aukok savo kilnią skūrą be reikalo, jei patinka, o aš mėginsiu apsaugot savo odelę.

KARALIENĖ. Jis herojus ir jis tegali elgtis herojiškai.

HEROJUS *(jos komplimento sujaudintas).* Ačiū, mano karaliene, mano...

KARALIENĖ *(paima dekretą iš HEROJAUS ir pradeda jį skaityti šiek tiek nepagarbiu tonu).* „DEKRETAS APIE KOMEDIJANTUS IR TEATRUS: Kadangi aktoriai, komedijantai yra baisiausi melagiai, be atvangos nuduoda esantys kitais, o ne savimi..." *(Perduoda dekretą HEROJUI).*

HEROJUS *(skaito).* „Begėdiškai demonstruoja savo kūnų nuogybę ir — dar baisiau — savo nuogas sielas..."

KOMIKAS, nuduodamas nusigandusį, susigūžia ir žiūri aukštyn, lyg laukdamas rūstaus žaibo iš dangaus. JIETNEŠYS irgi sužiūra aukštyn.

KARALIENĖ. Ar matot žaibus? Girdit perkūniją?... *(Tyla)*

Nieko, tik besisklaidantys mūsų baimės debesėliai.

KOMIKAS *(pirštu beda į savo krūtinę, paskui į smilkinį, parodydamas, jog jis „pamišęs", ir pastveria dekretą iš HEROJAUS; skaito).* „Parazitai, papūgos, svetimų žodžių vagys. Jie iš kelio veda jaunimą, suvedžioja naivias mases..."

HEROJUS *(griebia dekretą iš KOMIKO; skaito).* „Taip žmonės pradeda galvoti, kad jie gali būti viskuo. Komedijantų pagrindinis siekis yra nuversti valdžią!" *(JIETNEŠYS ištiesia ranką, HEROJUS paduoda jam dekretą. JIETNEŠYS žiūri į dekretą, judina lūpas bergždžiai mėgindamas skaityt, maldaujančiom akim atsisuka į KARALIENĘ).*

KARALIENĖ *(atsistoja šalia JIETNEŠIO, viena ranka apglėbia jo petį).* Tu išmoksi skaityt, turėsi daug gražaus laiko. *(Jie abudu laiko dekretą — ji skaito, jis judina lūpas ir linksi galva.)* „Dar pasigirsta verkšlenimų, kad teatrus reikėtų pakęst. Tai būtų tas pats kaip įsiteisinti sifilį, marą ir AIDS! Todėl visi teatrai bematant uždaromi". *(KARALIENĖ įbeda akis į MIRANDĄ.)*

MIRANDA *(pastveria dekretą iš KARALIENĖS rankų).* Manot, kad jūs labai drąsūs! *(Skaito mechaniškai.)* „Visi komedijantai prie savo drabužių prisiųs ir visad nešios didelę baltą raidę „K". To nepadariusiems raidė „K" bus išdeginta tiesiai ant nugaros". Didelis dalykas... Tas įstatymas jau turbūt panaikintas. *(Perduoda dekretą KOMIKUI.)*

KOMIKAS *(skaito).* „Bet koki bandymai vaidinti farsus ir komedijas baudžiami kartuvėmis". *(KOMIKAS pamėgdžioja pakaruoklį.)*

HEROJUS *(ištraukia dekretą iš KOMIKO rankų).* „Už tragedijos vaidinimą — viešai nukertama galva". *(Jis sustingsta išdidžioje pozoje.)*

KARALIENĖ *(paima dekretą iš HEROJAUS rankų ir tiesia*

KRITIKUI, kuris vis dar neliečia jo). Tu atstovauji visus kritikus, nuo pačio pirmojo. *(Visi žiūri į jį.)*

KOMIKAS. Visi buvo paskutiniai bailiai, įskaitant paskutinįjį.

KRITIKAS *(įgeltas, stveria dekretą, greitai subamba).* „Mūsų išmintingi įstatymai žadins tiktai teigiamus jausmus". *(Įgrūda dekretą, kaip karštą bulvę, atgal į KARALIENĖS rankas.)*

KARALIENĖ *(skaito).* „Išpjovus teatro ir komedijantų vėžį, atsivers kelias į tobulą visuomenę!" *(Ji nuleidžia dekretą, šypsodamasi apžvelgia visus.)* Mes perskaitėme dekretą!

HEROJUS. Pirmą sykį!

KOMIKAS. Viešai!

JIETNEŠYS. Valio!

KARALIENĖ. Paskutinis tabu sugriautas!... Niekas mūsų nebesustabdys!

Jie šaukia, ploja rankom vienas kitam per petį, glėbesčiojasi, baigia užsivilkti teatro kostiumus. Tik MIRANDA, dar neapsisprendusi, tebelaiko priglaudusi savąjį princesės kostiumą prie savo kūno. KRITIKAS kostiumo neturi. Staiga jų džiūgavimą pertraukia beldimasis — iš pradžių tylus, paskui truputį garsesnis. Jie pastyra.

JIETNEŠYS *(pertraukia tylą).* „Kas ten?! Stok!"

KOMIKAS *(ranka užčiaupia jam burną, piktai sušnypščia).* Užsičiaupk!

KRITIKAS ima gesinti fakelus.

KARALIENĖ *(pakelia ranką).* Kai jie įsiverš, vėl uždekite fakelus, dramatiškai apšvieskit mane, mano veidą. Aš žengsiu į priekį ir prabilsiu į juos. Būkime išdidūs, būkime orūs.

KOMIKAS *(nervingai žvalgosi į duris).* Orumas scenoje kelia žiovulį.

KRITIKAS *(ima trauktis į šalį nuo kitų, prie durų).* Visi lavonai orūs...

KOMIKAS *(piktai).* O kur gi mūsų orusai kritikas šalinasi?!

KRITIKAS. Jūs išjuokėt mane! Atskyrėt, pažeminot! Dabar aš pats atsiskiriu!

KARALIENĖ. Pelai jau byra nuo grūdų...

KRITIKAS. Kokie jūs gražūs, pasipuošę savo kostiumais! Juos užsidėję, patvirtinot mirties nuosprendį. Mano apdaras — intelektas, puošnesnis už jūsų visų! Ir praktiškesnis!

BALSAS UŽ DURŲ *(mandagiai).* Prašau įleist.

HEROJUS *(virpančiu balsu, viltingai).* Balsas... mandagus...

KOMIKAS. Tipiška klasta.

BALSAS UŽ DURŲ. Aš jūsų draugas.

KOMIKAS. Šaiposi iš mūsų. Nori suminkštint mus prieš kankindami.

KRITIKAS. Atidarykit duris, ko laukiat?! Kitaip jie įsilauš, šaudydami!

Žodis „šaudydami" kaip kulka perveria HEROJŲ. Jis liečia savo nebejauną ir nebeliekną kūną, savo būsimas žaizdas.

KOMIKAS. Jie mus visus iššaudys! Su kostiumais ir be kostiumų!

HEROJUS *(pribėga prie durų, pastumia KRITIKĄ į šalį jį pargriaudamas, pradeda nusiplėšti savo kostumą).* Aš ne su jais! Aš su jumis! Aš tiktai nudaviau! *(Visų akys įsminga į jį).*

BALSAS UŽ DURŲ. Atsiprašau?

HEROJUS. Tik vaidinau „Herojų!" Visą laiką ieškojau kontakto su jumis! Juk žinot, kaip sunku!

BALSAS UŽ DURŲ. Aš nesuprantu jūsų.

HEROJUS (*suklumpa ant kelių, kumščiais daužo* ir *nagais*

drasko duris, maldaujančiu balsu). Man dovanosit?! *(Susigūžia nuo nematomų kulkų).* Aš visad palaikiau jūsų pusę!

KARALIENĖ *(pagaliau atitraukia akis nuo HEROJAUS).* Atrakinkit duris.

HEROJUS *(unkščia).* Tegyvuoja Didysis Vadas!

KOMIKAS atrakina duris. Įeina JAUNUOLIS, apsirengęs kaip ir jie. Jis apžvelgia juos, nusiima kepurę.

JAUNUOLIS *(mandagiai).* Atleiskit už vėlyvą valandą... Ir už sutrukdymą.

KOMIKAS *(dar nevisai tikėdamas).* Jūs pats vienas?...

JAUNUOLIS. Vienintelis! Tikėkit manim, aš buvau labai atsargus.

HEROJUS, supratęs savo lemtingą klaidą, suklykia ne savo balsu, nusiplėšia nuo galvos ir nusviedžia peruką, apnuogindamas savo praplikusią galvą. Ilga tyla, kurią ritmiškai pertraukia jo kūkčiojimas ir į grindis daužomos kaktos garsas.

Otis Tamašauskas, „Gyvatė", 102x76.5cm, litografija, 1985.

DAIKTŲ IR REIKŠMIŲ KAUTYNĖS

VYTAUTAS KAVOLIS

Apie kultūrą negalima galvoti joje
dalyvaujant, kalbėti — nedalyvaujant.

I.

Ankstesnė antropologija, maždaug iki Clifford Geertz, mėgo kultūrą maigyti kaip gamtos priešpriešą. Kultūra — tai, kas ne gamtos duota, o žmogaus paties pasigaminta. „Paties" šiuo atveju pažodžiui: ši teorija pasiduoda literatūros kritiką nusiaubusiam vyriškumo tapatinimui su kultūra, moteriškumo su gamta.

Kultūros-gamtos priešpriešą kaip „mokslo" hipotezę kompromituoja tai, kad priešprieša kilusi iš įtakingos Vakarų galvojimo tradicijos, ne universali. Konfucionistai kultūrą „protingai jaučia" (ar jautriai suvokia) kaip gamtos tęsinį, sąmoningumą pasiekusius moralios prigimties impulsus.

Suvokdami kultūrą kaip gamtos priešpriešą, išreiškiame patys save (ir tai ne gyvuosius save, o savo teoretinių pradininkų šešėlius), — o ne visuotinę kultūros apibrėžtį. Kas turėjo būti analitiniu instrumentu, tampa kolektyvine (truputį falsifikuota) autobiografija. „Mokslo" vietoje — „menas".

Tai gal mūsų ir negąsdintų (bendrieji latvių-lietuvių protėviai šių sąvokų nė neskyrė), jei ne pavojus, kad, galvodami apie kultūrą kaip gamtos priešpriešą, imame ją suvokti ar nesąmoningai pajusti kaip *arbitrariška daiktą* (ir save kaip arbitrariškų daiktų gamintojus). Šitokia kultūra neturi nei saitų su gamtine aplinka, nei šaknų mūsų pačių prigimty, jos negalima vertinti klausiant, ar ji mums (ar bet kam kitam) adekvati.

Kita vertus, arbitrariški daiktai skiriasi tik savo techninėmis savybėmis, bet ne jų verte. Kas „padaryta", galėjo būti padaryta ir kitaip. Kultūroje kaip gaminių rinkinyje nėra vietos nei žmogaus natūralumui, nei vertybių hierarchijos nuojautai. Viskas sukrauta vienoje plotmėje. Visi spektakliai — ta pati komedija. Tokią kultūrą aprašyti — jos reiškinius išsamiai inventorizuoti.

Kas tie reiškiniai — turint žiūronus, pakankamai aišku. Viskas, kas kultūroje „yra", jau „padaryta". Metodologija — viso, kas yra, registravimas. Stebėtojo vaidmuo — fotografijos apšvietimo kontrolė.

Inventorizacinis metodas leidžia kultūros reiškinius skaičiuoti ir skatina jų svarbą matuoti jų gausumu, išsidėstymu erdvėje ir laike. Šios privilegijos nemanome atsisakyti.

Patys savaime daiktai savo tarpe neturi ryšių. Juos galima tik įjungti į vieną ar kitą jų naudojimo būdą ar klasifikuoti muziejuje pagal jo administracijos pasirinktas kategorijas.

Daiktais galima tik naudotis. Dar nepagamintas daiktas, kuriuo būtų galima džiaugtis.

II.

Kultūros sociologijai artimesnė „semantinė" kultūros samprata. Kultūra — visa tai, kas žmonėms reikšminga. Reikšmės atsiranda ir išnyksta individų patirtyje. Jos tampa *kultūra*, kai vieno išsiųsta reikšmė yra kito atpažįstama — kai reikšmės išreiškiamos kokia nors tarp žmonių suprantama kalba.

Į kultūros kaip reikšmių visumos erdvę pakliūva ne tik žmonių susikurtos, „iš piršto išlaužtos" reikšmės. Kultūroje vietą suranda ir kam nors kokią nors komunikuojamą reikšmę įgijusios gamtinės aplinkos (ar žmogaus prigimties) savybės. Gamta (ir prigimtis) srūva į kultūrą kaip reikšmių pasaulį. Ir atvirkščiai: nustoję savo reikšmės — ar tik pabandę būti reikšmingais — žmonių susikurti daiktai iš kultūros pasitraukia. Vieni į gamtą, kiti į šiukšlyną, susikviečiantį nureikšmėjusius,

bet gamtos nebepriimamus (ir prigimtyje nesusigūžiančius) dalykus.[1]

Kultūra kaip nuolatinis įreikšminimo ir nureikšminimo (arba tų pačių dalykų vienais atžvilgiais įreikšminimo, kitais nureikšminimo) vyksmas. Bet kuriuo metu bet kurio elemento „kultūriškumas", t.y. reikšmingumas tuometinėje kultūros sandaroje problematiškas. Tai, kas, įgydamas reikšmę, įeina į kultūrą, nuolat rizikuoja, savo reikšmingumą praradęs, kultūrai nebepriklausyti. Kultūra — nebe objektyvus „daiktų" inventorius, bet nuolat savo reikšmingumu rizikuojančių reikšmių srautas.

Kultūros kaip reikšmių pasaulio samprata atpažįsta ir plūduriuojančias kultūros ribas, ir reikšmes vienaip ar kitaip jungiančios sąrangos bruožus tų ribų viduje. Bet galima — ir reikia — įvairiais būdais siekti tuos kultūros „surengtumo" bruožus, jos struktūrizavimosi metodus apibūdinti. (Lietuvių kalba leidžia suvokti, kad struktūra yra tuo pačiu metu ir spektaklis: sąranga ir surengtas pasirodymas.)

Trys modeliai ypač vaisingi aprašant kultūros sąrangą: „uždara", imperializmu dvelkianti hierarchija, centras (ar centrai) su „atsiveriančiomis" periferijomis, „atviras" komunikacijų tinklas, kuriame nereikia iš anksto organizuoti perjungimo mechanizmų, nes jie saviame kondensuojasi, žmonėms kultūroje drauge veikiant.

Visi ženklai reiškia, bet tai, kas *išreiškiama*, nevienodai *reikšminga*.[2] Reikšmingumo kriterijai kultūroje atpažįstami — bet ir kritikuojami — vienas reikšmes lyginant su kitomis, ir „uždarose" kultūrose, ir „atveriant" jas pasauliui. Reikšmingumo kriterijai yra reikšmių tarpusavio santykio, kultūros „architektonikos", ne jos santykio su ją vartojančiais žmonėmis

[1] Iš šiukšlyno kartais pasiseka sugrįžti, išbandytam laiko danties ar tik apipelėjusiam.

[2] Ši tema šiandien suaktualėjusi radikalaus postmodernizmo iššūkio akivaizdoje. Žr. Pauline Marie Rosenau, *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992).

savybės. Apie kultūros „egzistencializmą" — kaip reikšmės dalyvauja žmonių gyvenime — kalbėsime vėliau, pasitelkę centro ir periferijos įvaizdžius.

Vertybių hierarchija — ne psichopatologijos forma, skatinanti kitus paklusti tam, ką mes esame pasirinkę. Greičiau galvojimo įrankis, padedąs spręsti, kas ne kurioje nors kultūroje apskritai, bet kurioje nors atpažįstamoje jos konfigūracijoje svarbiau (daugiau apie ją pasako), ir kas mažiau svarbu. Svarbesnėmis reikšmėmis galėtume suvokti: (1) logiškai „galingesnes", kontroliuojančias kitų reikšmių vietą; (2) ilgiau istorijoje išliekančias, generacijų kaitos išbandytas, „amžinesnes"; (3) hermeneutiškai „turiningesnes", savy talpinančias galimybę įvairesnėms interpretacijoms; (4) „tobulesnes", formaliai išbaigtesnes, pajėgiančias estetiškai veikti ir žmones už jas pagaminusios kultūros ribų, kurie jų minties krūvio nesupranta ar jį atmeta. Gal net (5) „gilesnes", suprantant gelmę ezoteriškai kaip labiau nuo kasdieninio reikšmių vartojimo paslėptas, bet jame savo pėdsakus paliekančias reikšmes.

Reikšmingumo kriterijai nesutampa (ir gal ne visas reikšmes aprėpia). Bet ten, kur santykiuose tarp reikšmių atpažįstami bet kurie reikšmingumo kriterijai, būtų tikrovės iškraipymas nagrinėti kultūrą ar rašyti jos istoriją, nekreipiant daugiau dėmesio į reikšmingesnes reikšmes — ar neklausiant, kas toje kultūroje kokius reikšmės kriterijus pripažįsta ar nepripažįsta. Kultūra — reikšmingumo kriterijų kontestacijos laukas.

Kultūros konfigūracijas integruoja kiekvienai iš jų atskirai galiojantis reikšmingumo kriterijus. Kurią nors kultūrą jos visumoje integruoja jos santykis su jos reiškiniuose dalyvaujančiais žmonėmis. Kultūrą jungia ne tai, kas joje „kiekvienam suprantama", bet kas joje „visiems rūpi". Visiems toje kultūroje dalyvaujantiems, nors gal ne visiems jos apgaubtoje teritorijoje gyvenantiems. Ne visi techniniai lietuviai dalyvauja lietuvių kultūroje.

Centrinėmis kultūros reikšmėmis laikytinos tos, kurios kalba į žmogų apskritai, į žmogiškos būtybės santykį su jos

patiriama būtimi (bendroji humanitarinė kultūra). Periferinėmis atrodytų reikšmės, kurios galioja tik vienoje ar kitoje specializuotoje, Max Weberio žodžiais, „vertybių sferoje", nukreiptos į kurioje nors visuomenės *dalyje* veikiantį, ribotas funkcijas atliekantį žmogų. Periferinėmis kultūros dalimis šiuo požiūriu taptų mokslinė, ūkinė, politinė, erotinė, estetinė kultūros, kiekviena su jai būdinga istorine trajektorija. Anksčiau turėjusi būti „viskuo", tarp teisėtų periferinių „dalių". Vakaruose šiandien dažniausiai atsiduria ir religija.

Leidžiasi aptariamas ir atvirkštinis kultūros spektaklio pakitimas, periferijos invazija į centrą, pvz. „mokslinės" psichologijos įtalpinimas galvojimo apie žmogų pagrinduose, specializuotų politinių ar ekonominių logikų persvara suvokiant „žmogų apskritai". Galima įsivaizduoti ir „vos reikšmingas reikšmes" užkariaujančias sulėkštėjantį kultūros centrą. (Dėl to ten prireikia ir šveitimo miltelių sentimentalizmui, žirklių fundamentalistams ir kt. namų ūkio priemonių.) Bet centras — žmogaus orientacija į save, į kitus, į gamtą, į istoriją ir į transcendenciją bet kurio specializuoto žargono viduje — lieka.

Centro pačiai kultūrai nereikia. Centrų — atrankos ir tiek nebylios patirties, tiek specializacijų vertimo į „žmogišką kalbą" žaidimų (ar „rimtų pastangų") — reikia žmogaus santykyje su kultūra, t.y. kultūros vartojime ir rekonstruavime — egzistenciniuose židiniuose. Žmogiška kalba — sąvoka, garsas, vaizdas. Staigus dulkių nupūtimas.

Šis kultūros integracijos modelis vis dėlto mus išmeta pusiaukely, neišsprendusius klausimo, kas jungia kurią nors kultūrą. Skirtingiems žmonėms skirtingos reikšmės kalba į „žmogų apskritai". Kultūra integruojasi kaip komunikuojančių centrų tinklas, skirtingų kalbų apie žmogų sąskambiai. Viena, 1910.

Tokia, neinstitucinė kultūros centro samprata leidžia centrui būti ir sakraliam, ir sekuliariam, ir vieningam, ir suskilusiam, ir „ugniakalnio prasiveržimui", ir „atvėsusiam buljonui" (kaip vilniškė operos auditorija 1992 m. pavasarį), — t.y. iš anksto nenustato, koks kultūros centras „turi būti", bet

palieka empiriniams tyrinėjimams išsiaiškinti, koks jis kuriuo nors metu kurioje kultūroje yra, ir literatūrinei vaizduotei surasti metaforas, kuriomis jis gali būti tiksliausiai aprašytas.

III.

Kultūrą aprašant, išryški ir jos multiperspektyvumas, įvairių grupių visuomenėje skirtinga percepcijų organizacija, laiko samprata, vertinimo kriterijų alfabetas, — ir kultūros identiteto problema. Kas vieną kultūrą daro ne tik, kaip duomenų sankrovą, skirtinga nuo kitų, bet sąreikšmingą, kalbančią joje įžvelgiamų skirtingumų sąryšiais?

Sąryšių spragos, „indiferencijos zonos" (pavyzdžiui, žydai XVII ir XVIII amžiaus DLK literatūroje lietuvių kalba), — pasakojimo apie mūsų identifikuojamą kultūrą dalis. Sistemų logika, emociniai akcentai ir indiferencijos zonos. Tai gal ir visa, kas apie kultūros koherenciją pasakytina.

Aprašant kultūrą kaip reikšmių pasaulį, kalbama ir apie „rėmus", ir apie „tėkmes". Ir apie jos struktūras (įsileidžiant galvon ir reikšmių sankabų horizontalę, ir jų skirtingais galimais kriterijais vertinimo vertikalę). Ir apie viso, ką aprėpia žmonių dėmesys, įreikšminimus ir nureikšminimus, reikšmių dauginimosi ir jų pasitraukimo vyksmą (struktūrinė ir istorinė semantika).[3] Reikšmių sąranga, apčiuopiama „semiotiškai", vertina-

[3] Reikšmių dauginimąsi iliustruoja pastaba, kad Vakarų Europoje priežodžių kūrybiškumo laikotarpis buvęs XVI-XVII amžius. Reikšmių pasitraukimą primena daugelio amerikiečių studentų pasisakymai, kad jie tikį Dievą, bet jų tikimas Dievas su jų asmeniniu gyvenimu neturi nieko bendra. Apie pirmąjį atvejį žr. James Obelkevich, „Proverbs and Social History," in Peter Burke and Roy Porter, *eds., The Social History of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), p. 43-72. XVI-XVII a. vokiečių ir anglų rinkiniuose surašyta 7,000-20,000 priežodžių; šiandien naudojamų angliškų priežodžių repertuaras „turbūt neviršija tūkstančio" (p. 52). Apie studentišką Dievą duomenys iš mano klasių.

ma „filosofiškai"; reikšmių gyvybės ciklas, dalyvavimo individų biografijose ir grupių istorijose kalbinė patirtis.

Šioje sampratoje kultūrą sudarančias reikšmes aprašyti tegalima jas rekonstruojant iš jų paliktų, atsitiktinumo apkramtytų pėdsakų. Reikšmės iš jas aprašančio žmogaus pabėga, lieka kultūrizavimosi armatūra ar jos griūvėsiai, kurioje medžiojamos gyvybės srauto užuominos. (Žmogus istorijoje kaip savo susimedžiotų užuominų režisavimo metodas? Kintančiose kelių skirtingų pasakojimų scenose?).

Kultūrą suvokiant kaip reikšmių rinkinius, kuriuos galima rekonstruoti, atsiveria galimybės, sijojant jų duomenis, spręsti: (a) kurios reikšmės leidžiasi jungiamos į suvokiamus ryšius savo tarpe turinčius rinkinius, ir kurios reikšmės lieka už vieno ar kito rinkinio ribų; (b) kurios reikšmės kuriame rinkinyje daugiau ar mažiau reiškia, istoriniame ar biografiniame laike tampa arba nustoja būti reikšmingomis;[4] (c) kurie reikšmių rinkiniai yra kuriuo nors metu visuomenėje arba atskirose jos dalyse aktyvesni ar mažiau aktyvūs;[5] (d) kurie savo savybėmis skirtingi reikšmių rinkiniai „susišaukia", atranda ir istoriniame laike pratęsia tapusavę jungtį, šeimos panašumą ar sąskambį, ir tuo sudaro tradicijas, ir kurie rinkiniai, sykį sužėrėję ir žmones palietę, į tradicijas nesijungia arba iš jų vienu ar kitu metu iškrenta, sakykime, į kultūros archyvą, sukraunami šaldytuve.

[4] Greita Atgimimo ritualų desemantizacija 1992 m. Lietuvoje — ir „kultūriškumo", simbolių reikšmės pasitraukimas, ir „politinės kultūros", visuomeniniuose santykiuose normalaus pragmatizmo brendimas. Tokio dviprasmiškumo galima rasti ir kituose kultūros istorikų nagrinėjamuose reiškiniuose, net pačioje „kultūros istorijos" sąvokoje.

[5] XVI a. Anglijos „luomų" visuomenės persiorganizavimo į XVIII a. „klasių" visuomenę ankstyviausių žymių galima užtikti rašytojuose, literatūriniame diskurse tiek prikūrusiuose luomų, kad senoji triluomė sistema jau nebegalėjo suteikti įtikinančių rėmų visuomenės supratimui. Keith Wrightson, „Estates, Degrees, and Sorts: Changing Perceptions of Society in Tudor and Stuart England," in Penelope J. Corfield, *ed., Language, History, and Class* (Oxford, Basil Blackwell, 1991), pp. 30-52.

IV.

Kultūros istorija negali nebūti iš dalies inertiškos medžiagos sijojimas. Bet, ieškant jai tinkamiausio kalbėjimo būdo, vertėtų ją suvokti ir kaip epochų dialogą, leidžiantį praeičiai savo žodžiais atsakinėti klausimus, kuriuos mes keliame ir sau, ir kitiems.[6] Abikrypčio pokalbio su „kitu" problematika, kuri kyla šiandieniniams antropologams santykyje su tebegyvuojančiomis kultūromis,[7] kultūros istorijoje persvarstytina santykyje su praeities kultūrų reiškiniais.

Kultūros istorikai, aišku, žino, kad tai, kaip jie suvokia dabarties kultūros situaciją ir jos problemas „konstruktuoja" — provokuoja ir apriboja — jų siūlomą kokios nors ankstyvesnės kultūros epochos interpretaciją. Bet kiek nagrinėjamo laikotarpio savivoka kalba į kultūros istoriko teoretinę sąmonę, kultūrinės problematikos suvokimą, savianalizę? Gal tiems klausimams svarstyti reikalinga atskira, „kultūros studijų" kaip tradicijų ir epochų dialogo, disciplina.

V.

Aprašyta kultūra, ką joje benustvertumėm — mūšius ar muziką, mitybą ar nusikaltimus — , neišvengiamai tampa literatūra (plačiąja prasme, t.y. retorika, diskursu). Dėl to, iš vienos pusės, literatūros (siaurąja prasme: neprivalomų fikcijų, „pasakų" ir „poezijos") centralumas pačioje kultūroje. Kita vertus, būtinybė, aprašant bet kurias kultūros apraiškas, susirasti jas geriausiai atitinkantį (ar jas sąmoningai atitolinantį) žanrą — tragedija ar statistinės lentelės? — ir metaforas.

---

[6] Atrodo beveik neįmanoma, kad bet kuri simbolinė konfigūracija galėtų „pati suvokti" tai, kam ji indiferentiška. Klausimą apie jos indiferencijos zonas turi jai iškelti stebėtojas iš šalies — arba iš kitos kultūros, arba iš kito laiko (arba iš skirtingos konfigūracijos toje pačioje kultūroje, ypač moderniaisiais laikais).

[7] R.S. Khare, „The Other's Double — The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse," *New Literary History*, 23 (Winter, 1992), pp. 1-23.

Literatūriniai tekstai klausinėjami kaip istorinio vyksmo užrašai. Veiklos dokumentacija suvokiama kaip vaizduotės įsiforminimas gyvenime.[8]

VI.

Šiuolaikinė kultūros samprata skatina jos problematizaciją, klausimus keliantį santykį su pačiais paprasčiausiais kultūros duomenimis. Ne detaliai aprašinėti viską, siekiant išsemti, kas neišsemiama. Apie kiekvieną kultūros detalę, į kurią atkreipiamas dėmesys, klausti, kaip galima suprasti, ką ji reiškia vienoje ar kitoje kultūros konfigūracijoje, kaip ji savo atsiradimu tą konfigūraciją įtvirtina ar pakeičia.[9]

Reikšmės aprašomos kaip daiktai. Daiktai apklausinėjami kaip reikšmės.

[8] Iš šiandieninių literatūros mokslininkų kultūros istorijai gal artimiausias, gerokai rizikingu būdu, Stephen Greenblatt. Plg. „Martial Law in the Land of Cockaigne," *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England* (Berkeley: University of California Press, 1988), pp. 129-163, 192-198.

[9] Kur nors kultūros istorijoje galėtų būti vietos ir „vos reikšmingoms reikšmėms", *Trivial- und Schundliteratur, talk shows*, madoms, skelbimams. Kiek kultūros šnarėjimo produkcija neša joje ištirpusias reikšmes ir kiek jas griauna, versdama be liekanų užmirštamomis?

KULTŪRINĖ SITUACIJA: VAKARAI IR LIETUVA: I

XIX amžiaus pabaigos Europoje ir Amerikoje formavosi nauja kultūrinio ar civilizacinio vyksmo problematika. Į ją Lietuva ne tik pavėlavo įsijungti, bet ir, galima sakyti, niekada savo pačios kultūros gelmėse jos nepajuto. Kaip suvoktume tas gelmines, t.y. ne organizaciniais būdais, o individų galvosenoje spręstinas kultūros raidos problemas, kurios Lietuvoje šiuo metu darosi *mažiau aktualios* negu anksčiau, ir kurios tampa arba netolimoje ateityje, Jūsų nuomone, taps *esmingesnėmis*, tiršČiau problemiškomis, skausmingesnėmis? Ar šioje, problemų laiko skalėje Lietuva dabar sinchronizuojasi su Vakarų Europa ar Amerika, t.y. ar sprendžia ir spręs tas pačias reikšmių kaitos ar dvasios krutėjimo istorijoje problemas?

ARVYDAS ŠLIOGERIS:

Nelengva įsiterpti į *Metmenų* siūlomą polilogą, atsiremiant į pateiktą klausimą, kuris yra labai platus ir reikalauja globalinio žvilgsnio, aprėpiančio du sunkiai apžvelgiamus ir sunkiai išskleidžiamus matmenis: kultūrinį laiką, apimantį ištisą šimtmetį, ir kultūrinę erdvę, apimančią visą Vakarų pasaulį, o veikiau visą dabarties civilizaciją plius nedidelį apendiksą, vadinamą Lietuva.

Pakankamai akivaizdu, kad pastarųjų dviejų šimtmečių sandūroje Europoje ir Amerikoje formavosi nauja kultūrinio vyksmo problematika ir gal net naujo tipo civilizacijos problematika, tačiau akivaizdu ir tai, kad ši problematika pati buvo nulemta lemtingo lūžio, atskyrusio dabartį nuo praeities. Va-

karuose šį lūžį įtvirtino ir įsimbolino Pirmasis pasaulinis karas, o teoriškai jį apmąstė daugelis filosofų ir menininkų, pradedant Baudelaire ir Tocqueville ir baigiant Nietzsche ir Spengleriu, jeigu paminėsime tik keletą pačių ryškiausių vardų. Šie žmonės išgyveno, išmąstė ir kaip galėdami nusakė keistą fenomeną, kurį paprasčiausiai nors ir nelabai tiksliai galima išreikšti Hamleto žodžiais: nutrūko laikų grandinė, kas ją suriš. Šių mąstytojų teorines sielovartas brutalia praktika pavertė didžiojo karo mašina, į dulkes sutrynusi ne tik milijonų žmonių kūnus, bet kartu sudaužiusi tuos per krikščionybės tūkstantmečius statytus ir pastatytus (atrodytų amžinybei) „gero europiečio" individualaus ir bendruomeninio gyvenimo pamatus, ant kurių rymojo visa klasikinė Europos kultūra. Tam tikra prasme amžių sandūroje ir ypač tarpukario metu žlugo krikščioniškoji kultūra kaip vientisas, gyvastingas ir pilnatviškas „prafenomenas". „Prarastoji karta" (pavadinkime ją pirmaisiais postmodernistais) rado tik tradicinės kultūros šukes arba dekoracijas. Žinoma, tai, kas vadinama kultūra, klasikine kultūra, krikščioniškąja kultūra, visiškai nenunyko, tačiau ji vis labiau virto dekoratyvine, vis labiau gyvavo tik praeities sąskaita, vis labiau gyveno iš procentų, vis labiau tapo parazitiniu dariniu.

Kas gi atsitiko? Ką reiškė tas įvykis, kurį Nietzsche pavadino Dievo mirtimi, Spengleris — Vakarų saulėlydžiu, Ortega y Gasset — masių sukilimu ir pan.? Atsakymų į šį tragišką klausimą būta labai daug, o kartais man dingojasi, kad pagrindinė ir aistringiausia mūsų amžiaus mąstytojų (tiksliau: mąstančių žmonių) pastanga, tapusi net savotišku kūrybingumo šaltiniu, ir buvo nukreipta į šį klausimą: kas atsitiko, kodėl nutrūko grandis, praeitį siejusi su dabartimi? Nedrįstu šiame trumpame atsakyme narplioti šio monumentalaus klausimo, juolab ryžtis ieškoti kelių, vedančių prie lemtingojo „kodėl?". Apsiribosiu keletu pastabų, kurios bus beveik trivialios.

Pradėsiu nuo, atrodytų, nereikšmingo, tačiau man labai įstrigusio Vyt. Kavolio straipsnio, atspausdinto tuose pačiuose *Metmenyse* kažkur apie 1970-uosius metus, pavadinimo: „Neaiškusis žmogus ir istorijos dviprasmybė". Nebeprisimenu

straipsnio turinio ir po ranka neturiu to *Metmenų* sąsiuvinio, tačiau man pakaks ir pavadinimo, ir ypač pirmosios jo dalies. Vyt. Kavolis sako: atsirado „neaiškusis žmogus" ir istorija tapo dviprasmiška. Ką tai reiškia? Mano interpretacija būtų tokia: neaiškusis žmogus — tai žmogus, iškritęs iš tradicijos, arba į ją net neįėjęs. Toks žmogus ženklina akimirką, kai tradicija tampa nebegyva, kai ji miršta, virsta lavonine, muziejumi, t.y. ji virsta tik praeitimi, tarsi kokiu nematomu peiliu atpjauta nuo dabarties ir ateities. O žmogus tampa aiškus sau tik įsišaknydamas į gyvąją tradiciją, nes tradicija kiekvienam individui duoda sielos, dvasios ir gyvenimo formas. Jei tradicija miršta, tos formos išskysta, suyra ir individas pasijunta plevenąs tuštumoje, t.y. neaiškume. Visas įvykių eiles (pvz. kūrybos judesį) jis pradeda tarsi nuo nulio, iš pradžios, kuri irgi yra tuščia ir neaiški, nes joje nebesama individo sielą formuojančių, iš tradicijos ateinančių „gemalinių logų". Kas lieka tokiam į neaiškumą nublokštam, keistoje nesvarumo būklėje ir ontologinėje vienatvėje plevenančiam individui, ypač jei jis vienaip ar kitaip, tačiau visais atvejais rimtai „žiūri" į kultūrą, ar net aktyviai dalyvauja jos vyksme kaip menininkas, mokslininkas ar filosofas? Jam lieka tradicijos lavonas — milžiniškas per tūkstantmečius sukauptos tradicijos „medžiagos" masyvas. Bet kadangi tai tik lavonas, o ne paties individo egzistencinė savastis, ne jo paties kūnas ir kraujas, lieka trys ryšio su mirusia tradicija būdai.

Pirmasis: radikalus tradicijos atmetimas, revoliucinis maištas prieš praeitį arba paprasčiausia tradicijos užmarštis. Šiame santykyje atsiranda naujasis barbaras, kurį Ortega pavadino „masės žmogumi" o Nietzsche dar radikaliau — „paskutiniuoju žmogumi". Iš šio maišto prieš mirusią tradiciją atsiranda du ryškiausi, visiems gerai žinomi mūsų šimtmečio fenomenai: bolševizmas ir fašizmas. Žinoma, atsiranda ir tūkstančiai kitų, ne tokių brutalių, smulkesnių maišto prieš mirusią tradiciją būdų, pradedant „metafizikos kritika" ir siurrealizmu, baigiant hipiais, bitlais ir Silvestro Stalonės „filosofija". Naujasis barbaras, vienas iš neaiškiojo žmogaus tipų, žinoma, sukuria tai, kas irgi

(iš inercijos ar dėl ideologinių mitų poveikio) vadinama kultūra. Kas tai yra, mums gerai žinoma. Tai vadinamoji masinė kultūra, dabar jau tapusi kasdienybe, globaline ir tironiška. Masinė kultūra irgi naudojasi tradicinės kultūros formomis, tačiau tik formomis be substancinio turinio. Šioje srityje kultūra virsta tik pramoga, tik dekoracija, tik kiču ir fiziologiniu dirgikliu, žodžiu, vartojimo ir suvartojimo objektu. Bacho choralai prilyginami prezervatyvui, Dievas — bifšteksui.

Antrasis: pamaldi pastanga išsaugoti tradiciją kaip „istorinį palikimą" ar „istorinę atmintį", mumifikuoti tradicijos lavonus, restauruoti praeities formas, išsaugoti jų „autentiškumą" nieko nekeičiant ir bet kuria kaina stengiantis įdarbinti praeities kristalus tokius, kokie jie buvo „iš tikrųjų". Šitaip tradicija numarinama dar patikimiau, nes ji virsta stabu, muziejumi ar panoptikumu. Vietoj Gyvojo Dievo — vaškinė lėlė, vietoj aistringo dialogo — nuolankus mirusių žodžių deklamavimas, vietoj klasikos — klasicizmas, taigi ir vėl dekoracijos be substancijos ir gyvasties, taigi ir vėl kičas, tik apgaubtas gražiais jausmais ir apipintas skambiais, bet prasmę praradusiais žodžiais. Bet svarbiausia tai, kad ir pamaldus santykis su prarastąja tradicija jos neatgaivina, o tik dar labiau įtvirtina susvetimėjimą su ja. Mumifikuota tradicija jau nėra tradicija, nes ji neįsismelkia į dabarties kūną ir kraują ir visada lieka kažkur už kuriančiojo veiksmo ar kuriančios minties ribų kaip tolimas spalvingas miražas, kuriuo žavimasi, kuris vartojamas, tačiau kuriame ir dėl kurio nei gyvenama, nei mirštama. Tai kultūrinė nekrofilijos forma.

Trečiasis: aktyvi pastanga „įsisavinti", „atgaivinti", „suprasti" prarastąją tradiciją, tačiau visa tai suvokiant ir įgyvendinant labai intelektiškai ir labai siaurai racionalistiškai. Toks įsisavinimas ir atgaivinimas įgyvendinamas kaip „tyrinėjimas" pasitelkiant gausybę įvairiausių metodų ir metodologijų. Šiam santykiui su „prarastuoju laiku", be jokios abejonės, impulsą davė gamtos mokslai, todėl ir pats santykis dažnai vadinamas (bent jau vokiečių) „dvasios mokslais". Dabar tų dvasios mokslų, išsiskaidžiusių į gausybę metodų ir me-

todologijų tiek daug, kad jų net išvardinti neįmanoma. Paminėsiu tik pačius populiariausius. Tai modernioji hermeneutika, struktūralizmas, žinojimo sociologija, semiotika, kultūrinė antropologija ir t.t. Jei antrąjį gyvo individo santykį su negyva tradicija aš palyginau su vaškinių figūrų muziejumi, tai trečiojo provaizdis būtų prožektorijus. Bet koks „tyrinėjimas" yra lavonėlių pjaustymas metodo skalpeliu.

Pamatinė praeities mąstymo tyrinėjimo prielaida yra kaip tik ta, kad tyrinėjimo objektas yra būtent „objektas", esantis už ir anapus „subjekto", t.y. būtent kažkas negyva, sustingę, sustabarėje. O jei net tyrinėjimo „objekte" dar ir esama kažkiek gyvybės, tyrinėtojo skalpelis, „objektą" supjaustantis į gabalus, jį sunaikina kaip organišką ir neskaidomą vienį ir taip atima paskutinius gyvasties likučius. Praeities kultūros kristalų tyrinėjimas yra pats efektyviausias tradicijos naikinimas. Kuo giliau ir kuo plačiau tyrinėjama, tuo labiau tradicija virsta tik praeitimi, tik prarastuoju laiku, tuo labiau ji niokojama. Čia kaip ir gamtos moksluose: kuo intensyviau tyrinėjama gamta, tuo labiau ji niokojama, tuo labiau ji nutolsta nuo žmogaus. Ir jei matematinė-eksperimentinė gamtotyra atvedė mus prie ekologinės katastrofos ribos, tai agresyvi „dvasios mokslų" plėtotė jau pastatė mus ant kultūrinės katastrofos slenksčio.

Taip griaudami, mumifikuodami ar tyrinėdami tai, ką galima pavadinti tradicija tik metaforiškai, dabar, atrodo, ją visiškai pribaigėme. Neaiškusis žmogus tapo dar neaiškesnis, istorija tapo jau ne dviprasmiška o šimtaprasmiška, ir taip, džiūgaudami ir liūdėdami, atsidūrėme postmodernizmo Nekropolyje, kur vadinamosios kultūros kraštovaizdis primena milžinišką šiukšlyną ar didžiulį miestą, ant kurio nukrito keletas branduolinių bombų. Apskritai aš nežinau, iš kur atsirado tas dabar toks populiarus žodelis „postmodernizmas" ir ką jis turėtų reikšti. Mano galva — tai kultūrinio chaoso sinonimas ar net iškultūrintos sąmonės įvardinimas. „Postmodernioji" sąmonė tai būtent sąmonė prikimšta gausybės prarastosios tradicijos faktų ir simbolių, išsibarsčiusių, fragmentiškų, patekusių į ją iš įvairiausių epochų, šalių ir kontinentų.

Bet svarbiausia tai, kad tie faktai ir simboliai tos sąmonės savininkui nebeturi jokios egzistencinės prasmės, jie nelemia nei jo gyvosios mąstysenos, nei gyvosios elgsenos. Jie atlieka tik informacinę funkciją. Todėl dabartinę kultūrinę savimonę geriau atstovauja ne žmogus, o kompiuteris. Kultūrą darantis individas dabar tampa tik priedu prie kompiuterio. To individo sąmonė daro tą patį, ką ir kompiuteris, tik tūkstančius kartu prasčiau ir lėčiau. Štai kodėl tokią sąmonę aš pavadinau iškultūrinta. Priešingu atveju turėtume pripažinti, kad ir kompiuteris yra labai kultūringas sutvėrimas. Galbūt aš naivus, tačiau vis dėlto manau, kad individo sąmonė įsikultūrina ne per informacijos kaupimą, o būtent įsišaknydama į tradiciją. Jei tradicija miršta, nebelieka ir kultūros substancine šio žodžio prasme. Lieka tik kultūrizmas kaip praeities ar dabarties kultūrinių lavonėlių vartojimas.

Tai šitaip aš įsivaizduoju tai, kas įvyko Europoje ir Amerikoje per pastarąjį šimtmetį ir būtent šitoks „kultūrinis ir civilizacinis" vyksmas nulėmė ne išorėje, o kaip tik „individų galvosenoje" pulsuojančią problematiką.

O dabar keletas žodžių apie Lietuvos situaciją šiame didžiojo kultūrinio lūžio laike. Vyt. Kavolis visiškai teisus, tardamas, kad Lietuva pavėlavo įsijungti į modernizacijos, t.y. klasikinės tradicijos nyksmo procesą, Vakaruose prasidėjusį dar XIX a. pirmoje pusėje. Nesu kompetentingas nagrinėti šio vėlavimo istorinių priežasčių ir aplinkybių, o be to šiame kontekste tai nėra labai svarbu. Aišku viena: jei bent sąlygiškai orientuojamės į europocentrinį nūdienos pasaulio modelį, Lietuva (kaip ir kitos Rytų Europos šalys) jau keletą šimtmečių „vejasi" Vakarų Europą ir niekaip negali jos pasivyti. Šiaip ar taip, būtent Vakarų Europa mums diktavo ir diktuoja ekonominio, politinio ir intelektualinio gyvenimo idealus. Mes visada kelyje į Europą. Ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Tad ir klasikinės tradicijos lūžis Lietuvoje prasidėjo gerokai vėliau negu Vakarų Europoje ar Amerikoje.

Mūsuose jis be to įgavo savotišką ir Vakarų standartų požiūriu kiek netikėtą pavidalą. Vakaruose perėjimas nuo

klasikinės tradicijos į postmodernistinį išsibarstymą vyko lėtai, palaipsniui, gana nuosekliai, galėtume pasakyti, evoliuciniu būdu. Tai buvo natūralus procesas, juolab kad jį lėmė vidinės priežastys. Klasikinės tradicijos erozija Vakaruose prasideda kartu su Švietimo amžiumi. Modernizacijos pradžią simbolizuoja tokios figūros kaip Dekartas ir Galilėjus, o jo pabaigą, tarkim, Nietzsche. Taigi keletas šimtmečių lėto ir palyginti neskausmingo klasikinės kultūros išsisklaidymo ir tik po to — žingsnis į postmodernistinį chaosą.

Lietuva iš esmės neturėjo nei Švietimo amžiaus, nei modernizmo epochos. Švietimas ir modernizmas, žinoma, palytėjo ir Lietuvą, tačiau tai buvo tik periferiniai reiškiniai, elitinės inkrustacijos, neįsismelkę į masinę sąmonę ir bendruomeninį gyvenimą. Masinė modernizacija prasidėjo tik tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau ir tuo metu vyravo galingos agrarinės (tradicinės) kultūros formuojami mąstymo ir elgsenos stereotipai. Į Lietuvą ėmė plūsti „naujos" idėjos, tačiau būdinga tai, jog griaunamoji tų idėjų galia buvo neutralizuojama švietėjiško optimizmo ir katalikiško racionalizmo. Aišku, kad Lietuvos intelektualai skaitė ir Baudelaire, ir Nietzschę, ir Spenglerį, ir Heideggerį, tačiau apokaliptinė jausena, persmelkianti šių ir kitų Vakarų Europos „saulėlydžio" mąstytojų mintis, kažkur dingdavo, ir skaitydamas, tarkim, Jakšto, Šalkauskio, Maceinos, Herbačiausko ar Maironio tekstus matai, jog tie žmonės savo mentalitetu priklauso Kanto ir Herderio epochai, atmieštai katalikišku ar baironišku romantizmu. Žinoma, į to meto Lietuvą pradėjo skverbtis ir modernioji techninė civilizacija, griaunanti tradicinę agrarinę gyvenseną ir tradicinį, taip pat kaimo suformuotą, optimistinį mentalitetą. Tačiau didelio pavojaus šiame vyksme tarpukario Lietuvos intelektualai neįžvelgė ir jokių apokaliptinių ženklų nepastebėjo. „Dievo mirtis" ar „Europos saulėlydis" Šalkauskiui, Putinui, Brazdžioniui ar Baltrušaičiui buvo tik teoriškai „įdomūs", bet egzistenciškai neutralūs dalykai, na kažkas panašaus į baisią pasaką, atkeliavusią iš tolimų šalių.

Todėl mano galva lemtingasis lūžis, kurį pavadinau klasikinės tradicijos mirtimi, prasideda tik sovietinėje Lietuvoje,

tačiau ir vėl labai savotiškai. Kadangi bolševikinė okupacija brutaliai nutraukė natūralią Lietuvos gyvenimo ir intelektualinės kultūros raidą, iškiliausieji krašto kultūrininkai buvo priversti emigruoti arba visiškai nutilti ir pasitraukti iš aktyvaus intelektualinio gyvenimo, Lietuvos kultūrai daug ką teko pradėti tarsi vėl iš pradžių. Į kultūrinę viešumą (antrąkart per vieną ir tą patį šimtmetį) išeina „pirmoji karta nuo žagrės", t.y. dar nesugriauto ir nemodernizuoto kaimo vaikai, kurių mąstyseną ir jauseną formavo beveik natūralus ūkis, Vakarų Europoje pradėjęs nykti kažkur Liuterio laikais, ir galutinai sunykęs (kaip kultūrą lemiantis fenomenas) ankstyvojo romantizmo epochoje.

Suprantama, kad „žagrės vaikai" visa savo siela ir visu buvimu buvo prisirišę prie tradicinio, agrarinio gyvenimo būdo, prie tradicinių dvasinių orientyrų ir prie to meto Vakaruose atgyvenusių klasikinių ar pusiauklasikinių mąstysenos klišių. Klasikinė tradicija dar buvo gyva ir Lietuvos gyvenime ir individų glavosenoje. Tačiau maždaug nuo septintojo dešimtmečio prasideda pati brutaliausia viso Lietuvos gyvenimo „modernizacija", sąmoningai vykdoma bolševikinio režimo. Per dešimtmetį buvo visiškai sunaikintas tradicinis kaimas, atsirado didmiesčiai, buvo sukurta milžiniška Lietuvos mastus pranokstanti pramonė. Žodžiu, į Lietuvą, tarsi uraganas, atūžė monstriškų mastų technologinė (t.y. iš esmės vakarietiška, nors ir karikatūriška) civilizacija — medžiaginis, daiktiškas moderniojo mentaliteto pagrindas. Senoji Lietuva buvo sunaikinta.

Tačiau kartu — štai tas didysis paradoksas — Lietuvos kultūra geležine uždanga buvo atskirta nuo moderniųjų Vakarų mentaliteto formų. Žinoma, jos kažkiek įsismelkė į mūsų kultūrinį gyvenimą, tačiau tik fragmentiškai ir epizodiškai, todėl labai giliai nepalytėjo individų galvosenos. Septintojo ir net aštuntojo dešimtmečio intelektualas dvasiškai vis dar gyveno XIX a. Europoje, taigi mąstė ir jautė tradiciškai, taigi nė iš tolo dar neišgyveno Dievo mirties, nei Vakarų saulėlydžio. Skausmingiausia žaizda, kurią bolševikinė „modernizacija" įbrėžė į „žagrės" sielas, buvo kančia dėl griūvančio kaimo, taigi ir dėl griūvančių tradicinio gyvenimo ir tradicinės mąstysenos formų.

Daug lėmė ir vidinis pasipriešinimas rusifikacijai, nes buvo jaučiama nuolatinė nutautinimo ir nutautėjimo grėsmė. Vienintelė atspara prieš šią grėsmę vėlgi buvo tradicinės gyvenimo formos ir tradicinė mąstysena.

Modernizuodami medžiaginį Lietuvos gyvenimą, bolševikai stūmė Lietuvos intelektualus ir visą kultūrą į konservatizmą, taigi palaikė (ir net sąmoningai skatino) tradicinį mentalitetą. Tuo metu Vakrų Europoje ir Amerikoje jau pilnai įsigalėjęs postmodernizmas Lietuvos kultūrai tebuvo tik periferinė puošmena, daiktais madingas ir patrauklus (uždrausto vaisiaus kompleksas), tačiau giliausių sielos kampelių nepalytėjęs reiškinys. Kaimas, Dievas, gamta, visumą apimanti galvosena, humanistinių idealų magija — štai kas ir toliau lėmė svarbiausius Lietuvos kultūrininko orientyrus. Tie patys orientyrai vyravo ir aukštojoje kultūroje, nors kiek ir paskaninti kontrabandiniais postmoderniojo Vakarų Europos intelekto prieskoniais.

Paskutinis lūžis Lietuvoje, kaip ir anksčiau staigus ir skausmingas, įvyko visai neseniai, devintajame dešimtmetyje, ir simboliškai buvo įtvirtintas nepriklausomybės atstatymo aktu. Štai tik nuo to meto į Lietuvą visu pločiu ir gyliu įsiveržia postmodernioji Vakarų kultūra ir civilizacija. Sovietų imperijos subyrėjimas Lietuvos kultūrai ir individo galvosenai reiškia tą patį, ką Vakarų Europai reiškė Pirmasis pasaulinis karas. Simboliška, kad kaip tik šiuo metu Lietuvoje atsirado ir pradėjo keliauti po viešumą „prarastosios kartos" terminas. Nežinau kaip su ta prarastąja karta, bet esu linkęs manyti, kad tik dabar bent jau dalis Lietuvos kultūrininkų pasijuto išmesti iš ramaus tradicijos prieglobsčio į postmodernistinį chaosą. „Vakarų saulėlydis" į Lietuvą atkeliavo tik dabar, kartu su Sąjūdžio mitingais, „komputerlandais" ir „privatizacija".

Taigi tiesiogiai atsakydamas į Vyt. Kavolio klausimą, galiu tarti, kad „problemų laiko skalėje" Lietuva (išskyrus fauną, laikraštininkų pavadintą „megztomis beretėmis") dabar ištiės pradeda sinchronizuotis su Vakarų Europa ir Amerika, žinoma, daug kur irgi karikatūriškai. Prasidėjo visuotinis, pačias mūsų

sielos gelmes siekiantis „dvasios krutėjimas", kurio tieisioginis ir, manau, gana skausmingas padarinys bus, ar jau yra, galutinė tradicinės mąstysenos destrukcija.

Nesiryžtu spręsti, ar tai gerai, ar blogai. Bet prisipažinsiu, kad didelio entuziazmo nejaučiu ir visų pirma todėl, kad (vėl tiesiogiai atsakydamas į Vyt. Kavolio klausimą) nevisada suprantu kokias tokias rimtas „kultūros raidos problemas" sprendžia dabartinis, pats pats moderniausias Vakarų intelektualas. Žinau, kad nori nenori mums teks mokytis iš Vakarų ekonomikos ir politikos, ir jei būsime gabūs mokiniai (deja, kol kas to nematyti) mums bus dosniai atlyginta. Tačiau kol kas nežinau, ko mums mokytis iš postmoderniosios Vakarų kultūros, išskyrus, žinoma, kultūros gamybos ir vartojimo techniką, t.y. įvairiausių mano minėtų metodų ir metodologijų.

Taigi, būsime priversti sinchronizuotis su Amerika ir Vakarų Europa technikos plačiąja prasme (įskaitant ir kultūros techniką) srityje, tačiau laukti iš postmoderniųjų Vakarų impulsų dvasiniam atsinaujinimui, naujam esmingam kūrybiniam proveržiui vargu ar turime pagrindo. Juk technika labai efektyvi tik medžiaginių dalykų srityje, bet visai bergždžia ten, kur prasideda „individo galvosenos", t.y. dvasios valdos. Technika neatgaivins nei tikėjimo, nei vilties, nei meilės. Technika nesusaistys postmodernistinio atomo su nykstančia didžiąja Vakarų dvasios tradicija. Technika gali generuoti naujas reikšmes ir padėti atkasti dar nežinomas prarastosios tradicijos reikšmes, bet jokia technika nekuria substancinių prasmių ar (vienaskaitoje) substancinės prasmės, duodančios formą, vientisumą ir aiškumą tiek individo, tiek bendruomenės egzistencijai.

Štai kodėl, mano galva, mūsų, Europos paribio žmonių, santykis su dabartine (pabrėžiu: dabartine) Vakarų Europos ir Amerikos kultūra — labai dviprasmiškas. Toji kultūra ir traukia, ir atstumia: *odi et amo* situacija. Ji traukia savo paviršiumi, bet atstumia savo gelme. Tačiau niekur nedingsi, laimei ar nelaimei Lietuvos likimas dabar jau tiesiogiai ir (tikėkimės) visiems laikams susietas su Vakarų kultūros ir civilizacijos likimu. Ir jei mums bus leista ir jei mes pajėgsime, manau, prisiimsime kad ir

mikroskopinę Vakarų likimo naštos dalelę. Mums bus žymiai sunkiau. O Vakarams, deja, nė kiek nelengviau.

RIČARDAS GAVELIS:

Daugiaprasmiškai suformuluota polilogo tema suteikia gan plačią interpretacijos laisvę. Stengsiuosi pasisakyti siauriausia įmanoma tema — ar gelminės Lietuvos kultūros raidos problemos šiandien sinchronizuojasi su Vakarų Europa ar Amerika.

Manyčiau, kad jokio sinchroniškumo čia nėra. Menkiau gaudydamasis nūdienėje Amerikos bendrosios kultūros raidoje, ganėtinai pagrįstai galiu teigti, kad prie Vakarų Europos niekaip nepritampame. Dvidešimtojo amžiaus pradžioje ir pirmoje pusėje Europoje vyravusios kultūrinės slinktys lietuviškojo mentaliteto niekaip nepalietė. Mes nepajutome nei civilizacijos saulėlydžio (Spengleris), nei masių maišto (Ortega-y-Gassetas). Taigi ir dabartinio europiečio savimonės blusinėjimai (Derrida ir kiti) mums tėra įdomūs, bet egzotiški skaitymai. Aš netgi įtariu, kad esama negero skirtumo tarp įprastos europinės savivokos ir lietuviško kultūrinio mentaliteto. Europa visad stengėsi taisyti savosios kultūros trūkumus ir šitaip tobulėti. Lietuviškoji savimonė šiuo aspektu nemaloniai panaši į rusiškąją: grįsta nekritišku savęs suvokimu, savo tariamo unikalumo pabrėžimu, netgi savigyra.

Jeigu laikytume Fukuyamos „istorijos pabaigą" amerikietiškojo mentaliteto išraiška — Lietuva iš tokio tiesiog pasityčiojo, bandydama ne baigti, o kaip sykis pradėti savo istoriją.

Žodžiu, jokio sinchroniškumo neįžvelgiu. Lietuviškoji kultūrinė mąstysena kol kas netgi nejaučia savojo identiteto. Ne tik neįsikomponuoja į europietiškąją kultūrą, bet ir apie pačią tą kultūrą per maža žino. Toji kultūra mums nėra savastis, o veikiau akademinis mokymas. Panaši padėtis ir kitose Vidurio Europos

postkomunistinėse šalyse. Ne veltui bandoma išrasti specifišką „Vidurio Europos žmogų".

Bandyčiau gretinti mūsų dvasinės kultūros padėtį su materialios kultūros (ekonomikos) raida. Mes tiesiog iškritome iš bendrosios civilizacijos. Pasaulis pergyveno anarchinio kapitalizmo stadiją. Paskui žavėjosi grynuoju liberalizmu. Vėliau truputį paragavo socialistinių svajų. Vėliau grįžo prie von Hayeko tipo neoliberalizmo. Šiek tiek pasvaičiojo apie friedmaniškąjį liberalizmą. Ir taip toliau. Visi ėjo daugmaž vienu būriu, tarpais paklaidžiodami ir pasibardami.

Mes buvome įgrūsti į košmarišką rezervaciją, kurioje su mumis atlikinėjo absurdiškus eksperimentus. Todėl ir atsidūrėme ten, kur atsidūrėme.

Tad ekonominės kultūros pagrindinis klausimas būtų maždaug toks: ar kartoti (tarsi pagreitintą kursą) pasaulio nueitą kelią, ar iškart šokti į bendras nūdienos vėžes. Tą pagreitintą kursą labai magėtų pakartoti per vieną naktį — kokiais nors hipnozės metodais, geriausia miegant. Tačiau taip nebūna. O jeigu bandysime šokti — nelabai aišku, kur derėtų šokti: į šiandieną, o gal geriau išsyk į rytdieną? Bet ir čia smarki bėda: niekas nežino, kokia bus toji pasaulio rytdiena.

Panašiai jaučiamės ir mąstydami apie bendrąją kultūrą. Čia dar skaudžiau iškritome iš civilizacijos vežimo. O pastarieji penkiasdešimt metų dar įpiršo lietuviškam mentalitetui nenusakomą hierarchinės ir pseudoegalitarinės kultūrų mišrainę. Todėl tiesiog nebeaišku, ko griebtis. Ar bandyti vangiai ir tyliai pritapti prie europietiškosios kultūros, ar stengtis agresyviai įpiršti jai mūsų abejotiną savitumą?

Kultūrinio individo galvosenoje gelminius dalykus šiandien, deja, stelbia paviršiniai. Konkreti kasdienė kultūra, o dar smarkiau — politkultūra. Bet vis dėlto turiu šiokių tokių vilčių. Kaip tik dėka to iškritimo iš bendros raidos Lietuvoje išlaikėme kitur jau beveik išnykusį žvėrelį: laisvą intelektualą. Europoje, o ypač Amerikoje, tokių žvėrelių iš esmės nebeliko. Ten intelektualas beveik visada yra akademinio rato žmogus. O tai reiškia, kad neišvengiamai tampa valstybės hierarchijos nariu,

net jeigu dėsto privačiame universitete. Norom nenorom taikosi prie akademinės karjeros taisyklių, prie siauro akademinio pasaulėlio, prie siaurai specifikuoto referentinio rato. Laisvų intelektualinių žvėrių — tokių, kokie kitados buvo Russell ar Sartre — laikai pasaulyje praėjo.

Lietuvoje tikras intelektualas kol kas nori nenori yra laisvas, nes įtakingas akademinis pasaulis iš esmės neegzistuoja. Todėl pavieniai laisvi intelektualai turi didesnės įtakos bendrosios kultūros raidai, negu kur kitur.

Laikyčiau tatai teigiamu dalyku. Laisvi intelektualai lūžių ir sumaišties laikais yra naudingesni, negu sustabarėjusios intelektualinės struktūros. Individai yra lankstesni, labiau linkę į rizikingus žygius, nebijo prarasti akademinių pareigų ar akademinio autoriteto. Viliuosi, kad tik laisvieji intelektualai ir pradės pirmąjį Lietuvos bendrosios kultūros sinchronizavimo su pasauliu etapą.

EUGENIJUS ALIŠANKA:

Klausdami, kur Lietuva pavėlavo ar kam ji nesubrendo, mes iškart pasirenkame tą koordinačių dalį, kur visi dydžiai neigiami. Metodo prasme tai normalus ir įprastas kelias, juo eidami mes galime nubrėžti embriono kontūrus ir netgi tam tikras jo vystymosi trajektorijas. Lietuviškos kultūros problematika nuo XIX a. pabaigos (ir anksčiau) formavosi kultūrinio (ir politinio) kolonijizmo sąlygomis. Tokiomis sąlygomis viena svarbiausių problemų — išsilaisvinimo — sprendžiama per neiginį, mėginama laužyti tai, kas primesta, o vidinės, gilesnio plano užtvaros lieka išorinių sienų šešėly, lieka neapšviestos dienos šviesos. Lietuvoje ši vidinių ir išorinių sienų problema išryškėja po Nepriklausomybės paskelbimo — kultūra atsidūrė krizinėje būsenoje, nes saulė apšvietė tai, kas pasirodė dar tvirčiau, dar skaudžiau — vidines užtvaras, kurių griovimas neretai grėsė savigriova. Šiai situacijai apsvarstyti reikėjo nemažai laiko. Tarpukario Lietuva buvo panaši į ką tik praplėštą

dirvoną — joje kalėsi visa kultūrinė problematika, tačiau derliaus ilgai nebuvo. Santykis su Europa taip pat ilgą laiką buvo ne visai aiškus. Be abejo, buvo kalbama apie reintegraciją į krikščionišką, tiksliau, katalikišką Europą, nuo Europos vaišių stalo buvo atsinešami modernistinių patiekalų likučiai. Tačiau kažkoks realizmo jausmas neleido taip bravūriškai, kaip šiandien, teigti, kad Lietuva yra Europa ne tik geografine prasme. Buvo flirtuojama su rytietiškom idėjom, pavyzdžiui, ketvirtame dešimtmetyje Rericho draugijos sąrašuose figūravo nemaža dalis Lietuvos protų, pagaliau — Šalkauskis, Europos centre įžvelgęs jo pakraštį, paribį, ir pan.

Okupacija vėl įspraudė Lietuvą į kolonijinės kultūros modelį. Vakarai liko nuošaly kaip abstraktus laisvės simbolis, užrištom akim Lietuva savo vaizduotėje kūrė, sakyčiau, savo Europą ir su pirmaisiais politinio laisvėjimo žingsniais ji strimgalviais puolė į Europos glėbį. Tačiau kol kas šis šuolis lieka šuoliu į savo vaizduotės pasaulį. Iš tiesų mes atsidūrėme vakarietiškame vaikų darželyje, kur viskas ar beveik viskas leista. Mes priimame ne jų problemas, bet jų (?) vertybes, vakarietiški rėmai kur kas erdvesni, jie dar beveik neįžiūrimi. Europiečiais mes tapsime ne tada, kai pralaužime šiuos rėmus, bet kuomet tie rėmai internalizuosis mumyse, kai juos patirsime kaip vidinę realybę, kaip baltąjį drakoną, skirtingai nei santykyje su sovietinių rytų kultūromis, kur rėmai internacionalizavosi ir įgijo raudonojo drakono pavidalą. Mes išmokome kariauti su raudonuoju, bet kovai su baltuoju lietuviškoji kultūra dar nepasirengusi, ji tiesiog dar beveik nesuvokia jo kaip realybės.

Apsiribojus tokia koordinančių sistema, atsiveria tik dinamiškasis, horizontalusis kultūros matmuo. Tačiau kultūra — ne vien tik artifaktų suma, pirmiausia ji — dvasios judesys anapus kultūros, anapus tolydumo. Horizontaliame lygyje toks judesys gali būti suvoktas kaip mirtis, kaip išnykimas, tačiau veiksmas tokiu atveju persikelia į kitą — vertikalųjį matmenį. Čia įvyksta susitikimas su Būtimi, su kultūros perpetuum mobile. Šios vertikalės fone jau nebeįmanoma klausti, ar kažkas vėluoja, čia laiko nėra. Arba judesys atliekamas, arba ne. Šia

prasme galima kalbėti apie kultūros gyvastingumą — ar ji sugeba suteikti tautai sakralinius postovius, ar ji pajėgi saugoti tai, kas yra gyva ir užtikrinti ryšį su gyvybės šaltiniais — šis dvasios judesys visad susijęs su rizika, sakykim taip — su mirties simboliu. Kita vertus, šio veiksmo artikuliacija vyksta horizontalėje, t.y. mes vėl neišvengiamai priverčiami sugrįžti į kultūros plokštumą. Turėdami tai omeny, ką galime išskaityti lietuviškame kultūros vyksme?

Pirmiausia, kolonijiniame būvyje kultūra išsaugojo ryškesnį transcendencijos pojūtį. Išskirčiau bent dvi priežastis: 1) ateizuojama tauta buvo priversta kurti alternatyvinius, netradicinius transcendavimo variantus, 2) totaliai prievartaujama tauta grįžėsi į savo archainius kultūros modelius, persmelktus totalumo ir visuotinumo. Vakarų modernizmas „skaldė ir valdė", o Lietuvoje formavosi integralesnis kultūros subjektas — viena vertus, totalitaristiškas, kita vertus — universalistiškas. Aišku, jo dvasinės formos yra pakankamai primityvios, grubios, jos neįgavo gotikinio grakštumo, tačiau jos nespėjo ir apsivelti dulkėmis.

Šiandienos situacija yra virsmo situacija. Kultūra, iki šiolei tenkinusi didumą sakralinių reikmių, desakralizuojasi. Viena iš priežasčių — visuomenėje atgyja tradicinės sakralumo formos — katalikybė, protestantiški judėjimai, krišnaizmas, etc. Tai skatino kultūrinės sąmonės skaidymąsi, jos slinktį link specializacijos, transcendavimo judesys išgryninamas religijoje, o kultūra vis labiau virsta dekoratyvine. Kita priežastis — kultūra ilgą laiką tenkino ir daugiau kvazitranscendentinių poreikių — ieškota tautiškumo atsparų ir pan. — kurie dabar randa išeigą kitur. Trečia priežastis — nyksta pats transcendencijos poreikis, vyksta „Dievo mirties procesas" (postmodernistiškai perfrazavus Nietzschę ir Kafką). Štai jame Lietuvos kultūra, iš tiesų vėluodama šimtą metų, tikrai aktyviai sudalyvaus.

Žinoma, kalbėti apie sinchronizaciją su Europa ar Amerika per anksti, o gal ir per vėlai, bet apie rezonansus — galima. Vakarų postmodernizmas grįžiasi atgal ieškodamas to, ką kultūra pametė. V. Kinčinaitis rašo apie postmodernizmą:

„Seno ir naujo reliatyvizacija, buvusio, esamo ir būsimo laiko jungimas į vienybę, atsiribojimas nuo linijinio pasaulėvaizdžio byloja apie prarastos archetipinės visumos poreikį. Ontologinių atsakymų į svarbiausius Būties klausimus paieškos verčia atsigręžti į epistemologinius praeities modelius, simbolizuojančius gamtos ir kultūros pusiausyvros galimybę, artimiausius kosmoso ritmui" (*Krantai*, 90 rugsėjis, p. 13). Tai, ko ilgimasi, dar nėra visiškai prarasta lietuviškoje kultūroje, tad artimiausiu metu Lietuvoje, Europoje ir Amerikoje, matyt, bus sprendžiamos panašios problemos, tik iš skirtingų išeities pozicijų, vienoje kultūroje (Vakarų) — kylančia kreive, kitoje (Lietuvos) — besileidžiančia. Aišku, atsiras galimybių šį procesą stabilizuoti sintezuojant šias kreives, ir tai, matyt, viena iš dialogo tarp Lietuvos bei Vakarų vaisingų perspektyvų. Bet vargu ar „barbariškieji" lietuviai sugriaus dekadentinės Europos rūmus, ar šalantys atėniečiai išgelbės Romą.

ALGIMANTAS VALANTIEJUS:

XX a. pabaigoje pasaulyje jau plevena intriguojanti evoliuciškai grindžiamo postmodernizmo nuojauta ir neartikuliuotos, dar sunkiai apibrėžiamos reintegracijos lūkesčiai. Apšvietos amžiuje ilgai ir rūpestingai puoselėtas ir brandintas universalizmo idealas rodos tvirtai įsikuria Vakarų Europos ir Amerikos sociopolitinės perspektyvos *intermundia*. Lėtai ir skausmingai kyla nauja žmogaus tapatumo forma, ir galbūt jau brėkšta Znanieckio sociologinės vizijos, *pasaulio visuomenės* kontūrai, palengva ardantys vertikalių tautinės kultūros visuomenių etnocentrinę prigimtį. Netolygūs modernizacijos poslinkiai pasaulyje sukūrė universalų išsivysčiusio centro ir atsiliekančios periferijos modelį, ilgainiui suformavę ir įteisinę specifinį socio-erdvinės distancijos bei *kultūrinio darbo pasidalijimo* (M. Hechterio term.) pavyzdį ir modernų senosios Zenono aporijos variantą: niekada vėžlio nepavysiančio Achilo sindromą. Nuolat stringančios lietuvių visuomenės evoliucijos

kreivę derėtų papildyti „vėluojančios modernizacijos atspindžio" samprata. XVIII a. pab. prarastosios *moi commun* ilgesys ir civilizacijos vyksmo problematika visuomenėse „į vakarus nuo Reino" pagimdė intelektualinės antinomijos įtampą, kuri socialinėje teorijoje buvo išreikšta *nature* versus *culture* dichotomija, o XIX a. pab. sukėlė aistringas tradicionalistų ir modernistų diskusijas visuomenėse „į rytus nuo Reino" ir buvo įvardinta *Gemeinschaft* ir *Gesellschaft* priešstata. XX a. pab. šio epistemologinio ginčo interpretacijos (*tauta* versus *visuomenė*) jau žadina teorinį polilogą ir Lietuvoje. Nuoseklią intelektualinę opoziciją *civilizacijos* vertybių „paviršutiniškumui", berods, pirmieji ėmė formuoti „Šiaurės Atėnai". Tiesa, vėlgi pradėdami rusų slavofiliškos tradicijos pavyzdžiais: nostalgiško filosofinio esencializmo vertimais, ištikimai ginančiais *kultūros* „nekaltumo" prezumpciją („vėluojančios reflekcijos atspindžio" fenomenas?).

Kultūrinio darbo pasidalijimo tarp Vakarų ir Rytų Europos kontekste kaip feniksas iš pelenų atgyja fundamentali *kultūros* ir *civilizacijos* kontrasto problematika arba etnocentrinės ir policentrinės pasaulėžiūrų dialogas. Bendruomeninių (=tautinių) ryšių dezintegracijos ir reintegracijos tema, žmogaus tapatumo *evoliucijos* kontrasto problematika arba etnocentrinės ir policentrinės pasaulėžiūrų dialogas. Bendruomeninių (=tautinių) ryšių dezintegracijos ir reintegracijos tema, žmogaus tapatumo *evoliucijos* apmąstymai, nuomonių ir teorinių interpretacijų skirtumai jau sklando socialinio laiko prietemose, žadindami nerimastingą paslėptos disharmonijos ir konflikto pojūtį Lietuvoje. Vėluojančios istorijos arba stringančios modernizacijos samprata yra reikšminga nuoroda į dvilypę termino „istorija" prigimtį. Viena vertus, kalbama apie konkrečią ir betarpišką realybę, kita vertus, apie pastangą artikuliuoti bei interpretuoti ją. Nėra nieko keisto, kad nuolat vėluojančios istorijos situacijoje ne visada išlaikoma reikiama distancija tarp inteligencijos, intelektualinio žemėlapio ir veiksmų bei įvykių konteksto. Bandymus apčiuopti istorinę realybę dažnai apsunkina „savaime suprantamos" apriorinės schemos

akivaizdumas ir juslinė regimybė, kuri virsta energingai konstituojamos ideologinės projekcijos auka. Taip suprasta socialinė istorija tampa ideologiškai trokštamos tikrovės sociografija arba politinės mitologijos teorija. Pusiausvyros tarp sinchroninės ir diachroninės analizės sunaikinimas, ištirpinant laiko dimensiją, reiškia konkretaus istorijos jausmo praradimą. Pvz. XIX a. pab. lietuvių visuomenės modernizacijos proveržis, vykęs ne tik tautinio identiteto kristalizavimo, bet ir ekologijos, socialinių struktūrų, komunikacijos, socialiniame-psichologiniame lygmenyse, yra aptrauktas amorfiškos sąmonės šydu, paviršutiniška ir vienmatiška „nacionalinio išsivadavimo judėjimo" mitologema (čia turimas omenyje reaktyvus socialinis elgesys arba kvazijudėjimas — aptariamuoju metu nepaprastai išaugusi religinės-lingvistinės mobilizacijos reikšmė, kuri, be abejo, spartino ir besiformuojančios ideologijos radikalizavimą).

Istorijos supratimas nuolatos siekia įgyti savimonės statusą. Prof. Šliogeris neatsitiktinai padarė paradoksalią išvadą: „savimonės turime mažiau, negu sovietmečiu". Vidujai trokšdami autonomiško egzistavimo, sugebėjome ironiškai reflektuoti *apibendrintą kitą*, tačiau sėkmingai institucionalizavę savo troškimus ir lūkesčius, ironiškos visuomenės arba autoironiško *veidrodinio AŠ* taip ir nesukūrėme. Žinoma, socialinė refleksija arba savimonės tapsmas neturi atskaitos taško laiko skalėje. Refleksija prasideda sveiko proto lygmenyje, apimdama žmonių motyvacijų sferą, įtakodama betarpiškų situacijų suvokimą ir adekvačių veiksmų seką. Kaip pasakytų Sokratas, dialogo plėtojimui yra būtina pozityvi autoironija: „žinau, kad nežinau". Jei iš tikrųjų istorija atskleidžia savo paslaptis tik tiems, kurie įdėmiai žvelgia į dabartį, būtina praskleisti ir pastarųjų metų socialinio patyrimo uždangą ir sukaupti dėmesį į numanomą būsimos intelektualinės įtampos lauką: lietuvių *tautos* ir Lietuvos *visuomenės* sociologinių interpretacijų kryžkelę.

Ideologinis kolektyvinės ateities vaizdinys gimsta konkrečioje kultūros terpėje. Tradicionalistinė bendruomenės elgsena arba vyraujantis holistinis tautos evoliucijos supratimas

Lietuvoje yra ypatingos socioistorinės trajektorijos vaisius. Kraštutinio intensyvumo emocinio proveržio momentais išsikristalizavo statiškas ir fiksuotas, amžinai įstrigęs laike arba heraklitiškos upės viduryje, lietuviško rūpintojėlio, „kančios didžiosios" arba „įveiktos mirties", simbolis, periodiškai nukryžiuojamos ir prisikeliančios likimo bendruomenės ciklinio vystymosi vizija (plg. su ekstaziška A. Mickevičiaus prisikeliančios Lenkijos, lyginamos su kenčiančiu ir nukryžiuotu Kristumi Išgelbėtoju, vizija). „Tauta" gali patirti įvairiausias konvulsijas, perversijas ir konfliktus, tačiau išlieka vidinis, endogeninis sugebėjimas išsiskleisti ir augti, pasineriant į amžinąją socialinės evoliucijos srovę, metasocialinę *rationes seminales* tvarką. Neribotą progresą užtikrina teleologinė socialinio organizmo prigimtis. Įsikūnijusio *logos* anticipacija, vientisos ir vienmatiškos tautos „amžino tapatumo" idėja yra iškilus ir determinuojantis bendruomeninės sąmonės elementas Lietuvoje. Nesibaigiančios ir skausmingos geopolitinių metamorfozių situacijos ir fundamentalus žmogaus gyvenimo neapibrėžtinumas vertė ieškoti prieglobsčio tyroje *moi commun* prigimtinėje teisėje. Tradicionalistinė sąmonė „tautos šaknis" regi ūkanotoje, kančia aprėptoje praeityje, homogeniško *mechaninio solidarumo* (E. Durkheim term.) paradigmoje. Konservatyvizmo žiūros didingumas Lietuvoje grindžiamas „žilos praeities" leitmotyvu, kuris dinamiškai išvystomas į vienintelę galimą ir teisingą istorijos vystymosi interpretaciją ir legitimaciją. Intensyvus ideologinių reikšmių audinio kūrimas tirštai politizuotoje mūsų visuomenėje remiasi organicistiniu ateities vaizdiniu. Konstruodamas modernų mitą politiniame visuomenės centre, valdantysis elitas atliko nepriekaištingą inversiją: trokštamos kolektyvinės ateities modelį perkėlė į etninės tradicijos erdvę ir įsivaizduojamą praeitį. Sąmoningai ir vienareikšmiškai buvo sutapatintos ir sušvelnintos valstybės ir visuomenės funkcijos, ir *ex definitione* atmesta visuomenės ir individo antitezės problema.

Nuolat stringančios refleksijos fenomenas yra glaudžiai susijęs su „vėluojančios ar sustabdytos atminties" (statiškai

suvokiamos kultūros) objektyvacija. Tačiau kultūra turi ir statišką, ir dinamišką dimensiją. Empirinės istorinės tikrovės raida ir betarpiško ekspresyvumo patyrimas reikalauja išplėsti šios uždaros teorinės monados ribas ir suvokimo horizontus. Kultūra yra nuolat kintantis simbolinės komunikacijos būdas. Kultūros kompleksiškumo ir heterogeniškumo plėtimasis bei nuoseklus darbo pasidalijimo augimas, kaip savo tyrinėjimais parodė Durkheimas, yra pagrindinė modernios visuomenės integracijos prielaida. Įdomu, kad masių konsensualinis poreikis dalyvauti visuomenės sakralinio centro kūrime sukūrė spartaus ir *progresyvaus* vystymosi regimybę arba iliuziją, tačiau evoliucionistinė spekuliacija rėmėsi statiškais ir *regresyviais* kultūros elementais: tautinės bendrijos homogeniškumo eksponavimu bei hipostazavimu, askriptyvinių bendruomenės ryšių arba „kilmės stabų", interpretuojant F. Baconą, absoliutizavimu ir savigrindos kultu. Deja, pastarųjų penkerių metų masinių tendencijų rutinizacija, charizmatinio centro, politinės mitologijos ir pilietinės religijos, amorfiškų centrinių institutų sukūrimas, pernelyg glaudūs ryšiai tarp politinės, ekonominės, socialinės ir kultūros sferų sutrikdė sėkmingai prasidėjusios modernizacijos eigą ir pozityvią socialinės struktūros savisklaidą.

Termino „istorija" dvilypumas nereiškia absoliutaus dualizmo. Istorinės reikšmių struktūros pažinimas praplečia ne tik intelektualinio suvokimo horizontus, bet ir suteikia prasmingą kryptį socialinės praktikos evoliucijai. XVIII a. pab. visa apimančios prancūzų modernizacijos „pasaulietinė etika" (nacionalizmas) šimtmečiu vėliau sužadino snūduriuojančių lingvistinių subjektų sąmonę „vėluojančios istorijos" žemėse. Kompleksiškoje ir heterogeniškoje Rytų Europos socialinėje terpėje gimusi *moralinio egalitarizmo* idėja nebuvo skurdi Vakarų nacionalizmo idėjos imitacija ar šešėlis, bet savarankiška pastanga sukurti *savo* tobulos laimės ir gėrio idealą. Progresyvi lietuvių modernizacijos „ideologija" sukūrė atviros *pasirinkimo* visuomenės modelį, kurio centrinė gija buvo „dorinės žmogaus vertės" arba lietuviška „lygybės" idėja („lietuviais laikytini tie

asmenys, kurie nors ir atvykę iš kitur, tačiau ilgus laikus gyvuodami, lietuvišku oru kvėpavo"). Pagrindinis naujai gimstančios konstruktyviosios ideologijos tikslas buvo ne tik atmesti „svetimas" normas ir vertybes, bet ir sukurti modernią socialinę tvarką.

Paskutinės stringančios modernizacijos atoslūgis Lietuvoje vėlgi rodo kryptį už savęs. Būtent šiuo metu, visuomenei struktūrizuojantis ir siekiant kompleksiškesnės socialinės organizacijos, irstančius ideologinius ryšius ir tradicionalistinio elgesio pavyzdžius turėtų pakeisti racionalios autonomiškos sistemos ir „sutartinių korporacijų" tinklas.

Savalaikė empatiškų ir mobilių individų išradingumo ir iniciatyvumo dvasia paprastai semia savo jėgas „tikrosios bendruomenės" sąmonėje, modifikuodama ją ir virsdama jos antiteze. Tačiau prasidėjusi sąmonės savisklaida ir simbolių diferenciacija neveda į kolektyvinės sąmonės dezintegraciją, bet užtikrina ciklišką, dinamišką, intersubjektyvų kultūros atsinaujinimo procesą.

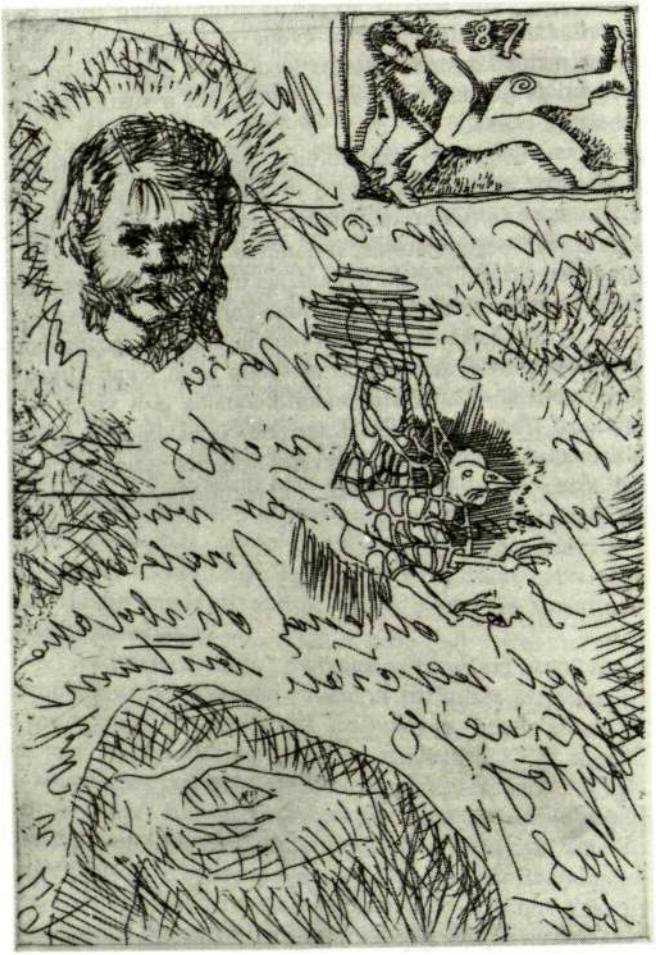

Petras Repšys, be pavadinimo, 13.5x9 cm, ofortas, 1987.

LA CHASSE
ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

riklūs medžiotojai
prasiveržia plačiais laukais,
pasklinda — vejasi žvėris
bauginančiai žiaurius
žvėris baukščiai greitus,
Haydno simfonijon
įsirašo (73-D)

tirštai tankiuose
Tasmanijos kalnuotuose miškuose,
audroms kasdien siaučiant-pleškant
viršūnėmis vėjuotom
jis kasdien lanką tempia,
strėlėm žvitriai šaudo
jis medžiotojas — nomadas

Jean-Marie Bodescot apsisprendęs:
šiandien jis grįžta į aplinką
seniai žmogaus prarastą
(kur tebesiaučia gamtos įstatymai);
„To survive, you can eat anything
that swings, flies, walks, hops or crawls"

VIENAŠALIS PASIKALBĖJIMAS SU HENRIKU RADAUSKU

Betvarkydamas savo „archyvus", susilaikiau nesudeginęs keliolika atrastų Henriko Radausko man kadaise rašytų laiškų ir nusprendžiau atiduoti juos Metmenų *globai. Ir tai dėl dviejų priežasčių.*

Jie gana grubiai apšviečia mūsų pabėgėliams-intelektualams sunkų artimo pokario (46-49 m.) periodą, kuris, kiek žinau, nėra per daug „įkvėpęs" mūsų rašytojus. O tačiau tai buvo gyvas, kūrybingas mūsų politinių pabėgėlių, vėliau virtusių „tremtiniais" ir galop — „emigrantais", laikotarpis, kurio jei ir ne Hauptweg, *tai bent* Nebenwege *dažnai pagauna kritiškas ir ironiškas Radausko žvilgsnis. Jis primena, kaip šį brandžios sėjos periodą išgyveno nuo savo žemės dar neatitrūkusios jaunosios kartos žmonės.*

Antroji priežastis — tai iš smulkių detalių išryškėjantis mūsų didelio poeto portretas. Nesu biografijų mėgėjas — poezija pati atsakinga už save. Tačiau Henrikas Radauskas buvo uždaras, atstumą išlaikantis žmogus, ir jo „priešai" — taip jis vadino savo „draugus" — prisimindami jį, prasitardami apie jį, nesuprasdami jo — vien tik niekų, jei ne Nešvankių dalykų prirašė. Tokie žmonės — turiu galvoje Kazį Jankauską, Antaną Gustaitį — apie jį rašydami, savo paties, o ne Radausko moralinius portretus nupaišė. Kiek kitaip pasakyčiau apie Jurgį Blekaitį — jis, būdamas draugu, tiktai nesuprato, kokios kokybės žmogų jis šalia savęs turėjo. Užtat palikime žodį pačiam Radauskui, o drauge, žinoma, ir tarp eilučių prasmę surasti sugebančiam skaitytojui.

A. J. Greimas

23 Hahn i. Oldenburg,
British DP Hospital,
30.4.1946.

Cher Monsieur Greimas,

Mr. Rannit me fit connaître que Vous êtes à Paris. Je suis heureux de savoir qu'il Vous va bien. Je Vous ai envoyé déjà une lettre, écrite en lituanien, mais comme l'adresse donnée par Mr. Rannit me paraît un peu fantastique (rue Hontealm?) je Vous écris maintenant a l'adresse de Mr. Bačkys. Il y a un mois a peu près que je suis arrivé de Berlin a un petit village Hahn, qui se trouve au nordouest de Bremen. Mon frˆere (un médecin) travaille ici dans un DP hôpital brittanique et moi avec ma femme, nous soignons ici notre santé qui cloche un peu après tout ce que nous avons souffert. Ici — aucune librairie, pas de livres, aucun journal. Aussi des gens cultivés sont rares. Ainsi il ne me reste que chercher un peu de joie dans la nature, assez miserable d'ailleurs, representée par une petite forêt, qui heureusement possède beaucoup de grands serpents, ce que fait mes promenades solitaires un peu plus variées. Hier j'entendu chanter un rossignol allemand, qui faisait son métier très mal, à cause de la nourriture insuffisante, probablement.

Votre état nourritif m'interesse beaucoup. Existez-vous de „cartes" ou bien recevez-vous quelque aide materielle d'UNRRA? Travaillez-vous encore à BALF, comme m'a informé Mr. Rannit, qui m'a dit aussi qu'avec Votre aide j'aurais pu peut-être acquérir une bourse pour mes études à Paris. Il m'intéresse bien de savoir quelle institution pourrait l'accorder et si cette bourse serait suffisante pour exister en France. Pourriez-vous m'indiquer les moyens et les ressources d'existence à Paris et le standart moyen. Je voudrais savoir encore pour quel temps cette bourse peut être donnée et quelles sciences peut on choisir.

Est-ce vrai que Mr. Jonynas va organiser une exposition au mois de mai à Paris? Avez-vous des nouvelles d'Aleksys? Savez-vous peut-ˆetre que font Kossu et Vaičiulaitis en Amérique

et quelle est l'adresse du dernier? Rancontrez-vous beaucoup de nos compatriotes à Paris? Et vos travaux littéraires? Je me suis maintenant occupé à corriger ma traduction d'un grand poème satirique (pas trop dévot) de Heine où je trouve plusieurs moments poetiques et vraiment beaux. Ce poème fut créé à Paris dont l'air incomparable Vous avez le bonheur de respirer.

En attendent votre reponse je Vous prie d'agréer l'expression de ma sincère amitié.

Votre Henrikas Radauskas

Mille choses de la part de ma femme! Les musées, sont ils déjà ouverts pour voir les tableaux de Renoir?

Vertimas. Mielas Ponas Greimai, Ponas Rannitas man pranešė, kad Jūs Paryžiuje. Džiaugiuosi sužinojęs, kad Jums gerai einasi. Aš Jums pasiunčiau laišką, rašytą lietuviškai, bet, kadangi p. Rannito duotas adresas man atrodo truputį fantazingas (rue Houtealm?), dabar Jums rašau pono Bačkio adresu. Maždaug prieš mėnesį atvykau iš Berlyno į kaimelį netoli Hahn, į šiaurės vakarus nuo Bremeno. Mano brolis (gydytojas) čia dirba britų DP ligoninėje, o aš su žmona taisome sveikatą, kuri truputį šlubuoja po visų išgyvenimų. Čia — nei knygyno, nei knygų, nei laikraščių. Kultūringų žmonių čia reta. Man telieka ieškoti trupučiuko džiaugsmo tiktai gamtoje, gana skurdžioje, tarp kitko, kurią čia atstovauja nedidelis miškelis, kuriame, ačiū Dievui, yra daug didelių gyvačių, kurios paįvairina vienišus pasivaikščiojimus. Vakar išgirdau giedant vokišką laikštingalą, kuri labai prastai atliko savo rolę, greičiausiai dėl nepakankamo maisto.

Jūsų nutrityvinis stovis mane labai domina. Ar turite „korteles", ar gaunate kiek materialios pagalbos iš UNRRA? Ar dar dirbate BALF'e?,[1] kaip mane painformavo p. Rannitas, kuris man sakė, kad Jūsų pagalba galėčiau gal gauti stipendiją

[1] Tada posėdžiavau BALF'o komitete, atstovaudamas rezistencijai — Laisvės Kovotojams.

studijoms Paryžiuje.[2] Man norėtųsi sužinoti, kokia institucija galėtų ją paskirti ir ar jos užtektų pragyventi Paryžiuje. Ar galėtumėte nurodyti, kokios Paryžiuje pragyvenimo galimybės ir kokie vidutiniški standartai. Norėčiau taip pat sužinoti, kuriam laikui stipendija duodama ir kokius mokslus galima pasirinkti.

Ar teisybė, kad p. Jonynas organizuos parodą Paryžiuje gegužės mėnesį? Ar turite naujienų iš Aleksio?[3] Gal žinote, ką veikia Kossu ir Vaičiulaitis Amerikoje ir koks šio pastarojo adresas? Ar sutinkate daug mūsų kompatriotų Paryžiuje? O kaip su Jūsų literatūriniais darbais? Aš dabar taisau vienos didžiulės satyrinės poemos (neperdaug pamaldžios), kurios autorius — Heine ir kurioje yra keletas poetiškų, tikrai gražių momentų, vertimą. Poema buvo rašyta Paryžiuje, kurio nepalyginamuoju oru Jūs dabar turite laimės kvėpuoti.

Laukdamas Jūsų atsakymo, prašau priimti mano nuoširdžios draugystės pareiškimus.

Jūsų Henrikas Radauskas

Tūkstančiai sveikinimų nuo mano žmonos! Ar muziejai jau atidaryti, ar galima matyti Renoir'o paveikslus?

Ponui A. J. Greimui.

Pfullingen,
1946.VI.10.

Gerbiamas ponas Greimai,

jau apie dvi savaites gyvenu su žmona pranc. zonoj, netoli nuo Reutlingeno, kuris, kaip, tur būt, žinot, savo ruožtu randasi netoli Tübingeno. Atvažiavau čia be jokių aiškių planų ir dabar,

[2] Stipendijos buvo duodamos tik jau gyvenantiems Paryžiuje. H. Radauskas, mano painformuotas, nedrįso rizikuoti atvykti savo iniciatyva.

[3] Aleksys Churginas, apie kurį tada dar nieko nežinojome, ar jis Lietuvoje ar Vakaruose.

nerasdami kambario, užimam tik geriem žmonėm (p. Jakučiui[4]) vietą. Tiesa, žmona nuo 1.VI dirba Reutlingeno UNRRA-oj, bet ši miela įstaiga nei buveinės, nei algos (!) neduoda. — Ačiū labai už Jūsų laiškelį iš Tübingeno, kurį man atvežė p. Albinas[5]. Jis irgi čia buvo (atvažiavom kartu), bet, kadangi nerado kambario, išvažiavo atgal į Segebergą, iš kur dar ketina, berods, čia atvažiuoti.

Pašalpos (piniginės) iš Raud. Kryžiaus kol kas negavau, pareiškimą padaviau. Mat, pirmininkas[6] serga, o kiti Valdybos nariai nieko apie tą reikalą nežino. Drabužių šiokių tokių gavau.

Prieš kokias 5 savaites parašiau Jums du laiškus iš Hahno, vieną lietuviškai, o kitą prancūziškai (man žmona jį išvertė, aš vis dar silpnas prancūzas). Lietuviškasis po savaitės grįžo su pažymėjimu „neleistina kalba", o prancūziškasis, gal būt, Jus ir pasiekė. Pirmasis buvo rašytas Jūsų adresu, bet gatvės pavadinimas buvo angliškai - arabiškas: Rue Hontealm[7] (taip man Rannitas[8] parašė), o antrąjį rašiau Dr. Bačkio[9] adresu. Prie tos klaidos prisidėjo ir Jūsų rašysena, kuri yra labai graži, bet kartu ir labai neįskaitoma. Jei Jūs man ir atrašėt į Hahną, tai nežinia, kada tas laiškas mane dabar pasieks: mat, čia laiškai į anglų zoną eina nuo savaitės iki dviejų mėnesių!

Anuos savo laiškuos aš klausiau Jus, kaip atrodo BALF'o[10] duodamų stipendijų reikalas studijavimui Paružiuje; kas tas stipend. duoda, kuriems dalykams studijuoti, kokia suma duodama ir ar galima iš jos bent mizernai pragyventi. Be to, įdomu, ar neteko susidurti su tarybiečių atstovais, ar jie

[4] Pulk. Jakutis, vienas iš kultūringiausių Lietuvos karininkų.

[5] Albinas Švirmickas, studijavęs meno istoriją, vėliau paryžietis.

[6] Dr. Domas Jasaitis.

[7] Rue Montcalm.

[8] Estas, meno kritikas, lietuvių draugas.

[9] Dr. S. Bačkis, Lietuvos chargé d'affaires Paryžiuje.

[10] Amerikiečių lietuvių labdaros draugija. Jos stipendijos Paryžiuje buvo dalinamos „demokratiškai", iš visų partijų sudaryto komiteto. Stipendijos, žinoma, menkos.

vadinamaisiais „pabaltiečiais" nesidomi (apie tai teko skaityti viename lenkų laikrašty, kuris tą žinią perėmė iš prancūzų gazietos).[11] Kaip iš paskutiniųjų rinkimų atrodo, parlamento (tad gal ir vyriausybės) sudėtis Prancūzijoje nedaug tepasikeis arba, žiūrint, kokia susidarys koalicija, dar gal pasikeis mūsų nenaudai".[12] Beje, dėl tos stipendijos klausiu tik dėl visa ko, dėl jos dar neapsisprendžiau, o jei ir apsispręsiu, gal man jos niekas neduos?

Ar turit kokių ryšių su Amerikos laikraščiais? Jie (kiek teko matyti), švelniai tariant, savotiški. Aš turiu išvertęs didoką Heinės poemą „Atta Troll"; ji rašyta baltom eilėm, 4 eilučių strofom, turi virš 2.000 eilučių. Tai iš dalies politinė - socialinė satyra, yra joj ir gražių poetinių vietų. Gal galėtumėt žvilgterėt į jos originalą (manau, Heinę gauti Paryžiuje nesunku) ir parašyti man, ar, Jūsų nuomone, galima būtų bent dalį jos pateikti „užjūrio broliams". Gal jie už tai kokią dėžutę corned beefo mainais atsiųstų? Nors tai daugiau negu abejotina afera.[13]

„Vienybėj" (rodos, taip Tysliavos organas vadinas) skaičiau kandžią žinutę apie Aleksį, rašinėjantį kai kam himnus. Vadinasi, jis dar gyvas ir veikia kaip visuomet.[14]

Beje, dar vienas prašymas: jei turit ryšių su USA, gal galit kaip nors sužinot adresus: Antano Radausko ir Kristinos Radauskaitės, abu kilę iš Gikonių kaimo, Rozalimo vals., Panevėžio apskr. Antroji (mano pusseserė) ištekėjusi, bet vyro pavardė man nežinoma. Abu gyvena USA. Kaip kilimo vietą gal

[11] „Tarybiniai atstovai", prancūzų policininkų lydimi, kartais lankydavosi viešbučiuose, ieškodami savųjų, taigi, ir mūsų.

[12] Atvirkščiai, nauja vyriausybė jau buvo sudaryta be komunistų dalyvavimo.

[13] Mintis, kad „užjūrio broliai" galėtų domėtis Heine's poema, buvo perdėm optimistiška, net ir „corned beef" masteliu.

[14] Mudviejų draugas Aleksys Churginas visą gyvenimą buvo apsikrėtęs „veiklos velniu", „kaip visuomet" prašokdamas pro šalį, provokuodamas ir t.t.

tik apskritį nurodyt, kad kai kas neprikibtų prie mano tėvų, likusių minėtame kaime.

Laukdamas laiško, spaudžiu ranką!

Jūsų H. Radauskas

Adresas: H. Radauskas. Comité Lithuanien à Pfullingen
Par la Croix Rouge Francaise à Reutlingen,
Secteur postal 50357.

14bReutlingen,
Seestr. 11, b/ Reiber.
1946.VIII.20.

Mon cher ami,

je remercie infiniment votre femme pour l'aimable lettre. En vous exprimant ma reconnaissance pour vos soucis au sujet de logement je dois vous dire que pour le moment il m'est impossible d'en risquer. Je ne voudrais pas partir pour l'inconnu. Excusez moi de ne pas pouvoir vous repondre tout de suite. Je vous ai écrit une longue lettre, mais jusqu'à présent je n'eut pas moyen de l'envoyer.

Je vous serre cordialement la main. Meilleurs voeux à Madame de nous deux.

Henrikas Radauskas

P.S. Est-ce vrai que Galdikas a recu une bourse tout en restant ici?

Vertimas. Mano mielas drauge, be galo dėkoju Jūsų žmonai už jos mielą laišką. Dėkingas už rūpesčius, turiu pasakyti, kad kol kas negaliu pasinaudoti apsigyvenimo galimybėmis.[15] Nenorėčiau išvykti į nežinomybę. Atsiprašau, kad negalėjau atsakyti tuoj pat. Esu Jums parašęs ilgą laišką, bet iki šiol neradau galimybės jį išsiųsti.

[15] Mano žmonos skatinamas, H.R. nedrįso leistis į rizikingą kelionę į Paryžių.

Širdingai spaudžiu ranką. Sveikinimai Poniai nuo mūsų abiejų.

Henrikas Radauskas

P.S. Ar teisybė, kad Galdikas gavo stipendiją pasilikdamas čia?[16]

Reutlingen,
1947.III.29.

Mieli Paryžiečiai,

visa mūsų šeima labai dėkoja už knygas — Verlaine'ą, Valéry ir gramatiką. Pirmasis — širdžiai; pastaroji — protui, o antrasis abiem kartu. Švirmickui gramatiką išsiunčiau paštu, jis ją, tur būt, jau gavo. Atrodo, kad jis dabar labai smarkiai studijuoja ir besėdėdamas daug rūko, ir dėl to jo pirštai geltoni nuo cigarečių...

Baltrušaičio fotografiją (ji labai gera) atidaviau leidėjui — klišei padaryti. Savickio — taip pat. Pastaroji labai maža, be to, ant veido šešėlis, nežinau, kaip išeis klišė. O apsivilkęs jis, kaip, tur būt, atsimenat, darbiniu kombinezonu; matyt, darže (gerai dar, kad nuosavam) dirba. O tokio rafinuoto būta žmogaus.[17] Jo autobiografiją persiunčiau Brazdžioniui.

Rašytojų Dr-jos metraštis pradėtas spausdinti; 5 ar 6 lankai jau gatavi. Bus 600 puslapių ir svers gal apie kilogramą. Mažiau būtų buvę daugiau. . .

Tur būt, girdėjot, kad II.16 d. buvo įteiktos 4-os liter. premijos (Brazdžioniui, Niliūnui, Bradūnui ir Nagiui). Jų paskyrimas sukėlė šiokių tokių pletkų bei intrigėlių, bet viskas, bendrai imant, vyko gan mieguistai, kaip ir dera tokiose sąlygose. Įdomu, kaip bus skirstomos mūsų premijos Hondurose

[16] Adomas Galdikas jau buvo iš kažkur gavęs stipendiją, bet dar neatvažiavęs.

[17] H.R., nors jau „dypukas", vis dar neapsipratęs su mintimi, kas jo laukia Vakaruose.

ar Aliaskoj[18] ir ar kiekviename iš tų kraštų turėsim po 4-as premijas ar tiek iš viso?

Kai kurie DP, pavargę nuo beprasmiško ir ubagiško gyvenimo, nori emigruot, svajoja apie Argentinas, apie kažkokias sumas, tariamai duodamas pirmiems 6-ms mėnesiams etc. Padėtis keistoka: visiems lyg tų žmonių reikia, ir niekas jų nenori įsileisti, iškyrus „Tėvą ir Mokytoją", kuris visą pasaulį priglaustų. Aš, kaip visada, be jokių planų ir „idėjų" ir, tur būt, paskutinis apleisiu Goethės ir Himmlerio žemę. Nors ji ir rupūžė, bet vis lyg Europa.

Dabar čia mus (sako, irgi sąryšy su emigracija) skiepija nuo visokių šiltinių ir raupų ir matuoja bei sveria. Kitiems nuo tų skiepų būna keisčiausių reakcijų, o man kažkodėl nieko. Tik svoris ir net ūgis (!) sistematiškai mažėja. Jei taip eis toliau, tai netrukus būsiu tokio dydžio (turiu galvoj vien kūną), kaip Krėvė. Beje, jis, sako, irgi į Ameriką išvažiuoja, ir net kažkuriuo būdu Vorobjovas[19] (nežinau, ar šį pastarąjį pažįstat).

Labai užjaučiu, kad negalit naudotis saule ir oru (ar Ponia irgi negali?). Argi taip daug dirbat su disertacija? O gal jau ją ir baigiat? Pas mus šiom dienom, lyg tyčia, labai šilta, kuone 20°, labai malonu kur nors parke patysoti ant suoliuko saulėj. Sprogsta pirmieji pumpurai, ir kažkokie paukščiukai, kits kitą užrėkdami, garbina Dievą, sudarydami konkurenciją Brazdžioniui.[20]

„Kultūrinis gyvenimas" pas mus, pasibaigus pranc. solistų koncertams, apmirė. Buvo atvykęs pranc. teatras, vaidino (trys Com. Française nariai) klaikią meiliškai-psichologišką

[18] Tuo metu sklido įvairūs gandai apie D.P. „apgyvendinimą" egzotiškuose kraštuose: Pakštas siūlė Honduras, Galvanauskas — Madagaskarą ir pan.

[19] Vertingas meno istorikas. H.R. turi galvoje vizų išdavimą pagal kraštus, kur prašantysis gimęs.

[20] Bernardas Brazdžionis tada buvo visiems (intelektualams) įkyrėjęs, gastroliuodamas po DP stovyklas ir deklamuodamas Dievo ir Tėvynės meilę.

pjesę; pabaigoj, laimei, davė linksmą kareiviško stiliaus farsą.[21] Sartre'as eina Stuttgarte, bet negaunu nuvažiuot leidimo, tad tenkinamės Giraudoux[22] ir Čiurlionio ansambliu (kuriam p. Dirmeikis[23] II.16 d. įteikė premiją; jis pabus čia dar porą mėnesių).

Spaudžiu ranką Jums abiems.

Jūsų H. Radauskas su žmona

P.S. Kokiu būdu galėčiau Jums atsilyginti už knygas? Nebent rūkalais, jei kas atvažiuotų. (Kai iš čia vyksta, mums nepraneša).

Reutlingen,
Seestr. 11, b/Reiber.
1947.VII.8.

Mielas ponas Greimai,

kažkaip nevyksta mums susirašinėti, — tai vienas, tai kitas aptingstam. Tikiuos, kad mano laiškas su padėka už knygas savo metu Jus pasiekė. Siunčiu dabar Jums „Tremties metus" — Rašyt. Dr-jos metraštį; manau, kad jo dar neturit. Aš prie jo išleidimo prisidėjau kaip korektorius. Jis aiškiai serga vandenlige, bet ką padarysi, kad mes linkę kiekybę statyti pirmoj vietoj.

Šiaip gyvenam po senovei, niekur neemigruoju (kol kas, žinoma), kenčiu nuo karščių ir valgau pomidorus, kurių porą kg išsikeičiau į rūkalus.

Neseniai praėjo metinis Rašyt. Dr-jos suvažiavimas, per kurį tapau net išrinktas į Valdybą — sekretorium ir dabar esu pasiryžęs visas jėgas pašvęsti tos kilnios institucijos garbei bei gerovei. Esam persekiojami įvairių gandų: kad veš į Prancūziją runkelių kaupti, kad grūs čia pat į dideles stovyklas etc., bet

[21] Nusivylimas garsiąja Comédie Française, kurios pavieniai aktoriai, sudarydami menkas trupes, važinėdavo pasipinigauti.

[22] Sartre'as tuo metu buvo pačiose viršūnėse, o Giraudoux — tarpukario rašytojas dramaturgas.

[23] Dešiniųjų tautininkų lyderis.

užsigrūdinom ir vis mažiau tų pavojų bebijom (nors vieną dieną kuris gandas gali pasitvirtinti).

Paryžiaus vėjas atpūtė pas mus Sartre'o „Muses" (labai neblogas pastatymas), ir mes tuo didžiuojamės prieš amerik. zoną (daugiau nieku pasigirt negalim).

Jei netingėsit, parašykit atviruką: ar esat daktaras[24] ir kaip iš viso sekasi.

Spaudžiu ranką Jums ir poniai.

Jūsų H. Radauskas

Reutlingen,
1947.IX.21.

Mielas ponas Greimai,

labai džiaugiuos, kad metraštis galės kiek pašildyti Jūsų aiškiai atvėsusius patriotinius jausmus, nes jame vyrauja Tėvynės Meilės tema. O kai dėl meno, tai jis literatūroj nebūtinas. Ta prasme pasisakė mūsų vienas laikraštis. Ir pridūrė: „nesuinteresuotą" literatūrą gali kurti tik tautos, pradėjusios pūti. Buvau maloniai sujaudintas, kad skyrėt man tokią gerą vietą savo klasifikacijoj[25]. Tačiau su ta nuomone niekas, iškyrus Galdiką[26] (beje, kaip jam sekas Paryžiuj, ką jis veikia?) nesutiks.

Dėl Pažėraitės, Būdavo, Kuzmickio[27] ir visos eilės kitų prozaikų bei poetų dviejų nuomonių būt negali. Ir vis dėlto jie buvo atkakliai ginami ir sudėti. Metraščio II-o tomo redaktorium Valdyba išrinko mane, bet nežinau, ar ilgai ištversiu šiose pareigose, jei dirbsim senais principais. Ar negalėtumėt parašyt II-am tomui straipsnio apie Milašių arba kuria nors „žmogiškesne" tema? Parašykit būtinai.

---

[24] Daktaratui reikės dar metų laiko.

[25] Neatsimenu kokia proga Radauską įrašiau tarp geriausių lietuvių poetų, nors jis tada dar buvo visai „nežinomas".

[26] Galdikas smarkiai dirbo. Kartą į savaitę jis ateidavo pas mus vakarieniauti, klausydavosi muzikos — mat turėjome radio — ypač Čačatūrian ir Šostakovičiaus — o klausydamas darydavo škicus. Buvome susidraugavę.

[27] Tai vis *Metraščio* rašytojai, kuriuos aš būsiu turbūt paminėjęs.

Raila[28] man parašė turįs apysakų. Ar neteko jų matyti? Paprašiau atsiųsti.

Nežinau, ką turit galvoj, kalbėdamas apie Šviesą[29]. Laikraštį (jis, rodos, vėl ims eiti) ar organizaciją? Trumpa[30] čia norėjo, kad paskaitytume jiems paskaitų. Bet dabar visa vėl nutilo, nes jis nuolat važinėja. Tiesą sakant, iš manęs paskaitininkas menkas. Amerik. zonoj, kaip girdėjau, visi kalba vien apie emigraciją; pas mus ramu, nes niekur neveža ir neleidžia. Paskut. naujiena: iš Vliko atima du namus; vargu ar beapgins. Mus ketina varyti į stovyklas (kurių nėra), bet, tur būt, laukia šalčių. Dėl to giliai nuliūdęs, savo ir žmonos vardu sveikinu Jus ir Ponią — Jūsų Henrikas Radauskas

Reutlingen,
1947.X.28.

Mielas ponas Greimai,

kadangi labai mėgstu Gautier[31] (Teofilį, o taip pat ir Margaritą), stengiausi, kiek mano jėgos leido, šį tą sužinoti apie p. Matoré (kurio nepažįstu) knygos spausdinimo sąlygas. O patyriau tik tiek: jei bus gautas leidimas ne vien spausdinimui, bet ir popieriui, tai 350 pusl. ir 80 knygų galima išspausdinti veltui, už keliolika butelių konjako (5-6.000 markių). Greitumas spausdinimo pareina, be abejo, ir nuo simpatijos, kurią moki spaustuvininkui sukelti. Jei būsi labai simpatingas, tai ir per 8-9 mėnesius (ar net greičiau, per 6) išeis. Jokie vokiški ar juo labiau mūsų kaimiškų horizontų leidėjai knygos svetima kalba leisti neapsiims. Ar spausdinama 500 egz., ar 1.000, jokio skirtumo

[28] Bronys Raila, tuomet paryžietis, užsiiminėjo, kaip ir aš, „politika", todėl jo novelės mane ir nustebino.

[29] *Šviesos* — ir draugijos, ir laikraščio — įsteigimas buvo vienas iš svarbių to meto kultūrinių įvykių, subūrusių kuone visas intelektualines jaunimo pajėgas. Prisidėdami, mes buvome ir Paryžiuje įsteigę *Šviesos* skyrių.

[30] Vincas Trumpa tada buvo labai veiklus „kultūrininkas".

[31] Théophile Gauthier, poetas, apie kurį tuo metu Georges Matoré buvo apgynęs savo doktoratą, ir Marguerite Gauthier, personažas iš *Dame aux Camélias*, drama ir opera.

nesudaro, mašina suksis 30 min. ilgiau, kaštuos beveik tą patį. Tad spausdinimu turėtų rūpintis pats knygos autorius, dar kartą pabrėžiu: reik gauti leidimą ir popieriui. Tam reikia užpildyti tam tikrus blankus. Leidimus duoda Baden-Badeno Direction de l'Information. Rodos, visagalis toj srity yra buvęs Kauno univ-to lektorius[32], dabar tvarkąs švietimo reikalus mūsų zonoj. Teko girdėti, kad jo žinioj esanti net ir spaustuvė ar leidykla (tai paduodu kaip gandą). Jei Gautier specialistas su juo pažįstamas, tai viską padarys per jį (bent gaus leidimus).

Dėl pagalbos disertacininkui naujojo vok. romano reikalais ne ką tepatyriau. Knygynai čia ir Tübingene neturi ne tik amerik. zonos, bet net ir savo zonos katalogų. Nė vienos padoresnės knygos normaliu keliu gauti neįmanoma (o ne-normaliais vaikščiot argi gražu?). Dėl visa ko surašau porą knygų ant atskiro lapelio, gal tas mokslininkas mėgins gaut kurioj Paryžiaus bibliotekoj, bet vargu ar ras. Klausiau Tübingeno univers. bibliotekos, ar negalėtų (pareikalavus per Sorboną) nusiųst (skolintinai) knygų, sako — kol kas negalį.

Prasidėjo šaltos dienos, prieš porą savaičių vežiau sunkvežimiu iš miško malkas, tai dabar nešąlu (jei visą dieną kuriu). — Vakarais valdžia taupymo sumetimais išjungia srovę, tad sėdim tamsoj ir dainuojam tautiško turinio dainas. — Rašyt. Draugija ruošiasi leisti žurnalą (literatūrinį), kuris glausis prie „Minties",[33] redaguos Pulgis[34], bet bus ne vien jumoras (kaip ir „Tremties Metuos". Ar jau rašėt „Minty?" Aš jos negaunu. Ruoškit man straipsnį almanachui, rašykit, kada atsiųsit? Raila žada apysaką!..

---

[32] Generolas Raymond Schmittlein, lietuvių draugas, gaullistas, buvęs pirmosios Armijos V skyriaus viršininkas, o vėliau — prancūzų okupacinės zonos informacijos direktorius. Jo nuopelnai mums būtų verti paminklo.

[33] Liberalinės minties laikraštis, kurio redaktoriumi buvo Henrikas Žemelis, dabar *Akiračių* ekipos narys.

[34] Pulgis Andriušis, rašytojas, pirmaujanti lietuviškosios bohemos asmenybė (1941-1948), vėliau emigravęs į Australiją. Tuo metu garsioje gastrolių trijulėje, jiedu su Antanu Gustaičiu atstovavo linksmajai pusei, o B. Brazdžionis — liūdnajai (Dievas ir Tėvynės Meilė).

Sveikinu Jus, Ponią ir Panelę. Žmona liepia kloniotis.

Jūsų Henrikas Radauskas

Reutlingen,
1947.XI.29.

Mielas ponas Greimai,

nenusiminkit, kad neturit fotogeniško veido ir rašytojo biografijos[35], nes tie dalykai II-ame metraščio tome dedami nebus. Apie Balzacą tikrai DP-ams bus nelabai įdomu, bet gal parašytumėt apie mūsų „tautietį" Milašių ar Nobelio premiją gavusį Gide'ą? Jei galima, straipsnį norėčiau gauti iki vasario 1 d. (laikraščiuose paskelbiau, kad medžiaga siųstina iki 15.I). Prašyčiau parašyt aiškiai, ar galiu ko tikėtis, ir iš anksto dėkoju.

Dėl Pulgio pažiūrų į Railos kūrybą nieko paaiškint negaliu; pats tesu skaitęs tos serijos 1 ar 2 atkarpas[36]. Man rodos, joje nevisai skanus buvo per familiariškas tonas ir, be to, žiūrėjimas į viską lyg iš Eifelio bokšto: ką ten, apačioj skruzdėlės rėplinėja...

Kai klausiat dėl Sauliaus[37] sumanymo, tai, nepretenduodamas į pranašų vietas, manau, kad, jei Jūs rašysit, būtų labai gerai, ir įeiti, žinoma, sutinku. Pas mane jis kol kas nesilankė, bet Freiburge, iš kur aš neseniai grįžau, pas kai ką buvo užėjęs. Turįs didžiausių planų: kreidinis (!) popierius etc. Bet ar negali būti taip, kad jis su Jumis tarėsi, o paskui už Jūsų nugaros padarys, ką norės? — Freiburge mačiau neblogą Picasso, Matisse'o, Chagallo ir kt. dailin. parodą, nors galėjo būti geresnė. Taip pat mačiau (atelier) Kasiulio darbus, jis vis ieško ir

[35] Buvau atsisakęs rašyti į *Metraštį* — juokais — dėl nefotogeniškumo ir neturėjimo biografijos. Mano siūlomas Balzakas netiko — tuo metu studijavau jo aprašytas madas savo doktoratui.

[36] Pulgio pažiūros į Railos stilių, kaip ir į viską, buvo, žinoma, humoristinės. O iš Paryžiaus mes į tą lietuvišką skruzdėlyną okupacijos zonoje, savaime suprantama, žiūrėjome iš aukšto.

[37] Būsimas Radausko leidėjas Saulius, atvykęs iš Romos ir Paryžiaus, projektavo atgaivinti Binkio *Vainikus*.

randa, tai didelis talentas[38]. Ar žinot, kad išėjo liuksusinė monografija apie Jonyną (100 pusl.) su prof. Rannito[39] tekstu? Pas mus buvo paplitęs gandas, kad kompartijos narys (Erenburgo žiniomis) Matisse'as apsilankęs pas Galdiką[40]. Tur būt, iš piršto išlaužtas, kaip ir žinia apie Rad-nės grįžimą. — Norėdamas neatsilikti, pavarčiau Millerio ‚Capricorne'ą"[41] ir beveik nesusijaudinau, matyt, esu labai sugedęs, dėl ko nepaprastai nuliūdau. Sveikindamas Jus ir Ponią, pasilieku

Henrikas Radauskas

P.S. Straipsnį rašykit, nes vėl į metraštį sulįs viri obscuri.

Reutlingen,
1948.I.26.

Mielas ponas Greimai,

ar tiesa, kad ėmėt skraidyt? Per tai, tur būt, ir laiško nebeparašot. Aš Jums paskutinį rašiau pačioj lapkričio pabaigoj, gal per streikus koks thorezistas[42] nepristatė? Tiesa, ypatingo reikalo neturiu, taip sau, sakau, pasišnekėsiu. Esu kaip ir našlys: žmona dirba IRO[43] centralėj už 100 km., bet žada iš ten bėgti, — perdaug ten malonūs žmonės ir tarpusavio santykiai.

Prieš porą mėnesių buvau Freiburge ir sutikau (Jonyno prašomas) išversti tą tragikomišką Mérimée „Lokį"[44] į liet. kalbą. Jis nori išleisti liuksusiniu leidiniu su orig. medžio raižiniais.

---

[38] H. Radausko aistringas prisirišimas prie tapybos vis labiau ryškėja. J is ir toliau liko ištikimas Kasiulio talentui.

[39] Tuo metu buvo užėjusi mada vadintis profesoriais, daktarais arba bent direktoriais.

[40] Tipinga gandų gadynė.

[41] Pokarinės literatūros „supaleistuvėjimo" simptomas — nepasisakant apie jo meninę vertę.

[42] Maurice Thorez — prancūziškas Stalinas. Ėmė siausti Šaltasis karas ir politiniai streikai dezorganizuoti Vakarų Europą.

[43] International Refugee Organization.

[44] Prosper Mérimée *Lokys*, Radausko išverstas, pasirodė liuksusiniame leidinyje su Jonyno raižiniais. Tai vis Schmittleino nuopelnai.

Išvertęs prieš kelias dienas nuvežiau. Tegu galas tą Jūsų pranc. kalbą, mūsiškė daug aiškesnė.

O kaip Jūs, ar parašysit metraščiui apie Gide'ą, kaip prašiau? Nenorėčiau, kad tuo klausimu rašytų koks juodukas, kad ir Gide'o nenujuodintų. Foto ir biografijų šiame leidiny nebus, nesibijokit. O gal jau ir „Dr."[45] bus galima uždėt? Nors pas mus čia jų infliacija, bet autentiškų labai nedaug, tuos gerbiam. Gal kada aplankysit ir mūsų kraštus? Būtų labai malonu.

Jūsų pranašautasis Saulius nesirodo, bet apie jį girdžiu iš visų pusių. Tai jis pas Švirmicką nakvoja ir kavą geria, tai popierių (gerą) perka. Girdėjau, kad į „Vainikus" ketinąs įtraukti poetus Matuzevičių ir Jakubėną[46]. Bet būsią ir kitų. — Ar teko matyti prof. Rannito knygą apie Jonyną (keturiom kalbom)? Be to, Freiburge atidaryta Kasiulio paroda. Tai labai gabus vaikinas, nors truputėlį eklektiškas, deja. Kaip sekasi Galdikui? Jo paroda Tübingene (su Jonynu) buvo labai gera. Dabar ruošiamės liter. premijas dalint. „Kai kas" labai piršo „Kryžius"[47], bet jie spaudoj gavo per kepurę. — Pulgis išleido neblogą knygelę „Anoj pusėj ežero", bet vien gamta, be žmogaus. O kas Jūsų padangėj?

Spaudžiu ranką Jums ir Poniai.

Jūsų Henrikas Radauskas

P.S. Ar atsiliepė Aleksys? Švirmickas labai mokslų prislėgtas, jei galit, paguoskit. Rimtai. H.R.

Reutlingen,
1948.V.27.

Mielas ponas Greimai,

keisti ir nežinomi Spaudos Dievo keliai: po Jūsų straipsnio „Minty" gavau laišką iš vieno leidėjo, kuris prašo mane atsiųsti

[45] Doktoratą apgyniau po keleto mėnesių.

[46] Noras įtraukti „komunistinius rašytojus" buvo gryna provokacija „patriotams".

[47] V. Ramono (Ramanausko) romanas, dr. J. Griniaus apskelbtas šedevru.

jam „Fontano"[48] rinkinio matricas, ir jis galėsiąs išleisti kokį 1000 egz., nes gaila, kad dėl popieriaus stokos tos knygos teatspausta keli egzemplioriai. Kadangi tų 5 egzempliorių leidėjo nepažįstu ir paties leidinio nesu matęs, prašyčiau patarpininkauti, kad jis 1 egz. rezervuotų man (sutinku mokėt cigaretėm).

Prieš porą mėnesių esu daręs „Fontano" screening'ą. Apie 30-40% teko išmesti, kiti šiaip taip laikosi. Bet kas bus, jei pakratysiu dar po kokių dešimties metų? Gali būti „graudu ir nyku baisiai", kaip sako Kossu-Aistis[49], kurio rinktinių eilių knygą neseniai išleido Brazdžionis. Ar teko ją matyti? Ji turi 140 pusl. plius keliolika pusl. Brazdžionio „Nachwort'o". O pats Kossu, savo ruožtu, Amerikoj išleido viename tome visą Baltrušaitį. Gal gavot jau tą knygą iš K.? Ar susirašinėjat su juo?[50]

Apie save tiek tegaliu pranešti, kad esu viengungis, nes žmona nuo gruodžio mėn. dirba už 100 km. nuo čia, mažame miestely, IRO centralėj mūsų zonai. Tiesa, įsigijau radio aparatą, milžinišką dėžę, tad lavinuos „muzikos srity". Didžiausiam mano siaubui, pradeda patikti Bachas.[51] Šiaipjau nieko neužmiršau ir nieko neišmokau. — Prieš kurį laiką matėm čia „Trojos karą" su Ozeray[52]. Labai graži blondinė (geras perukas), bet ar gali vaidinti, taip ir nesupratau. O šypsotis gali.

Nieko nežinau apie Jus. Ar vis tebeskraidot ir ar esat

[48] Jam dar Paryžiuje esant, atverčiau Saulių į Radausko kultą. Nuvykęs į Vokietiją, jis *Fontaną* perspausdino mašinėle (8 egz.) ir, kiekvieną eilėraštį užklijavęs ant kartono, „išleido". Aš ta proga parašiau *Minčiai* jį išgarbinantį straipsniuką, džiaugdamasis antrąja *Fontano* laida. Tuo būdu atsirado Radausko „fan'ai" ir jo pripažinimas.

[49] H.R. cituoja prastą pokarinio Kossu eilutę ir šypsosi iš jo vardų kaitaliojimo.

[50] Su Kossu kurį laiką susirašinėjau, bet vėliau keliai išsiskyrė...

[51] Tuo metu prasidėjo klasikinės muzikos gerbimo periodas, trukęs iki dabartinės operų kultų epochos.

[52] Vienas iš retų Radausko „neištikimybės" ženklų (pjesė *La guerre de Troie n'aura pas lieu*).

daktaras? Sprendžiant iš antigriniško straipsnio[53] (kuris daug kraujo sugadins viris obscuris), turėtumėt būt. Turiu galvoj ne tik jo „mokytumą", bet ir tai, kad randat laiko tokiems darbams. Skaitydama jį, visa „bedieviška" tremtis triumfavo. Tik, deja, ne visi jį įkando.

Kaip laikosi Galdikas?[54] Ar jo paroda buvo „pastebėta", ar visa pasibaigė pora palankių recenzijų? Ar jis gali dirbti?

Kaip menką atlyginimą už Jūsų gražų straipsnį apie mane siunčiu ištraukas iš Aleksio kūrybos[55] (jo knygą iš kažkur gavo Brazdžionis) ir savo paskutinį šedevrą (taip apie savo darbus kalba Galdikas ir Maillolis).

Spaudžiu ranką Jums ir Poniai.

Jūsų

Henrikas Radauskas

Aleksys CHURGINAS, SAULĖS TAKU.
1947. Valst. Grožinės Liter. Leidykla. 7.200 egz. 117 pusl.

Stalinas

. . . . . .

Ir nėr pasauly užtvarų ir sienų,
Kurios užtvenktų mūsų troškimus,
Nes Stalinas — tai Leninas šiandieną,
Ir ateitin jis drąsiai veda mus.

„Daina apie raud. armiją"

. . . . . .

Kas įveikti gali mus,
Jeigu draugas Stalinas,

---

[53] Radau reikalo parašyti apie dr. J. Griniaus obskurantizmą ir jo užangažuotos, morale pagrįstos literatūros kritikos supratimą. Tai vis garsioji Ramono *Kryžių* byla.

[54] Galdiko paroda buvo surengta žinomoje Durand-Ruel galerijoje, bet atgarsių prancūzų meno pasaulyje neturėjo. Tačiau Galdikas baisiai dirbo, perėjo į aliejų, atsinaujino.

[55] A. Churgino eilės — baisios. Bet mums buvo aišku, kad jis tyčia blogai rašė. Galutinis sprendimas buvo suspenduotas. Vėliau Radauskas jau jam nebedovanojo —

Vėtrų nepabūgęs,
Veda mus patsai...

„Deputatų diena"
Būk tu sau gimęs dykynėj bevaisėj,
Prie Ventos ar žilam Ala-Tau, —
Visur vienodą valią ir teisę
duoda Stalinas tau.

„Lopšinė"
Aš žinau: tu būsi
Tikras bolševikas —
Visada į mūšį
Pirmas eisi Tu.

Reutlingen,
1948.VI.14.

Mielas ponas Greimai,

ačiū už laišką ir visas žinias. Dėl „F."[56] naujos laidos, tai patikėjo ne tik anas leidėjas (kuris pasisiūlė multiplikuoti, manydamas, kad yra tipografinis rinkinys, kurį galima numatricuoti, ir tuomet jam tereiktų spausdinti). Taip suprato visi, kurie Jūsų straipsnį skaitė (tiesą sakant, kitaip suprasti ir nebuvo galima). Viena poniutė (išgėrusi) viename viešame pobūvy net pareiškė, kad taip daryti esą negražu: girdi, perrašo kelis egzempl. mašinėle, o pask draugai reklamuoja (ji, berods, matė kažkur tą „leidinį"). Kita labai aukšto pareigūno žmona po vieno liter. vakaro man aiškino, kad aš esąs „šaltas" poetas. Veltui stengiausi ją įtikinti, kad skleisti šilimą yra krosnies, o ne poeto pareiga. Sunku kovot su poniom...

Naujas rinkinys (pagąsdinančiu vardu „Strėlė danguje") paruoštas jau seniai. Palaukus 13 metų, būtų galima laukti ir dar, bet norėjau išleisti, kol esu Vokietijoj, nes kitur gali būti žymiai sunkiau. Jonynas apsiėmė tą knygą išleisti, tariamai gavęs jau leidimą (žodžiu) iš generolo, tad ir popierių gausiąs. Bet Freiburge sunku su šriftu (lietuv.), o aš nesu pakankamai landus, kad sugebėčiau kitur surinkti, o ten atspausti. Dabar kasdien gali

[56] Toliau tęsiama *Fontano* istorija.

įvykti valiutos reforma, o tada bus po visam. . . Tai teks dar lukterėti. . .

Dėl „F-no" screening'o blogai supratot: nei aš leisiu jo naują laidą, nei dėsiu į kokią „rinktinę". Sijojau grynai dėl smalsumo, o tuos %% reik išmėtyti dėl to, kad yra arba ištisai blogų dalykų ar su netikusiom vietom. Šį tą būtų galima pataisyti, bet, žinoma, nedaug. Kaip rodo kolegų pavyzdžiai, skonis, einant senyn, greičiau menkėja, taigi senatvės laukti nebūtų ko.

Kad nepajudinot „Žaltės pasako"[57], gaila. Tamsybes reik sklaidyt, nežiūrint į vaikų skaičių. — Baltrušaičio „Nachwort'as"[58] tragikomiškas. Nekalbant apie visa kita, pakanka jau to, kad „Žiurkės įkurtuvės" giriamos kaip geras dalykas. Blogesnių sunku net įsivaizduot.

„Minčiai"[59] idėją dėl tų knygų charakteristikų davėt neblogą. Mielai ką nors parašyčiau, tik kad, išskyrus beletristiką, mažai ką teskaitau. Parašiau jiems prieš kelias dienas apie chaltūrinį Augsburgo teatro repertuarą. Nežinau, ar dės. Tiesą sakant, plūstis nusibosta, nors lyg ir reikia, nes kitaip visi linkę manyt, kad mes be galo kultūringi.

Klausiat dėl metraščio. Prieš kelias dienas įvykusiame Rašyt. Dr-jos Valdybos posėdy nuo redaktoriaus pareigų atsisakiau, o gautą medžiagą perdaviau Santvarui. Per laikraščius apie tai pranešiau tik dėl to, kad man medžiagos nebesiųstų. Aiškint priežastis būtų ilgas ir nuobodus reikalas.

Šiaip jau iš kultūrinių naujienų svarbiausia, kad prasi-

---

[57] Vokietijoje tuo metu pasirodė dail. Augiaus iliustruotas, prancūziškas *Žalčio pasakos* vertimas. Jis buvo skandalingas: sumaišant gimines, išėjo *La conte du couleuvre*, ką aš atgal išverčiau į lietuvių kalbą *Žaltės pasakas*. Tekstą skaitėme juokdamiesi su Matoré: lazdelė ten virto vyrišku seksu, su kuriuo buvo visaip žaidžiama. Parašiau gana vykusį straipsnelį. Pasipylė intervencijos... Augustinavičienė turinti daug vaikų, mažų, reikia pasigailėti. Pasigailėjau ir atšaukiau, kad nespausdintų. Radauskas neatlaidus.

[58] Juokiamasi iš Kossu parašyto „Nachwort'o".

[59] Mudu su B. Raila buvome sugalvoję atskirą kultūrinę skiltį *Mintyje*, pavadintą „Akimirkos". Atrodo, buvo nebloga.

dėjo velniška vasara — turim po 30° pavėsy kasdien.[60] Prakaituoju žvėriškai. Vienintelė paguoda, kad „geriau prakaituoti, negu verkti" (Gide). Manau, kad Paryžiuj dar blogiau.

Linkėdamas atvėsimo spaudžiu ranką Jums ir Poniai.

Jūsų

Henrikas Radauskas

P.S. Kiek metų Jūsų dukteriai? Siunčiu jai eilėraštį apie angeliuką, gal dar nebus išaugusi iš tų temų. . .[61] R.
P.S. 2. Rannitui apie naująją „Minties" rubriką pranešiau.

Reutlingen,
1948.VII.25.

Mielas Ponas Greimai,

į nepraktiškų žmonių sąjungą esu vienas iš rimčiausių kandidatų. Pretenduočiau net į pirmininkus (kaipo visų nepraktiškiausias). Tik bijau, kad tokia sąjunga greit iširtų, nes niekas nemokėtų nario mokesčio (be ko jokia draugija gyvuoti negali). — Sąlygos „kultūriniam gyvenimui" kol kas menkai teryškėja. Dabar finansinė padėtis daugiau panaši į defliaciją, bet net mokyti finansistai sako, kad tikrai negalima pasakyti, kaip reikalai vystysis. — Iš Kultūros Fondo vargu ar kas išeis. Juo labiau, kad dabar jie gaus maximum 10% savo kapitalo. Aš per 1947 m. rašytojų suvažiavimą (kai jis gimė) siūliau steigti knygos fondą, teigdamas, kad sunku bus viską aprėpti, bet buvau užrėktas kaip nepatriotas. Kol kas iš Dovydėno veiklos žinoma tiek, kad jis įsigijo rašomąją mašinėlę.[62] Gerai, žinoma, ir tas.

Jūsų minėtuosius adresus biurų prašyčiau atsiųsti (rusų, vok. ir prancūzų <žmonai> kalbų).[63] Įdomu, kaip Kossu mano

[60] Tai buvo karščiausia vasara visoje pokario Europoje.

[61] Tai eilėraštis apie medyje verkiantį angelą, žinoma, nieko bendro su vaikais neturintis.

[62] Dovydėno mašinėlė tapo svarbia kultūrinių pletkų tema.

[63] Biurai, kurie siūlėsi surasti mokytojų vietas Amerikoje.

daryti mažybinį iš savo dukters vardo — Vakarytė?(!)[64] Labai norėčiau patirti.

Kaip pavadinti tą naująją skiltį „Minty", gal ir netaip svarbu, bet reiktų pabrėžti, kad turima galvoj nelietuviškos knygos (rodos, pradžioj buvo tokia koncepcija). Tad gal būtų galima pavadinti „Tarp svetimų knygų" ar kaip nors panašiai. Jei būtų kalbama apie beletristikos knygas, gal būtų galima, pridėti atskirai gabalą išvertus, — tai kitąsyk daugiau parodo, negu ilgiausias straipsnis. Dabar vokiškuose knygynuose pasirodė daugybė gerų knygų — tiek vokiškų (emigrantų. . .), tiek svetimų autorių vertimų. Jų kaina 6 - 10 markių, kurių nė vienas netarnautojas nesiryš išleisti. Daug teatrų užsidaro.

Mano „šeimos gyvenime" svarbiausia naujiena, kad šiom dienom grįžta iš IRO centralės Neuenbürge į Reutlingeną žmona ir čia dirbs vietiniame PDR (kuris valdo DP-us). — Laikraščiai rašo daug apie karą[65], bet anksčiau kaip prieš metus, manau, nebus. Jei kartais netyčia ir kiltų, tai bėgam pas Jus, o pask su valtele į Ameriką.

Spaudžiu ranką Jums ir Poniai

Jūsų Henrikas Radauskas

P.S. Kiek metų Jūsų mergaitei?

1948.VIII.27.

Mielas ponas Greimai,

ačiū labai už laišką ir manager'ių adresus, kurie bus, pagal nurodymus, stropiai saugojami nuo „prašalaičių" akies. Gal kada sugalvosiu jiems parašyti.

Dėl „įsipareigojimų" „Minčiai" gal būsit klaidingai supratęs. Juk sėdint taip toli nuo redakcijos ir nematant nei jos, nei spaustuvės, kad ir tokio puslapio redaguot negali: maximum padėt rinkt medžiagą. — Manau, kad geriau bus, jei ateity rankraščius siųsit tiesiai „Minčiai". Parašiau jiems recenzijėlę apie grafomanišką ponios Šeštokienės novelių knygelę. Geriau būtų iš viso apie ją nerašyt, bet reikia įspėt tautiečius: ji juk

[64] Kita malonybinė Vakarės forma — Vakaruška.

[65] Gandai apie karą buvo rimti, net ir De Gaulle buvo jais bepatikįs.

„Minties" laureatė! Už Baltrušaičio rinkinį (rusišką) būčiau dėkingas, parašyčiau tai pačiai „Minčiai". Būt gerai, jei jį greit atsiųstumėt, kad užbėgti kitiems laikraščiams už akių, — čia tą knygą jau kažkas yra matęs! Neseniai esu skaitęs abu B-čio rusiškuosius rinkinius, tai galima būtų palyginti. Jei eilėr. nėra datuoti, gal galėtumėt iš jo sūnaus (maždaug bent) sužinoti kada kurie iš jų rašyti, — o gal, — jei tai nebūtų per sunku, — jis galėtų (pagal rankraščius) datas apačioj sudėti?[66] Mat, vienas B-čio rinkinys (3-asis) buvo paruoštas spaudai jau apie 1915-16 metus. Lyginti su lietuviškais eilėr. rusiškųjų beveik negalima: jie visa galva aukštesni (Sruoga pirmas paleido į apyvartą mitą apie lietuviškųjų tariamąjį pranašumą). Vien dėl tos priežasties (ir dėl daugelio kitų) man būtų sunku imtis rašyt knygą apie jį. Taigi anos ponios triūsas turi nedaug prasmės. O archyvus pamatyt būtų įdomu: tas smalsumas juo nuodėmingesnis, kad jis visuomenei būtų nenaudingas.

Tur būt, girdėjot, kad „Šviesa" savo žurnalą žada praplėsti ir išeiti į platesnę plotmę, tik nežinia, ar su pinigais išveš, — sako pradžiai turį. Būtų gerai, kad nors vienas „pasaulietiškas" žurnalas galėtų eiti (jei išeitų greit, — kas vargu ar bus, — būtų galima jam pasaugoti rašinį apie tą Baltr-čio rusišką rinkinį). Ar matėt Valaičio verstą B-čio rinkinį, išėjusį beveik prieš metus (jį esu recenzavęs „Aiduos")? Ką sako apie jį B-tis junior?

Su Jūsų kelione į USA tikrai keistokai išeina. O Raila ir Dirmeikis[67], tur būt, popierius turi ir apleis mūsų kontinentą? Kai pastarąjį pernai mačiau Reutlingene, gavau gan keistą įspūdį: nieko neužmiršo ir nieko neišmoko. Granitas.

Siunčiu paskutinę porciją „kūrybos" (tingiu perrašinėt). — Drįstu dar sykį teirautis apie mergaitės amžių ir sveikinu Jus visus tris. Žmona siunčia linkėjimus. Jūsų H. Radauskas.
P.S. „Kūryba" plačiau neskleistina. H.R.

---

[66] J. Baltrušaitis jr. tuo metu dėstė New Yorko ir Yale universitetuose.

[67] B. Dirmeikis priešinosi Rastenio, Railos ir kt. pastangoms sulikviduoti tautininkus ir įsteigti vieną „pasaulietišką" partiją.

Homero jaunystė

Aš gėriau putojantį pieną,
Aš valgiau nežemišką duoną,
Žiūrėjau į žėrinčią dieną:
Į žydinčią gėlę raudoną.

Man piemenys grojo vamzdeliais
Pavėsyje aukšto platano,
Ir bitės auksiniais indeliais
Man kvepiantį medų gabeno.

O, kaip man beprotiškai sekės!
Man vynuogės noksti skubėjo,
Ir sunkios, įsirpusios kekės
Laimingos prie lūpų virpėjo.

Su lyra klajodami dviese,
Mes karą ir kardą giedojom
Ir vasarą aukštą ir šviesią
Ir verdančią bangą po kojom.

O žvaigždės, pradėjusios kilti,
Ant jūros rankas auksines
Uždėjo ir liepė nutilti,
Kad ji neprikeltų manęs.

Fantastiška naktis

Mėnulis pamanė, kad lempa
Jisai – ir nustebęs užgeso.
Per krūmus bėga ir šlampa
Pavasario kojos basos.

Aut stogo nukritusios, tampa
Raketom akacijų kasos
Ir dega ir nušviečia kampą
Pradėjusios šokti terasos.

Ir gulbės į dangų pakyla,
Ir liepių choras prabyla,
Ir vėliai laimę girdi:

Jos aidas pradeda grįžti,
Šlamėti kaip šilkas ir plyšti,
Ir plaukti kaip lietūs girti.

1948.IX.11.

Mielas ponas Greimai,

ačiū labai už Baltrušaitį, kurį, kaip pageidaujat, grąžinsiu. Buvau manęs parašyti apie jį „Minčiai", bet dabar, trumpai prisiekus, kad „Šviesa" pasirodysianti spalių pradžioj, atiduosiu „Šviesai".

Nors Spaudos Dievas, žinoma, juokiasi iš jaunų redaktorių priesaikų. Būtų gerai, jei ką nors parašytumėt 1-am numeriui.

Tur būt, pastebėjot, kad mūsų mieloji „Mintis" Mariką Rökk paskelbė geriausia Europos filmų artiste, o apie „Don Kichotą" pranešė, kad jo stilius vertime esąs „kruopščiai, nors ir gan populiariai, perduotas". Vis dėlto mūsų laikraščiai be idiotizmų neapsieina.

Šiuo liūdnu apmąstymu baigdamas sveikinu visą Jūsų šeimą

Jūsų Henrikas Radauskas

1948.XI.2.

Mielas ponas Greimai,

ačiū labai už Baltrušaičio knygą (prašau padėkoti ir Baltr. jr.), o taip pat už Slovackį. Pastarasis vertime, deja, įgavo keistą panašumą į grafomaną. Sunku su tom eilėm. Anuomet skolintinai atsiųstąjį Baltrušaitį prieš kurį laiką grąžinau Jums paštu, — tur būt, jau gavot. Baltr-tis savo knygoj labai kartojasi, bet yra keli gražūs dalykai. Redakcija labai nevykusi, bet to nenorėjau perdaug judinti savo recenzijoj, kuri, berods, tilps „Šviesoj".

Spaudžiu ranką Poniai ir Jums.

Jūsų Henrikas Radauskas

Reutlingen,
1948.XI.25.

Mielas ponas Greimai,

nudžiugau labai, sužinojęs, kad esat gyvas ir dargi mokslus pabaigėt. Pagaliau ir mes, mahometonai, turėsim bent vieną nemedicinos daktarą, ne vien katalikai.

„Šviesa", kurios pasirodymo taip laukėt, pagaliau išėjo, gal jau tuo tarpu ir gavot iš Trumpos. Antrą numerį bandys leisti. Svarbu, kiek išpirks pirmo, kad vėl turėtų kapitaliuką. Dėl „plataus pasaulio liet. prenumeratorių tinklo" esu didelis skeptikas. Čia reiktų stačiai genialaus ubago, kuris mokėtų pats parinkti pinigų ir surasti keletą tokių pat pagalbininkų. Bepigu tiems, kuriems kiekvienas kunigėlis parenka. Be to, remtis tektų vien buv. DP-ais, tokie senieji amerikonai visokiomis kultūromis mažai tesidomi. Mūsiškių tarpe šitie interesai irgi garantuotai mažės. Kai klausiat dėl Kult. Fondo veiklos, tai pikti liežuviai tvirtina, kad vienintelis jo žygis esąs tas, kad Dovydėnas nusipirko rašomąją mašinėlę (nepikti tvirtina tą patį). Tiesa, įsteigė kelis skyrius, skaito paskaitėles. Dovydėno adresas: 13b Ingolstadt, Litauisches Lager. Girdėjau, kad jis norėjęs leisti žurnalą ar šiaip kokį neperiodinį leidinį.

Kossu „*dvasinio stovio*" pasikeitimas įdomus, jei tai nėra vien galantiškas gestas. Abejoju, ar jis apie tai kalba garsiai Amerikoje.

Neišmanau, ką reiktų versti tiems prancūzams. Baisiai sunku ką rasti. Bijau, kad gali atbaidyti „Kuprelio" sentimentalumas ir „doras paprastumas", o „Raganiuje" Krėvė yra pats savo jaunystės „Skerdžiaus" šešėlis. Gal iš bėdos tiktų Vaižgantas, tik manau, kad reiktų gerokai trumpinti, tik nieko nuo savęs nepridedant. Tai nėra, žinoma, labai gerai, bet būtų „didesnei Tėvynės garbei". Kitaip V-to plepumas ir palaidumas papjaus prancūzų skaitytoją. Estai yra išleidę Tamsaarės 4 ar 6 tomų romaną, be to, „Nipernaadį" prancūziškai.

Per Sruogienę esu gavęs didoką liet. lyrikos antologiją vokiečių kalba, vertėjas žinomas ir prityręs — Engertas, gyvenąs sovietų zonoj, prie Drezdeno. Jis norėtų, kad ją išleistume. Kadaise jis buvo išleidęs mažą antologijėlę vok. kalba, o dabar yra 23 poetai, apie 100 eilėraščių. Žinoma, dėl autorių ar atskirų dalykų parinkimo galėtų būti daug kalbos. Nežinau, ar pavyks su juo susisiekti ir išsiaiškinti. Jei pasisektų išspausdinti, tai būtų pirmas didesnis mūsų poetų pasivaikščiojimas Europos keliais.

Man pačiam yra siūlę versti į liet. kalbą vieno „pa-

saulinio klasiko" dramą eilėmis. Žadėjo ir avansą iš kažkokių man nežinomų šaltinių. Dabar tas reikalas aptilo. Pagaliau, toks vertimas nieku neblogesnis už malkų kirtimą ar darbą anglių kasyklose.

Dėl ateities jokių aiškių planų neturiu. Pasitikiu Apvaizda, nors ji dažnai pribūna į pagalbą pacientui jau mirus. Norėjau važiuoti į Ameriką, kreipiaus į porą giminaičių dėl popierių, praėjo daug laiko, bet nesiunčia, tur būt, neatsiųs. Jūsų duotais adresais nerašiau, pagalvojau, kad nepatogu mokytojauti be anglų kalbos (ją pradėjau tik prieš porą savaičių studijuoti, ir tai pirmą sykį gyvenime). Pagaliau kur nors išvažiuosiu, kad ir paskutinis, kaip iš Lietuvos ir Berlyno. Kalbama, kad imsią į Nauj. Zelandiją, kraštas geras, esą daug sūrio ir sviesto. — Brazdžionis emigracijos reikalu šiom dienom vyksta į Paryžių, gal teks susitikti. — Įdomu, iš ko Kasiulis laikosi Paryžiuje, ar iš BALF'o?[68]

Gale pranešu džiaugsmingą žinią: šiemet irgi bus dalinamos liter. premijos, tik nežinia, kam duoti, šedevrų nėra. Nors, reikalui esant, turės atsirasti.

Taip optimistiškai baigdamas, siunčiu geriausius linkėjimus Poniai ir Jums nuo mūsų abiejų.

Jūsų Henrikas Radauskas

Reutlingen,
1949.V.9.

Mielas ponas Greimai,

malonu buvo gauti Jūsų laiškelį, po to, Švirmickui mūsų viltis sustiprinus, laukėm atvykimo. Nesulaukus, mūsų akyse jau buvo bepasirodanti „Tremtinio ašara" (tuo vardu neseniai išėjo vienas eilėr. rinkinys), bet paskui, patyrus, dėl kurių priežasčių neatvažiavot, lyg ir kiek aprimom. Nors drauge ir neramu — kas ten pasidarė Poniai ir kaip jos sveikata?[69] Tikimės, kad tuo tarpu viskas pakrypo gerojon pusėn.

[68] V. Kasiulis tuo metu jau buvo hierarchiškai pakilęs — turėjo kontraktą su viena galerija.

[69] Kelionė nepavyko dėl žmonos ligos.

Aš pats ruošiuos nedidelei operacijai — reikia rauti glandas (jau nuo 1942 metų), nes sakoma, kad Amerikoj tai brangokai kaštuoja. Ar pakliūsim, iš viso, ten, nežinia: bent kol kas, nemažą % atmeta dėl plaučių. Mūsų apskrity dėl to laikinai turės atidėti kelionę Santvaras ir kai kurie kiti. Brazdžionis jau Bremene (o gal ir jūroj). Sugrįžęs iš Paryžiaus, jis parašė keletą poemų, kuriose „sudirbo" Picasso, Chagallą, Sartre'ą, Montherlantą ir daugelį kitų. Kad labiau juos suniekintų, pasišaukė pagalbon šuniuką ir privertė jį pakelti koją (užpakalinę). Eilėraščius sudėjo į „Aidus", bet smarkiausio spausdinti nedrįso.[70]

Tai tiek kultūrinės kronikos. Tiesa, renkamas antras „Šviesos" nr., laukiama apie rudenį pasirodant. Taigi turėsime lyg ir naują metraštį.

Pamažu prieina ir mano eilė į Ameriką — gavau Eur. case Nr., atrodo, kad netrukus IRO pašauks ir vadinamajai „dokumentacijai". Po to turėtų po 4 - 5 savaičių kviesti pas konsulą. Važiuoti noro nėra, bet reikia (jei įsileis, žinoma), nes čia gyvenimas eina vis bjauryn, ypač kad pradėjau tarnauti, o raštininko darbo baisiai nemėgstu. Jei į USA važiuosiu, tai be jokių iliuzijų, tad ir nusivilti neteks. Čia ketina po poros mėnesių grūsti į didesnes stovyklas, — tai labai nesimpatiška.

Grįžtant prie kultūros, tenka konstatuoti, kad ji čia jau pasibaigė. Vienintelė viltis — „užjūrio broliai", kurie, anot Kuosos, prisiderino prie skaitytojų lygio, ir tuo visi labai didžiuojasi ir laiko tai patriotiniu žygiu. Blogiausia, kad šį patriotinį darbą daugelis dainių pradėjo dirbti dar Vokietijoj ar net Lietuvoj, — iš anksto numatydami jo reikalingumą: neveltui poetai prastų žmonių vadinami pranašais.

Kasiulis atsiuntė kvietimą į parodą. Labai norėčiau pamatyti ar bent sužinoti, ką rašys spauda (jei bus pasirūpinta, kad kas atsilieptų). Žinodamas Jūsų darbų gausybę, nedrįstu laukti tuo reikalu pranešimo. Kasiulis kadaise padarė gerus piešinius mano knygai, kuriuos pamatę „užjūrio broliai" labai nusigąstų.

[70] Be komentarų...

Su geriausiais sveikinimais Poniai ir Jums —
Jūsų Henrikas Radauskas

Chicago,
1951.VI.4.

Mielas ponas Greimai,

labai dėkoju už laišką, gautą beveik prieš du mėnesiu; baisiai atsiprašau, kad dabar teprisirengiu atsakyti. Priežasčių tam yra daug ir labai svarbių ir, kaip paprastai, nė viena iš jų neišlaiko „rimtesnės kritikos". Malonu buvo sužinoti šį tą apie Jus, bet, deja, sužinota labai mažai, ateity laukčiau daug daugiau.

Jūsų straipsnį, tuojau jį gavęs, persiunčiau Dovydėnui, kuris žadėjo man atsiųsti korektūras (perdaviau jam tą Jūsų pageidavimą), bet kol kas nieko tuo reikalu negirdėt. „Nemunas" eina baisiai nereguliariai ir tesudaro menką atsvarą katalikų „Aidams". Apskritai, vadinamieji liberalai čia visai išskydę, ir jų veikla baisiai neefektinga. — Jūsų straipsny, kaip prašėt, vieną kitą žodį pataisiau, — „kalbos taisymai").

Europos kultūros žymių Amerikoj randama nemažai. Chicagoj yra labai geras Art Institute muziejus, kuriame yra puikios Renoiro, Degas, Cézanne'o, Monet, Toulouse-Lautrec'o, o taip pat didžiųjų senelių (Rembrandto, flamandų etc.) darbų kolekcijos. Washingtone per keturias valandas perbėgau 80 salių geriausios Europos tapybos, — tai buvo beveik Maratono bėgimas. Labai įspūdingas taip pat New Yorko Metropolitan muziejus. Pačių amerikonų tapyba labai seka Paryžių ir yra perdėtai linkusi į abstrakciją bei siurrealizmą. Šiuo metu čia vyksta Chicagos dailin. paroda. Iš visų lietuvių (čia yra Augius, Valeška, Kiaulėnas, daug jaunų) į ją tepakliuvo Petravičius, kurio raižinys gavo net premijėlę.

Miesto bibliotekoj yra nemažai knygų pranc., vokiečių ir kt. Europos kalbomis, kad tik būtų laiko skaityti. Geriausi pasaulio muzikai New Yorke ir Chicagoj gastroliuoja kone kiaurus metus (dolerio žavesys — visagalis), protarpiais nueinam į koncertus...

Mes į Ameriką atvažiavom 1949 m. rugsėjo mėn.[71] Iš Waterbury, kur negavau darbo, persikėlėm į Baltimorę, — čia išgyvenom apie 9 mėn., o nuo pernai metų rugsėjo mėn. gyvenam Chicagoj, kur lengviausia su darbais. Teko jau būti darbininku metalo fabrike, pagalbininku prie statybos, dirbtinių gėlių presuotoju (patetiškiausia iš visų profesijų, tik baisiai karšta prie įkaitintos plytos). . . Chicagoj pusę metų lanksčiau metalinius vamzdžius (baldams), o dabar trečias mėnuo dirbu pakuotoju didžiuliam Woolwortho sandėly, kur pakuoju plaktukus, kojines ir rašalą, šluotas, knygas ir kvepalus: „Evening in Paris" arba „Blue Waltz" (tik 10 c. buteliukas). — Žmona dirba elektros kondensatorių fabrike.

Šiaipjau Chicago baisiai purvinas miestas, išskyrus centrą su dangoraižiais, turi šimtus kvadr. kilom. dviaukščių namukų. Laimei, mes gyvenam geroj vietoj — prie pat Michigano ežero. Laimei — taip pat — prancūzų vynai čia gaunami jau už 1 dol. Šia linksma žinia baigdamas, spaudžiu ranką ir prašau sveikinti Ponią. Jūsų H.R.

P.S. Linkėjimus siunčia Saulius. Rašykit!

Washington,
1963.V.12.

Mieli ponai Greimai,

Štai jau bene porą mėnesių kaip Amerikoj[72] ir įsijungti į amerik. gyvenimą pavyko beveik be skausmų, — vienuolikos metų patyrimas irgi kiek padėjo. Dirbti tenka pas tą patį bosą, kaip ir prieš išvažiuojant, bet ir jo ir mano darbas kitoks: dirbam prie mašininio (automatinio) vertimo, faktiškai prie rusiškai angliško žodyno sudarymo. Butą (kurių čia begalės) pavyko surasti nesunkiai ir visai naujam name, — mes pirmi gyventojai tam bute; fully air-conditioned ir vonia visa rausva, — sėdi joje

[71] Tai kondensuotas naujakurio Amerikos aprašymas. Po to jau apie tai nebebuvo kalbama.

[72] Tai antras Radauskų atsiradimas Amerikoje. Jis kelis metus tarnavo pas amerikiečius Vokietijoje, Wiesbadene.

žmogus kaip rožių krūme (laimei, be spyglių). Deja, nelabai pigu.

Sukabinti kiniečiai, japonai ir Kasiuliai, ir vazės susirado savo vietas, ir šeimos priešai (=draugai) sako, kad jau tikras muziejus, o mes, lyg nesuprasdami slapto priekaišto, patariam džiaugtis, kad įėjimas nemokamas, o, be to, ir išgert duoda.

Kasdien matausi su Čipkum — per pietus ir pask einam į parką tarp Bibliotekos ir Kapitolijaus, kur kartais pasimato ir Skardžiaus ar Aisčio figūra. Pastarasis nusiiria tuoj įkypai kur nors į šoną, neperneša vargšo Nykos, kuris toks liesas ir (atrodo) visai nepavojingas.

Mūsų laivas dėl rūko Bremene išplaukė dviem dienom vėliau, taigi dar pavalgėm Paryžiuj porą gerų pietų ir nusipirkom kelias knygas. Su malonumu prisimenam drauge su Jumis praleistas valandas, o taip pat įvedimą — per bažnyčią — į aukštąją (tiesa, gerokai susenusią) Paryžiaus aukštuomenę.[73] — Vakare, kažkur klajodami, staiga pamatėm pro langą lietuvį Pranas'ą (kone Parnasą), skaitantį laikraštį savo parodoj.[74] Užėjom pasižiūrėti. Vargšas tas abstraktizmas.

Būtų malonu išgirsti, kaip sekasi Jums ir ar ruošiatės į Ameriką. Porai metų pakenkti negalėtų. O gal dar kada tikrai susitiksim?

Geriausi linkėjimai Jums visiems trims nuo mūsų abiejų.

Jūsų —

Henrikas Radauskas

H.R.
3107 NAYLOR RD., SE, APT. 204
WASHINGTON 20, D.C.
U.S.A.

[73] Po mišių, klebonas vaišindavo dalyvius aperityvu.

[74] Pranas Gailius, dail. Paryžiuje, pseudonimas — Pranás.

Linas Jablonskis, be pavadinimo, 16.2x11.2cm, ofortas, 1991.

MOKSLAS, DEMOKRATIJA, UNIVERSITETAS

VYTAUTAS DONIELA

Mokslas, galima sakyti, yra ta žmogiškos veiklos sritis, kurioje siekiama supratimo, ieškoma tiesos ir surenkamas žinias bandoma suregzti į sistemingą vienybę. Tad ir mokyklinės institucijos, kokie stiprūs jose bebūtų praktiniai tikslai, visų pirma turi kreipti dėmesį į objektyvų teorinį pagrindą, nes juk ir praktika nebus sėkminga, jei pritaikomas bus klaidingas ko nors supratimas. Tokia jau yra mokslinių institucijų dinamika per visą žmonijos istoriją, nors, žinoma, niekada netrūko bandymų tiek mokyklines, tiek grynai mokslines institucijas paversti kokio nors apriorinio įsitikinimo tarnaitėmis, vadinasi, jas ideologizuoti. Iš tiesų, gilesnė ar lėkštesnė įtampa tarp mokslo ir ideologijos vyksta visą laiką ir vargu ar yra išvengiama. Tačiau tokia įtampa atsiranda kaip tik todėl, kad mokslui visų pirma rūpi tiesa, t.y. supratimas, kas yra tiriamas objektas, kokia jo struktūra, kokia jo dinamika ir dėsningumas. Praktiški sumetimai, tokie, kaip žinių pritaikymas ir ypač jų naudojimas sektos tikslams, ateina iš šalies.

Į mokslinę tradiciją įsiglaudžia ir universitetinė tradicija. Neretai sakoma, kad universitetai (tą patį galima sakyti ir apie kitas aukštojo mokslo institucijas, pvz.: institutus, akademijas, ir t.t.) yra puikus mokslinės dvasios pavyzdys, nes jie mokslu užsiima ne tik aukštesnėje plotmėje, ne tik į tiriamuosius objektus žiūri giliau ir detaliau, bet juose mokslinė dvasia yra stipresnė nei žemesnio lygio mokyklose, kur

kasdienybės reikalavimai veda prie visokių kompromisų tarp objektyvumo ir aplinkos interesų. Šia prasme, tiek idealioje, tiek istorinėje plotmėje — nepaisant įvairiausių nukrypimų — kaip tik universitetuose ir galima ieškoti mokslinės dvasios įsikūnijimo.

Nuo mokslo link politinės prievartos?

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad tarp mokslo ir demokratijos turėtų egzistuoti neišvengiama priešprieša. Juk jei apie ką nors žinome tiesą, nuomonių skirtumui bei įvairybei nebėra vietos. Jei Kaunas yra antras pagal didumą Lietuvos miestas, klaidinga teigti, kad jis ketvirtas arba septintas. Mokyklinėje plotmėje tokios klaidos neleidžiamos ir netgi baudžiamos. Taigi, kuo labiau tiesa išryškėja, tuo mažiau lieka vietos skirtingiems teiginiams ir sampratoms.

Ši natūrali tiesos dinamika turi ir visuomeninę reikšmę. Žmonių gyvenime bei sugyvenime nuolat tenka veikti, daryti, siekti kokio nors tikslo — o tai darant, naudojamasi supratimu, tikrais, abejotinais ar netikrais teiginiais apie tai, ko siekiama, ir apie tai, kas funkcionuoja kaip būdai tą tikslą pasiekti. Vadinasi kuo labiau priartėjama prie tiesos, tuo labiau išjungiamos kitos galimybės, kitokie samprotavimai, kitokios orientacijos. Kitaip tariant, tiesa susikerta su alternatyviais siūlymais — tiesa susipriešina su demokratija.

Natūralu, kad tokia kasdieninė dinamika neišvengiamai reiškiasi kaip vienas iš politinės sferos faktorių. Sprendžiant visuomenines problemas ar ieškant geresnių politinių struktūrų, visai natūraliai argumentuojama, kad, štai, kadangi tiesa apie tokį ir tokį reikalą yra šitokia, skirtingas nuomones ir pasiūlymus tenka ir net reikia atmesti iš principo. Ši dinamika kartais įgauna net aukšto lygio teorinę formą, kai istorijoje laikas nuo laiko įsitvirtina mintis, kad visuomeninės bėdos sumažės ar net dings, jei jas svarstant bus naudojama kuo daugiau mokslo. Ji randama, sakysim, XIX amžiaus reformatoriaus Saint-Simono raštuose.

Napoleono karų nuvarginta Prancūzija (o kartu ir

Europa) buvo įstrigusi į visokias nelaimes: socialines, politines, ekonomines. Grafo Henri de Saint-Simono mintis buvo genialiai paprasta ir patraukli: kad atstačius suvargusią visuomenę, o tuo pačiu sukūrus pastoviai laimingą politinę santvarką, reikia pritaikyti mokslines žinias. Kaip tik todėl Saint-Simon laikė save „moderniu žmogum". Jo modernumas, pasak jo, glūdėjo tame, jog jis įmatė, kad vienintelis visuomenės išsigelbėjimas gali įvykti tik per mokslu grįstą visuomeninių struktūrų planavimą. Daugiatomiuose raštuose jis išdėstė savo planus visuomenės reorganizacijai, pabrėždamas, kad jie nėra asmeninė vizija — kaip geranoriška ši vizija bebūtų — , bet mokslinės metodikos rezultatas. Kaip jis rašo, į socialines bei politines pertvarkos problemas „turės būti žiūrima kaip į bet kurią kitą mokslinę problemą". Lygiagrečiai, pasak jo, turės vykti ir piliečių galvosenos apribojimas: kaip astronomijoje, fizikoje, chemijoje, fiziologijoje nėra tokio dalyko kaip laisvas mokslinių tiesų pasirinkimas, taip nuomonių įvairybė turės dingti ir tada, kai svarstoma, kokios politinės struktūros tinkamiausios. Kai sociologija bus pakelta į mokslinę plotmę ir bus suformuluotos galutinės tiesos apie visuomeninius faktus bei jų dinamiką, visuomenines problemas sprendžiant nebus kreipiama dėmesio į individų užgaidas.

Saint-Simono doktrinoje nuosekliai seka ir centralizuoto visuomenės planavimo būtinybė: pertvarkos vykdymas turės būti perduotas ekspertams, centriniam autoritetui ar tokių autoritetų grupei. Galutinė politinė išvada taip pat akivaizdi; centralizuotame planavime negali būti vietos tokioms institucijoms kaip parlamentas, piliečių rinkti atstovai bei tarybos. Pasak Saint-Simono, kadangi tokios institucijos leidžia tarpusavyje kautis nesutariančioms pažiūroms, jos tik vilkina visuomeninių problemų sprendimą bei moksliniu pagrindu organizuotos „geros visuomenės" kūrimą. Demokratijai nėra vietos, nes mokslinis požiūris į visuomenines problemas yra ir tobulesnis, ir efektyvesnis.

Saint-Simon save laikė „moderniu" mintytoju, tačiau jo vizija daug senesnė. Juk jau šitaip galvojo Platonas, kurio

Akademija ir buvo pagrįsta teorine prielaida, kad žmonija neišsivaduos iš bėdų, kol valdžion neateis asmenys, kurie savyje sujungs išminčiaus ir valdovo gabumus. Mūsiškai tariant, žmonijos išsigelbėjimas įmanomas tik tada, kai valdžią perims mokslininkai. Ta tezė, kurią nesvyruodamas piršo Saint-Simon, Platono raštuose randama net dar ryškesnės ir visai klasikinės formos. Saint-Simono inspiracija buvo mokslas apskritai — o tikrovėje mokslas nuo abejotinų tiesų nėra visiškai apsivalęs — , o Platono argumentacija buvo dar nuoseklesnė, nes jam įkvėpimą teikė matematika — o matematikoje abejotinų teiginių nėra. Nė vienoje disciplinoje taip neišryškėja priešprieša tarp tiesos ir nuomonių įvairovės kaip matematikoje. Jei 2+2=4, tai nėra prasmės teigti, kad 2+2=3 ar 2+2=7. Dar daugiau: pastarieji teiginiai ne tik klaidingi (tai jų teorinis aspektas), bet ir žalingi (tai jų praktinis aspektas). Platono valdovas-išminčius, kurio teisė į valdžią yra grįsta žinojimu, stovi aukščiau už savo kritiką dviem atžvilgiais, nes kritikas — tiek, kiek jis prieštarauja valdovui-išminčiui — ne tik klysta, bet kartu yra žalingas visuomenei. Tad platoninėje sampratoje visai logiška, kad valdovas-išminčius turi teisę kritiką nutildyti, o tuo pačiu už klaidos skleidimą ir tokios klaidos visuomeninį žalingumą jį net bausti. Iš platoninės sampratos visai nuosekliai seka politinis autoritarizmas, net totalitarizmas. Tai matoma paties Platono dialoguose, ypač jo didžiajame veikale *Valstybė*.

Nepaisant bauginančių Platono išvadų, jo argumentacija turi daug patrauklumo: juk norint ką nors gerai tvarkyti, reikia dalyką gerai suprasti; o juk gerai dalyką suprantant, galima, net būtina, nekreipti dėmesio į skirtingas pažiūras. Žinojimas tampa draudimo, netolerancijos, baudimo pateisinimu; net ir paprasčiausioje situacijoje, šeimoje, tėvas vaiką draudžia ir baudžia todėl, kad tėvas „žino geriau". Tas pats ir mokslo atveju. Friedrich von Hayek vienoje savo knygų kalba apie „mokslo kontrarevoliuciją", nurodydamas, kaip Vakarų pasaulyje mokslas ne kartą tapo nepagrįstos nelaisvės šaltiniu. Saint-Simono doktrina rodo, kaip mokslas gali būti panaudotas demokratijos neigimui, o juk vienas iš paties Platono politinės filosofijos

tikslų kaip tik buvo parodyti to meto demokratijos, kaip politinės santvarkos, menkavertiškumą. Bet ar mokslas iš tiesų anti-demokratiškas? Gal jo tariamas anti-demokratiškumas seka iš tam tikros — klaidingos — mokslo esmės sampratos?

Mokslas ir demokratija

Ar minėtoji Platono argumentacija teisinga? Pirmiausia tenka paminėti, kad vienas iš Platono kaip mintytojo defektų buvo tai, kad jis buvo „idealistas". Ne tik ta prasme, kad jis postulavo idealių pirmavaizdžių pasaulį, kuriuos šios žemės daiktai tik imituoja. Jis buvo idealistas ir ta populiaresne prasme, kad savo teoriją kurdamas naudojosi nepagrįstai idealizuotu žmogiškos psichologijos vaizdu. Jam atrodė, kad žinojimas daro žmogų moralų: kuo daugiau žmogus žino, tuo jis moralesnis, o absoliutus žinojimas žmogų padaro absoliučiai moralų. Šiandien į tokią teze žiūrima daug atsargiau: priklausomai nuo kitų faktorių, tarp žinojimo ir moralės šiek tiek koreliacijos yra, tačiau vien žinojimas moralumo neimplikuoja. Taigi ir valdovas-išminčius nebūtinai bus moralus valdovas. Dar blogiau tai, kad nežinantis, nekompetentingas gali maskaraduoti kaip žinantis ir kompetentingas — ir tuo pretekstu reikalauti paklusnumo. Iš tiesų galios troškimo maskaradavimas žinojimu, ekspertiškumu yra vienas iš istorijos variklių — bet nemalonia prasme. Vadinasi, realiame gyvenime lieka didelė problema: kaip atskirti tikrą žinojimą nuo netikro, kompetenciją nuo piktavalio apsukrumo, mokslą nuo šarlatanizmo?

Taigi, kas yra mokslas? Visų pirma mokslas yra žmogiška veikla, todėl ir mokslinių tiesų ieško, randa ar neranda, jų horizonte sukinėjasi ne kas kitas, o patsai žmogus. Deja, žmogiškasis pažinimas ribotas ir jį apsprendžia neišvengiamas matymo taškas ir, pagaliau, tokią perspektyvą išreiškiantys kognityviniai rėmai, kuriuos nuolat kuria ir keičia tiek to žmogaus naujos pažintys, tiek jį įtaigojantis kitų žmonių žinojimas. Vadinasi, kiekviena mokslinė tiesa yra hipotetinė; bet kuriuo metu egzistuoja galimybė, kad naujų atradimų ir iš kitur

atėjusių žinių šviesoje iki tol priimtas tiesas reikia koreguoti, performuluoti, papildyti. (Išmintis galioja tik matematikai ir logikai, nes jų kilmė skirtinga.) Istorijoje netrūksta pavyzdžių, kaip retkarčiais sudrebinamos ar atmetamos net tokios tiesos, kurios atrodė esančios akivaizdžios ir galiojo kaip kurios nors mokslo srities pagrindas. Bet tai reiškia, kad nė viena mokslinė tiesa negali būti išskirta kaip absoliučiai nekvestionuotina ir todėl funkcionuojanti kaip specialus kitų mokslinių tiesų teisėjas. Ir jei tarp mokslinių tiesų nėra neklaidingo teisėjo, patsai mokslas — kaip priimtų tiesų visuma — reiškiasi nuolatiniame ir begaliniame savęs formavimo procese. Nei mokslas kaip priimtų tiesų visuma, nei mokslas kaip autoritetas praktiško žinių pritaikymo plotmėje nėra galutinai pasiektas stovis. Anaiptol, už abstrakčios mokslo sampratos stovi konkretus mokslininkas, o jis juk yra žmogus. Mokslą (ir jo autoritetą) kuria faktų, duotybių akiratyje tiriąs ir galvojąs mokslininkas, duodąs savo įnašą pagal savo įžvalgos gylį, patirties jėgą ir darbo gausą.

Kaip tik todėl, kad žmogiškasis pažinimas ribotas, mokslas yra „demokratinis". Galima suprasti, kodėl mokslas — arba mokslinio žvilgsnio tradicija — gimė kaip tik ten ir tuo metu, kai pradėjo plėtotis politinė demokratija. Abiems veiklos formoms yra būdingas tas pats dvasinis nusiteikimas. Mokslininkas domisi, tiria, reiškia savo nuomonę, formuluoja savą dalyko supratimą; kaip nuoširdų tyrinėtoją jį domina kitų atradimai ir spėliojimai; su kitų pažiūromis jis sutinka, nesutinka, iš dalies sutinka, bet jų nedraudžia. Vadinasi, savo pažiūros jis nesuabsoliutina. Tas pats ir politinėje demokratijoje: pilietis turi savo pažiūras, su kitomis pažiūromis jis sutinka, nesutinka, iš dalies sutinka, bet jų nedraudžia. Ir demokratijoje nėra vieno absoliučiai teisingo asmens, kurio pažiūroms kiti turėtų paklusti iš principo.

Galima pridurti, kad mokslo atveju absoliučių tiesų — o sykiu ir absoliutaus mokslinio autoriteto — nebuvimas yra tarsi savotiškas defektas: juk tokiomis sąlygomis klaidinga nuomonė gali nustelbti svarbią tiesą. Tačiau jei absoliučios tiesos

galimybė būtų priimta, padėtis būtų dar pavojingesnė, nes, prisimenant žmogiškojo pažinimo ribotumą, kaip tik klaidingoji nuomonė gali būti suabsoliutinta į galutinę tiesą. Toksai pavojus visada gresia todėl, kad visuomeniniame gyvenime reiškiasi ne tik tiesos ieškojimas, bet ir viešpatavimo noras. O tai bandymas savo „tiesą" pristatyti kaip tiesą, kuri turi galioti visiems ir kuriai kiti turi paklusti.

Demokratijos sąlygos

Atkreipiant dėmesį į mokslo ir demokratijos giminingumą, arba mokslo esminį demokratiškumą, tenka arčiau pažvelgti ir į pačią „demokratijos" sąvoką. Kaip ir visos, taip sakant, „doros" ir „vertingos" sąvokos, taip ir demokratijos sąvoka gali būti iškreipta dėl sektinių ir egoistinių interesų. Galime šiame kontekste prisiminti laisvės sąvoką. Retas kuris asmuo nepripažintų laisvės kaip „vertingo" dalyko, bet laisvės žodis gali būti panaudotas visai nedoriems tikslams. Asmuo, kuris pabrėžia ir iškelia laisvės šūkį, kad galėtų pateisinti savo grobuonišką veiklą kitų asmenų atžvilgiu, iš tiesų kalba tik apie laisvę sau, ir praktikoje įgyvendina tokią laisvę, kuri kitus žeidžia ir kitų laisvę riboja. Tokio asmens kalba apie laisvę yra tik priedanga savanaudiškumui. Nepaisant propagandinio garsinimosi, jisai nėra joks laisvės gynėjas; priešingai, kaip agresorius jis yra laisvės priešas.

Demokratija, kaip istoriškai išsikristalizavęs politinis terminas, atspindintis gana nuosekliai išsivysčiusią politinio bendravimo formą, pirmiausia reiškia piliečių *lygybę* politiniame, t.y. valdžios, savivaldos, susiorganizavimo procese. Tad visų pirma demokratija reiškia tokią santvarką, kurioje kiekvienas turi teisę rinkti savo atstovus ir būti renkamas kaip kitų atstovas. Šita politinė lygybė — demokratijoje kaip ir moksle — išplaukia iš to, kad nė vienas nestovi aukščiau klaidos galimybės. Tai ypač galioja politinių ir visuomeninių problemų plotmėje, kur teisingas sprendimas retai yra akivaizdus. Todėl kiekvieno nuomonė respektuotina. Ir jei kiekvienas privalo turėti

vienodą pasisakymo ir atstovavimo teisę, galima daryti išvadą, kad iš principo nėra apriorinių autoritetų, kuriems išskirtinai priklauso valdymo teisė. Nors tik kai kurių nuomonės bus priimtos, ir nors tik kai kurie bus išrinkti, kiekvienas turi teisę rinkti ir būti renkamas.

Nustačius demokratinės lygybės principą teoretiškai, visdėlto iškyla praktinė problema. Legalizavus nuomonių skirtumą, nesutarimų nebus išvengta. Ką daryti nesutarimų atveju, kai sprendimo visdėlto reikia? Iš čia kyla antroji, praktinė, demokratijos sąlyga. Atsiradus išsisakymo būdu neišsprendžiamam nuomonių konfliktui, sprendimas daromas paprastos aritmetikos pagalba: būtent balsavimu, ir *laimi dauguma.*

Nors šie du centriniai demokratijos principai atrodo esą lengvai suvokiami, jų skaidrumas savotiškai apgaulingas. Pažiūrėkime į juos iš arčiau — iš dalies ir todėl, kad čia vėl matome demokratijos ir mokslo gimininguma.

Visų pirma tenka pastebėti, kad šie du demokratijos principai nėra tobulumo įsikūnijimas. Lygybės principas praktikoje yra apribojamas, nes, sakysim, balsavimo teisė nesuteikiama nepilnamečiams, o dažniausiai ir keletai kitų kategorijų, pvz. tam tikriems ligoniams ir nusikaltėliams. Tačiau ir šitaip apribota lygybė yra politiškai vertingesnė nei išankstinė nelygybė, kuri tik įtvirtintų teoretines prerogatyvas ir praktines privilegijas.

Tas pats ir su antruoju — laimėtojo daugumos — principu. Nugalėjusi dauguma iš tiesų gali klysti, gali būti net nemokšiška; vadinasi, tokiu atveju atmestas mažumos sprendimas būtų buvęs geresnis. Tačiau jei konfliktiniu atveju sprendimas turėtų būti paliktas ne daugumai, bet iš principo žinantiems ar ekspertams, konfliktas iškiltų nauja forma: vėl kaip tik bandant nuspręsti, kas yra tie žinantys ar ekspertai. Ir ką daryti tada, kai deleguoti ekspertai nesutaria ir tarp savęs, ekspertiškumą priskirdami tik sau, o ne savo oponentams toje pačioje ekspertų grupėje? Kitais žodžiais, ką daryti, kai pačių išrinktų ekspertų grupėje nebesutariama, kas yra tikrieji ekspertai?

Antrasis demokratijos principas — daugumos pergalė — yra bėdos situacijos principas, kai sprendimas reikalingas nedelsiant ir kitoks išsiaiškinimo būdas nėra įmanomas.

Kad daugumos pergalės principas yra tik principas iš bėdos, reikia pabrėžti labai stipriai. Jis neimplikuoja, kad nugalinti dauguma yra teisi ar kad dauguma, kaip tik todėl, kad ji dauguma, įgyja teisę kitą nuomonę paskelbti kaip klaidą, gal net ją drausti ir bausti. Anaiptol, daugumos pergalės principas, būdamas tik praktiškas ceitnoto principas, kaip tik atkreipia dėmesį į tolerancijos būtinybę. Demokratija kaip tokia nėra tolerancija, bet tolerancija yra vienas iš demokratijos koreliatų, galutinėje versmėje kyląs iš jau anksčiau minėto žmogiškojo pažinimo ribotumo.

Bet kaip nėra lygybės ženklo tarp demokratijos ir tolerancijos, taip nėra lygybės ženklo tarp demokratijos ir kitų artimų sąvokų. Pavyzdžiu imkime darną. Būti darniu reiškia kito nekliudyti, neužgauti, nekritikuoti. Bet demokratija yra kaip tik tokia padėtis, kurioje turima teisę ne tik savo nuomonę išsakyti, bet ir su kito nuomone nesutikti, ją kritikuoti. Kritika, kuri demokratijoje yra visai natūralus reiškinys, neretai baigiasi tuo, kad ji pažeidžia kritikuojamojo trokštamą darną. Ir nenuostabu, kad tasai, kuris kaip tik iškelia darnos svarbą, arba demokratiją sutapatina su darna, galbūt kaip tik nori nuo kritikos apsisaugoti, ją paskelbdamas nepageidaujama, net nelegalia. Pagal tokią argumentaciją, kritika žeidžia darną, o tariant, kad demokratija esanti darna, kritika ar kritiška laikysena jau tampa tarsi nedemokratiška ar net antidemokratiška laikysena. Anksčiau minėjome, kad laisvės šūkiu gali dangstytis kaip tik tas, kuris grobuoniškų agresyvumu žeidžia kitų laisvę. Lygiai taip pat darnos šūkiu gali dangstytis tas, kuris nenori, kad būtų kritikuojama jo veikla. Jis kalba apie darną ne todėl, kad siektų etiškai darnaus sugyvenimo, bet todėl, kad nebūtų atidengtas jo paties grobuoniškumas. Demokratijos ir darnos sutapatinimą reikia atmesti ir juridiniu požiūriu. Kaltinimas, kaltinamojo akimis, ardo trokštamą darną; jei demokratija būtų darna, kiekvienas kaltinimas (ir, iš tiesų, visa juridinė sistema) būtų

nedemokratiškas kaip tik todėl, kad jis įveda nedarnos elementą.

Nebuvimas lygybės ženklo tarp demokratijos ir tolerancijos, tarp demokratijos ir darnos kaip tik patvirtina demokratijos ir mokslo gimiringumą. Mokslininkas yra demokratas, nes jis, ieškodamas tiesos, respektuoja tokį kitų ieškojimą, kitiems tiesos ieškojimo jis nedraudžia. Visdėlto kaip mokslininkas jis nesureliatyvina tiesos tolerancijos vardan, neva jis sakytų: „esu tolerantas, todėl tavo tiesa, nors ir skirtinga, yra lygiai gera kaip ir manoji". Anaiptol, jis gali kaip tik pabrėžti, kad mano tiesa yra geresnė, svarbesnė, teisingesnė už tavąją, tuomi išreikšdamas abiejų pusių demokratinę teisę pasisakyti, bet neaukodamas tiesos, tarsi jis tolerantiškai sutiktų ir su ana visiškai ar iš dalies prieštaraujančia tiesa. Iš tiesų savotiškas tolerancijos atmetimas įvyksta ir vienoje demokratinio gyvenimo fazėje: balsuodamas už A, o ne už B, pilietis tampa netolerantiškas B atžvilgiu, nes jis B atmeta.

Tas pats ir su darna. Mokslinėje plotmėje mokslininkas yra demokratas, bet jis atsisakys darnos principo, jei darna reikalaus, kad jis turi atmesti savo tiesą, priimti kito skirtingą tiesą ar tiesiog ieškoti kompromiso, aukso vidurio vien todėl, kad išsaugotų darną. Mokslininkas yra demokratas mokslinio bendravimo atžvilgiu, bet jis nesiekia nei tolerancijos, nei darnos tiesos atžvilgiu. Grįžtant prie platoniško pavyzdžio, mokslininkas yra demokratiškas ta prasme, kad jis kitam nedraudžia sakyti, kad „2+2=3", bet jis nėra tolerantiškas, kad su tokiu teiginiu sutiktų, ir nesiekia darnos tarsi ieškotų kompromiso tarp „2+2=4" ir „2+2=3" ir sakytų darnos vardan, kad „du ir du yra trys su puse".

Tai, kas sieja demokratiją ir mokslą, yra pažiūrų reiškimo lygybė: demokratijoje kiekvienas pilietis turi teisę pasisakyti jam rūpimais klausimais, o moksle — kiekvienas moslininkas turi teisę išsakyti savą tiriamo objekto supratimą. Šita lygybė, deja, negarantuoja, kad pilietis pasirinks teisingą sprendimą, pvz. balsuos teisingai, ir negarantuoja, kad mokslininkas, kaip jis bebūtų įsitikinęs, ištars tiesą. Tarp lygybės išsisakyti ir tiesos nėra jokio loginio būtinybės ryšio.

Bet mokslas siekia tiesos! Tad koks yra santykis tarp mokslo demokratiškumo ir tiesos, kuri — jei tiesą imsime abstrakčiai — kaip tik neigia demokratinį nuomonių įvairumą?

Trumpai tariant, atsakymas yra toks; dėl pažinimo galių ribotumo niekada negalime būti tikri, kad esame pasiekę galutinę tiesą. Visdėlto galime turėti tam tikrą laikyseną, t.y. būti objektyvūs. Objektyvioje laikysenoje, o ne surinktų tiesų kolekcijos dydyje, glūdi raktas į esminį mokslo bruožą. Bet kas yra objektyvumas?

Objektyvumas

Objektyvumas nėra statinis būvis, lyg tiesa apie ką nors būtų pasiekta galutinai ir vietos neliktų nei abejonėms, nei naujiems klausimams — ir tokią tiesą bereiktų pridėti prie kitų galutinai pasiektų tiesų, tuomi praplečiant galutinai bei neklaidingai pasiektų tiesų sąrašą. Mokslo rezultatai nesuvedami į tarsi du sąrašus, kurių vienas susidėtų iš dar abejotinų tiesų, o kitas — iš galutinių tiesų. Pastarasis sąrašas neįmanomas iš principo. Objektyvumas yra dinamiškas procesas, tam tikra laikysena, atsidavimas tiriamam objektui. Kadangi mokslas užsiima tikrovės arba ją sudarančių duotybių supratimu ir aiškinimu, galų gale ši tikrovė arba joje atsiskleidžiančios duotybės ir yra aukščiausias mokslinės tiesos teisėjas. Tiesą diktuoja tikrovė, ne žmogus ir net ne mokslininkas, nes ir jis yra žmogus. Duotybių tyčinis ar netyčinis aukojimas kitokiems, iš žmogaus kilusiems, išskaičiavimams reiškia objektyvumo praradimą, o tuo pačiu ir moksliškumo žalojimą.

Objektyvumas yra ištikimybė duotybėms, ir šia prasme objektyvus mokslininkas yra atviras savo pasirinktam tikrovės segmentui — ir dar geriau, jei jis gali būti atviras tikrovei apskritai. Mokslo egzistencija remiasi mokslininko tiesos meile ir intelektualine drąsa sakyti duotybių aiškiau ar neaiškiau diktuojamą tiesą, nepaisant kaip ji skaudina žmogiškąją aplinką ir ypač tokią pažiūrą, kuri yra naudinga individualaus asmens ar socialinės grupės interesams. Idealiai mokslas neturi ribų nei į

tolį (nes mokslui gali būti palenktos vis naujos tikrovės sritys), nei į gylį (nes tiriamam objektui gali būti keliami vis nauji klausimai). Tyrinėjimui esant objektyviam, pati objektyvumo dinamika veda vis toliau, ir jei tikrovė yra begalinė arba savo dimensijomis arba dėl faktorių sąveikos tolydumo, objektyvumas taip pat veda link begalybės.

Universitetas

Tai, kas pasakyta apie mokslą bei objektyvumą, galioja ir universitetui. Universitetas yra konkreti moksliškos dvasios išraiška, sutinkant, kad tikrovėje ar istorijoje idealų nėra ir kad mokslinė dvasia dažniausiai susiduria ir su kitokiomis, nukreipiančiomis ar net priešingomis jai jėgomis. Moksliškumui priešingos jėgos tyčia ar netyčia, geranoriškai ar piktavališkai stengiasi mokslą ir ypač jo rezultatus apriboti savitais išankstiniais rėmais. Paprastose mokyklose lengviau, universitetuose sunkiau mokslo turinį palenkti kitokiems tikslams, tačiau ir universitetuose galima atpažinti išorinių jėgų spaudimą ir būtent bandymą mokslo turinį palenkti ideologiniams, komerciniams, perdėto patriotizmo interesams. Neretai šitoks spaudimas daromas kilnių tikslų ar visuomeninės naudos vardu, tačiau taip pat yra faktas, kad toks kilnumas ar nauda, sąmoningai ar nesąmoningai, neretai funkcionuoja kaip priedanga tikslams, kurie nėra nei ypatingai kilnūs, nei naudingi visiems.

Todėl universitetui svarbu suprasti, kas jis yra kaip universitetas. Kad universitetas turi būti susijęs su mokslu ir todėl jam būdingu objektyvumu, nėra arbitrari, subjektyvi, dėl kokių nors motyvų universitetui tik užmetama savybė. Greičiau tai yra natūralus istorijoje išryškėjantis visuomeninio gyvenimo faktas. Asmenys su tam tikrais polinkiais neretai yra linkę burtis, kurti savas institucijas su tokius polinkius atspindinčiomis tradicijomis. Vienaip susikuria komercinės institucijos ir tradicijos, kitaip meninės, dar kitaip moksliniai būreliai, asociacijos ir institucijos: mokyklos, akademijos, institutai,

universitetai. Jie produktyviausi tada, kai mažiausiai trukdomi išorinių jėgų, tai yra, kai jų veiklą reguliuoja ne iš kitur, bet iš jų pačių interesų kylantys planai.

Kad mokslo ideologizacija, mokslo turinio ir rezultatų įspraudimas į išankstinius ideologinius rėmus mokslui nepridera, yra buvę išsakyta paprastu pavyzdžiu: yra fizika, bet nėra ispaniškos fizikos ar vokiškos fizikos, ar amerikietiškos fizikos, nors geografiškai fizika gali būti studijuojama ir plėtojama Ispanijoje, Vokietijoje, Amerikoje. Tą patį galima pasakyti ir apie universitetą kaip tokį: negali būti kapitalistinio universiteto ar budistinio universiteto, ar marksistinio universiteto, jei mokslų tokiuose universitetuose neapriboja tam tikra nekvestionuojama doktrina apie kapitalizmo, budizmo, marksizmo teisingumą. Jei kiekviena tiesa ir kiekvieni tyrinėjimo rėmai yra atviri tolimesnei analizei, ir jei apskritai mokslas neturi ribų, universitetas kaip autentiška aukštojo mokslo institucija sau rėmų neužsidės. Žinoma, nei viena mokslinė institucija negali aprėpti visų mokslų (bent kol kas tam kliudo praktiniai sunkumai), todėl fakultetų atrinkimas gyvenime neišvengiamas. Susidariusios aplinkybės taip pat gali diktuoti, kad kai kurios disciplinos bus išvystytos itin specializuotai ir būtent kitų disciplinų sąskaita. Bet tai gali įvykti nepažeidžiant „demokratiškos mokslų lygybės" ir — o tai dar svarbiau — neįvedant kokio nors ideologinio primato.

Kritikas visdėlto gali priekaištauti, kad apie idealiai neutralų universitetą neverta net kalbėti, nes praktikoje atsiras visokių perspektyvų bei iškraipymų tiek dėstymo, tiek tyrinėjimo srityje. Ir jei ne pati universiteto vadovybė, tai jo personalas į savąsias disciplinas įves savo pasaulėžiūras, savo klaidas — vadinasi, to absoliutaus moksliškumo nebus. Su šiuo priekaištu reikia sutikti, ypač su jame minimais faktais. Bet negalima sutikti su priekaišto išvada, būtent, kad jau neverta kalbėti apie moksliškumą arba objektyvumą apskritai. Iš tiesų objektyvumo problema universiteto atžvilgiu yra logiškai ta pati, kaip ir mokslo apskritai atžvilgiu. Kaip neišvengiamas yra žmogiškųjų pažinimo galių ribotumas moksle, taip neiš-

vengiamas yra individualaus dėstytojo perspektyvumas ir iš to kyląs nevisiškas objektyvumas, jau neminint fakto, kad daug trūkumų bus ir jo žinių bagaže. Bet kaip mokslą kuria ne vienas mokslininkas, taip ir universitete dirba ne vienas dėstytojas. Jo įtaką koreguos kiti dėstytojai, o iš dalies ir paties studento intelektas, net studento jausminė reakcija. Perspektyvų, „mokyklų" yra visuose moksluose ir turbūt visais laikais, bet jas, taip sakant, pats laikas ir nugali. Žalingiau mokslui bei universitetui yra tada, kai į ideologinius rėmus patenka visas universitetas, bet ir čia tenka prisiminti, kad pasaulėžiūriniai laikotarpiai turi savo pradžią ir galą. Ideologinį mokslo dominavimą griaus kaip tik tas principinis supratimas, kad savo esme mokslas nėra ideologinis ir kad jei taip atsitinka, atsitinka kažkas klaidingo.

Ideologinio dominavimo pavyzdys rodo, kaip pavojinga universitetui nusistatyti ideologinius rėmus, nors jų pirminis tikslas ir būtų tiktai profilaktinis, būtent, iš anksto eliminuoti klaidingas perspektyvas ir doktrinas. Ir šiuo atžvilgiu yra lygiagretumo tarp mokslo ir universiteto. Kaip mokslas koreguoja save patį istorijoje, taip savęs koregavimas vyksta ir universitetų vystymesi. Planuojant universiteto struktūrą ir „uždavinius", svarbiau kreipti dėmesį į universitetinę, tai yra, mokslinio objektyvumo tradiciją, negu į išankstinius reguliaminus, nes kaip tik per juos gali sugrįžti ideologinė perspektyva. Sakoma, kad gera visuomenė negali būti sukurta įsakymu; tą patį galima sakyti apie gerą universitetą — ir apie mokslą apskritai.

Utilitaristinė ideologija

Gana specifinė problema, su kuria susiduria dauguma, jei ne visi, šio amžiaus universitetų, yra spaudimas iš valstybės ar visuomenės pusės, reikalaująs, kad universitetas turi būti *naudingas*. Tai utilitaristinė ideologija. Marksistiniame pasaulyje šis reikalavimas buvo toks stiprus, kad universitetai buvo tapę tarsi įmonės, kurios ne tik gamina visuomenei reikalingus

specialistus, bet jų gamina tam tikrą skaičių pagal valstybinį planą. Šitokia valstybės diktuojama universiteto samprata visų pirma, žinoma, įglaudė nesiskaitymą su žmogiškuoju elementu, studentais, kurie neretai buvo precesuojami lyg industrinė žaliava. Bet kartu ši samprata negalėjo išvengti ir tam tikro pačių mokslų luošinimo. Reikia pastebėti, kad šie defektai būdingi ne tik marksistinei valstybei, bet — tik gal švelnesnėje formoje — ir Vakarų pasaulyje, kur utilitaristinis žvilgsnis dabar stipresnis nei prieš keliasdešimt metų. Iš pirmo žvilgsnio utilitaristinė ideologija atrodo savaime suprantama ir net „kilni": pirmiausia, tai argumentas, kad, jei švietimą apmoka visuomeninės lėšos, visuomenė turi bent šiokią tokią teisę universitetams nurodyti, ką jie turi daryti; antra, nurodymas, kad visuomeniniams poreikiams geriausiai bus pasitarnauta tada, kai universitetai ugdys specialistus, kurie tokius dabarties poreikius supras ir juos pildys.

Kaip „kilniai" utilitaristinė ideologija skambėtų, ji visdėlto slepia nemažus pavojus. Paprasčiausiame lygyje, rūpinantis dabarties poreikiais yra stiprinamas dabarties stovis, *status quo*, o tuomi bent šiek tiek pristabdoma pažanga. Blogiau tai, kad už vadinamųjų visuomeninių poreikių slypi ne visuomenė apskritai, bet jos specifinės grupės. Utilitaristinė ideologija neretai tarnauja sektiniams interesams ir tuo būdu stiprina vieną visuomenės dalį (dažniausiai ir taip jau įtakingą bei besipelnančią dalį), diskriminuojant likusią dalį, kurios balsas kaip tik silpnesnis ir todėl mažiau įtakingas. Utilitaristinės ideologijos atžvilgiu universitetas turi būti kritiškas: universitetas gali būti pajėgus nurodyti, jog ne visi visuomeniniai poreikiai iš tiesų naudingi pačiai visuomenei, ir — o tai, galima sakyti, yra svarbiau — kad už „visuomeninių poreikių" fasado glūdi visai ne kilnūs, bet iš tiesų išnaudotojiški interesai. Su tokia kritika universitetas visai teisėtai persikelia ir į etinę plotmę. Universitetas tampa etine jėga.

Šitoks rezultatas neturėtų stebinti. Tai seka iš to, kad universitetas sugeba objektyviai žiūrėti į visuomeninius faktus. Bet objektyvumas nėra kažkas abstraktaus. Kai kalbama apie

mokslui būdingą objektyvumą ir demokratinę dvasią, kalbama apie tam tikrą nusiteikimą, laikyseną — apie tam tikrą realų psichologinį bei visuomeninį faktorių. Tiesa, kad jis subtilesnis ir nelengvai apčiuopiamas, tačiau jis turi tam tikrą psichologinę bazę, kuri, tarp kitko, įgalina ir nekonfliktuojančius tarpžmogiškus santykius. Čia ir glūdi šio faktoriaus etinis pobūdis.

Mokslui ir universitetui kaip mokslinės dvasios įsikūnijimui būdingas objektyvumas. Matydamas ir nurodydamas dabarties neigiamybes, universitetas sugestionuoja ateitį be tokių neigiamybių. Tiek, kiek universitetas sugeba būti objektyvus ir objektyviai kritiškas, jis dirba, taip sakant, dėl geresnės ateities. Šia prasme ir galima universitetą vadinti etine jėga.

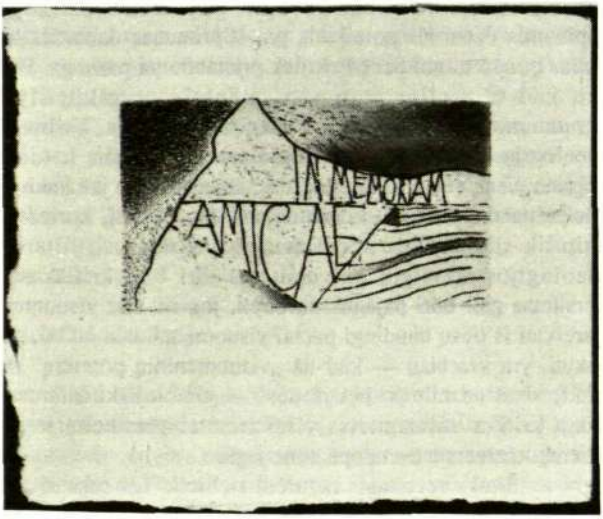

IŠ MŪSŲ TEATRO PRAEITIES

IX. FINALAS

JURGIS BLEKAITIS

1. Jakševičius: už ir prieš

Su „Marko milijonais" pasibaigė laikotarpis, kada visos kliūtys, su kuriomis jaunam režisieriui teko grumtis, buvo kilusios pačiame teatre. Jas kėlė nepasitikinti naujoviškais užmojais direkcija, meninį prieauglį slopinanti meno vadovybė ir jos ramsčiai — įsitvirtinę aktoriai veteranai. Buvo nurodomos ir realios — techninės ar finansinės kliūtys. Skaudesnis Jakševičiui buvo dalies jaunimo nesupratimas ir opozicija jo siekimams. Jam teko leistis į kompromisus dėl išlaidų, dėl scenovaizdžio konstrukcijų, dėl laiko ar vietos repeticijoms. Bet po spektaklio netrukus ėmė reikštis jau nebe teatro vidaus, o pačios istorijos jėgos — galingos, nenumaldomos — „Molocho žingsniai", kaip apie pasaulinės katastrofos artėjimą kalbėjo poetas Kazys Binkis savo entuziastiškame atsiliepime apie „Marko milijonus". Jis vienintelis iš visų apžvalgininkų užsiminė apie epochos tragizmą. Jis sveikino veikalo kovą prieš miesčioniškumą, bukumą, egoizmą, vedantį prie karo.

Teatre tuo tarpu vyko senas žaidimas; Kas, kad spektaklis patiko Binkiui bei šviesuomenei — teatro aktorių

daugumai spektaklis buvo kitoks, vadinas — nevykęs. Kas, kad spektaklis tą sezoną suvaidintas dešimt kartų (tai rodytų vidutinį pasisekimą plačioje publikoje), — ne, jie tvirtino, kad tai buvo fiasco. Palankūs atsiliepimai? Matyt, juos rašęs pats režisierius! Į pašaipą ir šmeižtus įsijungė keli buvę artimi bičiuliai, kurie dar neseniai rašė Jakševičiui pilnus pasitikėjimo laiškus, ragino jį skubiai grįžti iš užsienio studijų ir vadovauti teatro atgimimui. Manau, kad ir Jakševičiui buvo sunku suprasti tokį ūmų santykių su juo pasikeitimą. Nejaugi vien dėl nepaskirtų didžiųjų vaidmenų? Aktoriai turi žinoti savo fizines ir dvasines ribas, suprasti, kad jie ne kiekvienam vaidmeniui tinkamiausi. Apie sunkią nuotaiką teatre Jakševičius pasiskundė laiške savo mokytojui Žilinskui. Jis atsiliepė:

> O dabar klausyk, mano mielas drauge: kada aš gaunu laiškus iš Kauno nuo žmonių, kurie neturi tiesos net formaliai būti man artimi, aš juokiuos ir liūdžiu, matydamas žmonių smulkumą ir purvą. Ir jeigu kas nors rašo man, koks Algirdas mano priešas, tai aš sau nutariu, kad dabar Algirdas pasidarė man dar didesnis draugas. Bet man baisiai sunku, kad Tamsta visu tuo kankiniesi. Tai jau negerai. Jaučiu, kad Tamstą visi (ar bent visi, kas nori) piauna. Kas gi čia stebėtina? Ko gi Tamsta laukei? Ir piauna, ir piaus. Nes Tamstai duota, o jiems — ne. Dirbk savo darbą su studentais ir žinok tvirtai, kad jeigu Sruoga palaiko Tamstą, tai reiškia teisybė stovi greta su Tamsta. O be to, Sruoga toks draugas, kokių lengvai dabar nesurasi. (1938/XII/4, „A.J.t.m.", p. 130-131).

Olekos-Žilinsko šilta moralinė parama tuo metu buvo reikalinga Jakševičiui. Sruogos sumanytai ir Jakševičiaus vedamai Studijai Žilinskas nuo pat pradžios entuziastingai pritarė. Su mumis, pirmąja grupe, šio laiško metu Jakševičius jau ruošė Studijos pirmąjį viešą pasirodymą (trijų vienveiksmių veikalų spektaklį, apie kurį esu papasakojęs). Ir Žilinsko, ir Sruogos paskatinimas Jakševičiaus darbui su Studija, be abejo,

jam buvo brangus, ir jis dirbo su mumis noriai, įdėdamas daug širdies ir vaizduotės. Ne čia buvo jį slėgę sunkumai, bet teatre. Studija buvo tolimos perspektyvos planas, per ją turėjo eiti dar daug atrinktų kandidatų scenos darbui, kol laikui bėgant būtų galima tikėtis darnaus bendraminčių teatro. Bet Valstybės teatras Jakševičiaus sumanymams buvo reikalingas dabar. Jam rūpėjo pralaužti nepasitikėjimo ir nesupratimo sieną, patraukti gyvus menui aktorius savo nauja, idealistine teatro samprata, sužavėti svariais ir prasmingais veikalais, atsijoti priešiškas jėgas, kurios veikė prieš jį, statant „Marko milijonus", ir kenkė jam vėliau. Nei Sruoga, nei Žilinskas negalėjo padėti siekti darnių santykių teatro viduje. Pagaliau reikia pripažinti, kad dalis opozicijos Jakševičiaus ryškios formos ieškojimams buvo principinė. Nuo pat Žilinsko studijos laikų jo dėstoma stanislavskiška aktoriaus saviruoša daugelio buvo suprasta kaip kelias į psichologinį realizmą pagal Maskvos ADT pavzdį. Šitaip suprato Romualdas Juknevičius ir jam pritariantys. Kiti, tarpe jų Jakševičius, pripažino vidinės būsenos bei emocijų tiesą, kaip vaidybos pagrindą, tačiau paliko tos tiesos reiškimui scenoje neribotas formos galimybes, derinamas su veikalo idėja bei stiliumi ir su teatrine jo interpretacija, kurią pasiūlo režisierius. Šitaip vaidybą suvokus, atsiveria plati erdvė individualiam veikalo vaizdui, fantazijai, poetiškai sceninei metaforai ir aktoriaus kūrybai. Susidurdamas su kaskart besimainančiais stiliaus reikalavimais, aktorius nesustingsta, jis neapauga štampais; skirdamas žymiai didesnį dėmesį raiškiam judesiui, jis įsisavina pilnesnį, muzikalesnį žodį ir ugdo savo vispusišką meistriškumą. Tai kelias, kurio bijo amatininkas, o mielai pasirenka kūrybingas menininkas. Jakševičiaus „Marko milijonų" suteiktos vaizduotei progos iš karto padėjo kurti ir išsiskleisti jaunam Monikos Mironaitės talentui. Ir ne vien jai — mažesniuose vaidmenyse paūgėjo, paįvairino savo vaidybos priemones Chadaravičius ir Čaikauskas, su regimu pasiskonėjimu atlikę savo pusiauko-

miškus personažus, gražiai sublizgėjo Rudzinskaitė. O dešimtimis sodrių ir įvairių vaidmenų pasižymėjęs Henrikas Kačinskas pasiekė vieną iš kelių pačių aukščiausių savo kūrybos pakopų, viršum kurių, atrodytų, nebėra kur kilti, neužmirštamai, monumentaliai, o finalinėje scenoje — sukrečiančiai, sukurdamas tauraus Rytų valdovo paveikslą. Šitie aktoriai Jakševičiaus tariamai formalistiniame pastatyme plaukiojo laisvai, kaip žuvys vandeny — ypač Mironaitė su Kačinsku.

Ne, ką besakytų buitininkai, pilko panašumo į tikrovę mėgėjai, įdomi, raiški vaidybos forma tikram aktoriui ne tik netrukdo, bet jį tarsi įžiebia iš vidaus, padaro meniškesnį ir labiau įsimenantį. Reikalavimas nelikti scenoje kasdieniškų savimi, o kurti vaizdą ir jame gyventi, sukausto tik aktorių, nepajėgų išsiveržti iš savęs. Tegu jis geriau tampa madinga ekrano žvaigžde, o jei tam netinka, tegu dešimtyse buitiškų spektaklių vaidina vis tą patį, visiems įkyrėjusį save, pakeisdamas, anot Sruogos, tik vardą ir „žiponą".

Deja, prieš Jakševičiaus formos naujoves teatre buvo suorganizuota ir nuolat pakurstoma buka opozicija. Nors nuo jos kentėdamas, jis buvo pasiryžęs nenusilenkti. Jo artimiausias tikslas buvo kitas monumentalus spektaklis, šiuo kartu savas, lietuviškas — Vinco Krėvės „Skirgaila". Šiuokart jam kelią pastojo ne tiek vidinės teatro machinacijos, kiek katastrofiškos istorinės jėgos.

2. Studijos galas

Paskutiniai, dar apylaisviai Lietuvai metai — 1939-tieji — buvo nesėkmingi Jakševičiui. Valstybės teatre dėl ligos jam susitrukdė repeticijos Stausko vaidmens, kurį jam buvo paskyręs Antano Vienuolio veikalą "1831 metai" režisavęs aktorius Stasys Pilka. Matyt, Jakševičius turėjo chroniską bėdą su sinusais, nes dar jam atvykus Amerikon, Žilinskas Sruogai parašė, kad Algirdas atvažiavo ligonis, reiks gydyti, o gal ir operuoti. Tad ir

dabar jis labai kentėjo nuo sinusų, gavo pagulėti ir ligoninėje. Teatre veikalo premjera įvyko kovo 7-tą, Jakševičiui vis dėlto vaidinant. Tuo pat metu Studijos repeticijos irgi šiek tiek susitrukdė, o mūsų premjera žūt būt turėjo išeiti kovo 19-tą, nes tai dienai buvo mums rezervuota Liaudies namų salė. Tačiau, jei ir būtume turėję mėnesį ar porą viršaus, į sceną vis tiek būtume kopę gana žali, tad negalėjome teisintis repeticijų stoka. Mūsų baiminimasis buvo pagrįstas, o viltys — optimistiškai per ankstyvos. Gyvenome tada užsisklendę savo rožinių svajonių pasaulyje. Prieš akis šmėkščiojo „savo" — Akademinio teatro vizija. O artimoje ateityje Jakševičius buvo pažadėjęs statyti su mumis pilno ilgumo veikalą.

Trečią dieną po mūsų spektaklio Lietuvą ištiko pirmas anų nelemtų metų smūgis brutaliai pažadinęs ir mus realiam pasauliui: nacių Vokietija atplėšė nuo Lietuvos Klaipėdą ir jos kraštą su visomis ten uoliai steigtomis valdžios įstaigomis, mokslo institutais, prekybos bei pramonės įmonėmis. Pasisavino ir lietuvių turtą teatre, kurio balkonėlį Hitleris pasirinko kalbai vokietininkų minioms. Perversmas pagavo aktorius gastrolėse. Netekę namų, jie prisiglaudė Šiauliuose, laikinose patalpose.

Įvykis ir kiti, po jo ėję, sukrėtė mus labiau, negu tada supratome. Man rodos, svarbiausia, jog pajutome, kad mūsų šalies saugumas yra labai trapus, mūsų neliečiamybė — iliuziška. Žinoma, mes gyvenome, planavome ateitį, tačiau be buvusio tikrumo. Jei nuo bombų žemė dreba po kojom karžygiškoje Suomijoje, ar ne virpa ji ir pas mus?

Man rodos, kad kažkiek susvyravo ir mūsų mokytojo aiškus nusistatymas, žinojimas, ko nori. Kitaip jis nebūtų priėmęs mano dviejų studijos bičiulių siūlomo statyti veikalo — sovietų autoriaus A. Korneičiuko „Platono Krečeto". Jis, pats neturėdamas laiko ieškoti (jo mintys buvo užimtos „Skirgaila"), nenoromis sutiko, pirma atsiklausęs Sruogos nuomonės. Profesorius atsakė, kad dabar jau baimintis nereikia. Jei tinka Studijos darbui, tai ir imkite. Galima tekstą pavalyti nuo

sovietizmų, pakeisti pavadinimą. Buvo sumanyta griozdiškai, bet nekaltai: „Gyvenimo statymas". Šiaip veikaliukas atrodė neblogas, buvo gyvų situacijų, charakterių. Sakyčiau, optimistiškai realistiškas. Kita kliūtis — mūsų likusių pirmojo kurso dalyvių pakaktų kamerinei pjesei, o čia veikėjų apie dvidešimt. Ir šiuo atveju Jakševičius ėmėsi kompromiso: nutarė sujungti mus su antrojo kurso klausytojais, nors jie prie darbo su vaidmeniu dar nebuvo priėję. Pavasarį veikalas buvo kelis kartus perskaitytas, panagrinėtas. Jakševičius norėjo duoti darbo visiems, padalijo vaidmenis taip, kad mes, „seniai", gautume svarbesnius, o antroji pamaina — likusius. Kai kurioms rolėms nė vienas netikome, bet turėjome imtis. Išsiskirstėme vasarai.

Rudenį labai sunku buvo susikaupti vaidmenims. Koks ten „Gyvenimo statymas", kai tikrovėje vyksta gyvenimo griovimas: į pietus nuo mūsų Vokietija triuškina Lenkiją, leidžia ir rusams atsiplėšti rytinę dalį. Šiaurėje sovietai bando atimti pajūrį iš Suomijos. Anglija ir Prancūzija skelbia Hitleriui karą. Į Lietuvą įvedamos sovietų karinės įgulos, o mums grąžinamas Vilnius! Kai duoda, imk ir džiaukis, nors protingos galvos atspėja formulę: „Vilnius mūsų, o mes — rusų". Tokiame sąmyšyje mes repetuojame — be ūpo, be įsijautimo. Banalus veikaliukas tampa mums tarsi bunkeriu, į kurį sulindę mėginam pasislėpti nuo tikrovės, kuri per didelė ir per tragiška mums aprėpti ir suprasti. Jakševičius dirba su mumis išsijuosęs, demonstruodamas tvirtumą bei ramybę, derančią skęstančio laivo kapitonui. Jis priima Studijon dar visą būrį tikrai gražaus studentiško jaunimo. Jų netikėtai daug — gal ir juos atveja „bunkerio" psichologija? Dalis jų netrukus bus scenose — Napoleonas Bernotas, Kazys Gandrimas, jaunutė, linksmutė, gražiai suvalkietiškai čiauškanti Albina Katiliūtė. Mūsų vadovas ir mes visi švytime jais patenkinti — mes augame ir gyvuojame!.. Ta maloni iliuzija netrukus išsivadėja.

Pirma sugriūva dar nepastatytas „Gyvenimo statymas". Po kelių ištisinių mūsų darbo peržiūrų, Jakševičius daro griežtą

sprendimą (remiuosi savo „A.J.t.m."): vos keli dirba patenkinamai ir tai — ne ištisai. Kiti — visai silpni. Repeticijos nutraukiamos. Manau, kad nenoromis ėmęsis šio veikalo, Jakševičius — bent Studijoje — jo be gailesčio atsižadėjo. Neatmenu, kad ir aš būčiau liūdėjęs savo didelio Platono vaidmens. Išėjom „lygiom": rolė manęs nepagavo, o aš — jos.

Kitą ir daug skaudesnį nuosprendį atneša Vilniaus grąžinimas Lietuvai. Valdžia nutarė siųsti sostinėn Humanitarinių mokslų fakultetą, su kuriuo daug Studijos dalyvių buvome susiję mokslo ar darbo ryšiais, tačiau kiti turėjo likti Kaune. Vėliau į Vilnių taip pat turėjo keltis mūsų vadovas, kaip formuojamos naujos sostinės teatro trupės aktorius. Gruodžio mėnesį Jakševičius sukvietė Studijos narių susirinkimą svarstyti padėtį. Kadangi skilimas buvo neišvengiamas, sutarta Studiją likviduoti. Šiuo kartu man buvo tikrai gaila. Studijos ir, apskritai, universitetiniai metai buvo laimingiausi, didžiųjų lūkesčių, dar nesugriuvusių ateities planų metai. Tą dieną žlugo pati svarbiausia svajonė, kuri mums atrodė anksčiau reali ir pasiekiama: studijos išugdytas, Algirdo Jakševičiaus meninius siekius vykdąs Akademinis teatras. Mūsų teatras: Sruogos ir Jakševičiaus teatras.

Žinoma, vilties kraštelių mes tikėjomės, kad gal kada nors, gal Vilniuje, pradėsime vėl viską iš pradžių. Su naujais bičiuliais susėsime ratu aplink vadovą, o jis — kaip aną pirmą 1937 m. vakarą — ramiai tikrins mus, ar tikrai atpalaidavome savo rankas ir sparnus. Po to įrodys, kad mėgindamas pakelti fortepijoną, negali mintyje padauginti septyniolika iš trylikos. Atpalaidavimas, susikaupimas mažame dėmesio rate, bendravimas... Po metų — ištraukų, mažų vaidmenukų bandymas. Viskas iš naujo. Ir gal vėl atgis didžioji viltis?

3. „Skirgaila"

Apie „Skirgailą" Jakševičius pradėjo mąstyti seniai, tikrai tuoj po „Marko milijonų", o gal ir dar anksčiau. Savo

plane jis buvo užsibrėžęs: po pirmojo pastatymo turi eiti lietuviškas veikalas, stiprus ir didingas. Pradėsime ieškoti lietuviui būdingos laikysenos, taupaus gesto, atseikėto žodžio. Veikalo pobūdis rodo Jakševičiaus nuoseklumą, pasirenkant medžiagą: didelio, romantiško masto, aukšto, nebuitiško stiliaus, stiprių veikėjų veikalas, reikalaująs nekasdieniško traktavimo. Jakševičius kruopščiai ruošėsi, studijuodamas Vinco Krėvės kūrybą, patį veikalą ir senąją Lietuvos istoriją, kurios klausimais keliais atvejais nuodugniai kalbėjosi su žymiuoju istoriku prof. Ignu Jonynu.

1942-43-čiais metais man buvo prieinamas tvarkingas režisieriaus veikalo egzempliorius. Jo įžangoje Jakševičius išdėsto savo požiūrį į veikale vaizduojamąjį Lietuvos istorijos periodą bei jo reikšmę. Jo samprata buvo labiau filosofinė, gvildenanti gilesnę istorinio periodo prasmę. Tai — Lietuva kryžkelėje, nenorinti atsižadėti savo esmės — savo doros, tiesios prigimties, savo tikėjimo, bet užplūdusių stipresnių jėgų ji yra verčiama priimti naują esmę, naują tikėjimą ir drauge — tų jėgų nešamą veidmainystę, klastą, melą, palaidumą. Tame plačiame paveiksle ne su visom detalėm linkusi sutikti istorija, o ir pats Lietuvos valdovas, kunigaikštis Skirgaila, nėra istoriškai tikslus asmuo, tačiau jis yra tikras, kaip ano meto tautos būsenos reiškėjas. Apibūdindamas veikalo personažus, Jakševičius pažymi, kad visuose veikėjuose jaučiamas tikrumas, drąsa, stiprybė ir išbaigtumas, kiekvieno tikėjimas savo teise gyventi pilną gyenimą. Iš tos herojiškos charakteristikos savaime plaukia lietuvių tipų ir viso veikalo traktavimas. Kaip rašo Jakševičius, pagrindiniai būsimo spektaklio savumai turi būti griežtumas, tikslumas, lakoniškumas, sukauptas dramatiškumas. Priėjimas bus realistinis, bet vaizdavimo priemonės — monumentalios. Toliau pereidamas prie atskirų veikėjų grupių konkrečiau, Jakševičius ketina priešus, su kuriais Skirgaila kovoja — vokiečius, lenkus — vaizduoti galingus, tačiau jie neturi būti teigiamai nušviečiami, kad neužtemdytų paties Skirgailos vaizdo.

Neturi jie būti žiūrovams komiški, bet turi kelti pasibjaurėjimą, kaip Lietuvai pražūtį nešančių piktų jėgų atstovai. Kunigaikštis — paniurėlis, visur matąs klastą, niekuo nepasitikįs, bet klasta iš tikrųjų jį supa. Visas Jakševičiaus pastatymas — iškeliąs lietuvius, demaskuojąs priešus — savo patriotiniu uždaviniu bus ištikimas autoriaus Krėvės minčiai.

Iš Jakševičiaus režisierinio egzemplioriaus matyti, kad jis ne vien giliai apgalvojo viso spektaklio koncepciją, esmines veikėjų charakteristikas bei jų santykius, bet ir parengė detalų vykdymo planą. Tarp teksto įdėti balti lapai, kuriuose brūkšniais sužymėtos scenų ribos, jų tema ir nuotaika; mizanscenos, parengtos net anksčiau, nei aktoriai repetuodami pradės judėti; surašytos replikoms potekstės; sufantazuotos aplinkybės ar įvykiai, kurių nėra tekste, nes jie tariamai įvykę dar prieš veikalo pradžią. Atskirai lapuose sužymėtos aplinkybės: įvykių priežastys, veikėjų charakteristikos ir tikslai. Įdomų pavyzdį teikia Ordino riterių, Vartenbergo ir Kelerio, atvykimas pirmame veiksme. Krėvė jų plačiau neapibūdina. Režisierius paaiškina: Ordinas tų laikų Europoje teikė geriausią progą iškilti kare ar diplomatijoje. Gabiems atsiverdavo plati dirva pasižymėti, įgyti garbę, na, ir turtus. Vyresnysis riteris Vartenbergas — nežymios kilmės karjeristas, visom priemonėm stengėsi iškilti galion, nors ir patirdamas pažeminimų bei nuoskaudų. Jam teko daug pataikauti galingiesiems, kad pralenktų tokius aukštos kilmės jaunuolius, kaip Keleris. Siunčiamas svarbiais tikslais į Lietuvą, senas vilkas buvo nepatenkintas, kad drauge su juo vyksta niekuo nenusipelnęs Keleris. Nuo šios misijos priklauso Vartenbergo karjera, todėl ypač svarbu, kad jis siekimus įvykdytų pats vienas, arba net nugalėdamas sunkumus, kylančius iš jauno palydovo neišmanymo. O Keleris yra jaunas padauža, stojęs į Ordiną nuotykių ieškoti. Jam neįdomios ir bjaurios veidmainingo Vartenbergo machinacijos. Jis ieško ne sukto diplomatijos žaidimo, bet atviro veiksmo.

Šios režisieriaus sugalvotos charakteristikos neprieš-

tarauja veikalo tekstui ir dvasiai, bet sąlygoja abiejų pasiuntinių santykius Lietuvos pilyje. Toliau išplėtoti charakteristikas, suteikti joms pavidalą, — jau aktorių uždavinys.

Mizanscenoje turi būti išreikšta scenos esmė. Ji dažniausiai pasikeičia, kai įvedamas naujas, reikšmingas veiksmo elementas.

Kaip žinome iš „Marko milijonų", Jakševičiaus mizanscena dažnai skulptūriška ir tiksliai bei dailiai išbaigta. Tačiau jam rūpi ne grupės gražumas, o prasmė, veikėjų siekimų arba santykių išraiška.

Prisimenu jo papasakotą, besiruošiant „Skirgailos" repeticijoms, vienos scenos pradžią. Piešdamas sceną ant cigarečių dėžutės (Kauno miesto sodo kavinėje šalia teatro, prie kavos puoduko), jis man aiškino: — Štai čia, salės centre, stovi vaidila, ką tik baigęs savo žygin šaukiančią giesmę. Uždangai kylant, dar ore virpa paskutiniai kanklių garsai. Kairėje prie stalo susėdę rimti bajorai. Jų akys nukreiptos ne į vaidilą, bet apytamsėn scenos gilumon, kur ne iš karto matomas, nugara į bajorus (ir žiūrovus), prie tamsaus lango stovi Skirgaila. Visų bajorų žvilgsniai įsmeigti į jį. Įtemptas, neramus laukimas. Bajorų akys laukia susimąsčiusio, sunkiai tylinčio kunigaikščio ženklo. Akys sako: „Tu — mūsų viltis. Tu spręsk".

Tą vakarą aš supratau, kiek daug gali pasakyti net statiška teatro mizanscena. Čia ir tiršta nuotaika, ir bajorų pasikliovimas Skirgaila, ir jaučiama sunki tuometinė Lietuvos padėtis. Tai sako kunigaikščio susimąstymas, tyla.

Ar nebūtų paprasčiau ir efektingiau parodyti kunigaikščio galią, pasodinus jį sostan su visomis regalijomis scenos centre, visų prožektorių nupliekstą? Ne, tai būtų banalus tiesiogiškumas! Žymiai subtiliau Jakševičiaus kunigaikštį iš prietėmio išgriebia bajorų žvilgsniai, jų baimingas laukimas, jų pagarba, o gal ir baimė, neleidžianti jiems sutrikdyti jo minčių. Šitoje mizanscenoje tiek daug pasakyta be žodžių — vien to nebylaus laukimo intensyvumu, atmosfera. Bajorų vilties

sukaupimas daro kunigaikštį daug galingesnį, negu prožektoriai ar skeptrai galėtų jį padaryti. Ir jis žiūri į nepersmelkiamą tamsą už lango — ar ne tamsa supa jo Lietuvos gyvenimą?

Visai panašiai kaip „Marko milijonų" atveju scenovaizdžiui ir kostiumams kurti Jakševičius pasikvietė menininką, kuris ligi tol niekad nebuvo dirbęs teatre. Neabejoju, kad Jakševičių patraukė Viktoro Petravičiaus kūrybos savaimingas, neracionalizuotas, bet iš prigimties plaukiąs lietuviškumas. Kaip tik tokio, ne ornamentinio, bet iš prigimties gelmių prasiveržiančio tautiškumo Jakševičius ketino siekti savo teatro mene. Jis buvo vispusiškai pasiruošęs pradėti šį naują eksperimentą. Rudens įvykiai suteikė „Skirgailai" netikėtą aktualumą. Į Lietuvos laisvei gresiantį pavojų teatrui tiko atsiliepti patriotiniu, dvasią keliančiu spektakliu.

Jakševičius buvo pasiruošęs teatrui, tačiau ne teatras jam. Jį pasitiko šaltas abejingumas, jo siekimų nesupratimas, užkulisinė intrigų kova, kurios jis nenorėjo ir negalėjo atremti jos pačios pasalūniškomis, šmeižtų ir skundų priemonėmis. Jis norėjo sužavėti aktorius galiūnais, didinga senovės vizija, o susidūrė su natūralistine inercija, su atmetimu visko, kas nauja ir reikalauja didesnių pastangų. Didelė forma atrodė kai kam įtartina, *negyvenimiška*, — tarytum panašavimas į kasdienybę būtų meno mastas. Natūralistinei tradicijai herojus buvo priimtinas tik sumažintas, susmulkintas iki eilinio žmogelio dydžio. Kaip anksčiau jo mokytojas Žilinskas, taip ir Algirdas Jakševičius vis dar buvo per ankstyvas.

Turbūt prisidėjo ir netikrumas dėl betarpiškos teatro ateities ryšium su Vilniaus grąžinimu ir kitais įvykiais. Po vos penkių rudens repeticijų (kaip prisimena dalyvis Juozas Palubinskas) darbas su „Skirgaila" buvo "atidėtas". Tikriau — likimą palikta spręsti būsimam Vilniaus teatro vadovui, kurio trupėn Jakševičius priskiriamas — Romualdui Juknevičiui. Tad dėl įvykių žlugo mūsų Studija ir dėl tų pačių įvykių, — prie kurių prisidėjo vidaus opozicija, bemaž sabotažas, — neleista

Jakševičiui perkelti scenon spektaklio, kurį jis taip aiškiai ir detaliai matė savo dvasios akimis. Tai liudija jo režisierinis egzempliorius, pagal kurį kaip iš gaidų būtų galima „sugroti" spektaklį, jeigu atsirastų talentingas bendramintis, pasiryžęs prikelti negimusią svajonę.

Nei pagal Jakševičiaus planą, nei kaip kitaip „Skirgaila" liko nepastatytas.

4. Naujo teatro belaukiant

Sugrįžusi sostinė šalia pagrindinių valdžios įstaigų ir kultūrinių institucijų turėjo sukurti ir Vilniaus vertą teatrą. Tai buvo savaime suprantamas dalykas, kultūrinė būtinybė, pagaliau — garbės reikalas. Uždavinys buvo skubus, bet nelengvas. Naują, pajėgų meninį teatrą neišugdysi per kelis mėnesius nei per kelis metus. Vadinas, beliko sudaryti naują kolektyvą iš esamų Kauno ir Šiaulių teatrų. Grįžusią į Šiaulius iš nacių užgrobtos Klaipėdos trupę buvo nutarta palikti nepaliestą, nes ji ir taip buvo nukentėjusi, jos sutelktą dekoracijų bei kostiumų, apšvietimo ir kitokį turtą vokiečiai pasisavino. Keli aktoriai grįžo į Kauną. Kitiems teko iš naujo sunkiai kurtis Šiauliuose. Liko pakankamai pajėgus Kaunas, kuris galėjo pasidalyti aktoriais su Vilnium. Tačiau ir tai neįmanoma atlikti staigiai, nesugriaunant repertuaro. Tad nutarta padalyti Kauno aktorių kolektyvą maždaug perpus tokiu būdu, kad kiekvieną grupę kas nors esminio jungtų.

Kai paskutinis dar nepriklausomos Lietuvos teatro direktorius A. Juška 1940 m. sausio 17-tą dieną savo potvarkiu paskelbė dviejų grupių sudėtį, buvo aišku, jog lemiamas principas buvo generacinis. Pirmą grupę sudarė visi teatro pradininkai, dar Vaičkaus mokiniai, arba pradėję dirbti su Glinskiu, kaip pats tos trupės vadovas, režisierius Borisas Dauguvietis, ir būrelis jaunesnių aktorių bei vadinamų praktikantų. Antrajai grupei priskirti visi Olekos-Žilinsko

auklėtiniai iš Jaunųjų teatro, vieno iš jų — „režisieriaus-kandidato" Romualdo Juknevičiaus vadovaujami. Prie jų priskirti keli Sutkaus auklėtiniai — Kačinskas, Jurašūnas, Siparis — ir iš kitų grupių pritapęs jaunimas, kaip Mironaitė, Jukna ir praktikantas Škėma. Nuo šiol abi grupės naujus veikalus ruošia atskirai, o jau esamą repertuarą pasidalija, reikalui esant, pakeisdamos vieną kitą aktorių.

Tuo tarpu, kol Vilniuje nesuremontuotas iš lenkų perimtas, apšepęs pastatas, Kauno teatras nuolat lankosi Vilniuje su savo sėkmingiausiais spektakliais. Dar prieš 1939 metų Kalėdas teatras atvežė Vilniun lietuviško repertuaro šedevrą — Vinco Krėvės „Šarūną", kuris buvo vienas iš nedaugelio išsaugotų Olekos-Žilinsko spektaklių iš teatro žydėjimo laikų. Paskui iki 1941 m. vasaros Vilniun buvo atvežta dar 14 parinktų spektaklių. Deja, tarp jų nebuvo ne tik „Marko milijonų", kuriuos Kauno teatras pasiskubino išimti iš repertuaro, bet ir Čechovo pastatyto „Hamleto", jo „Revizoriaus", Žilinsko „Varpų" ar „Meile nežaidžiama", nebuvo Sruogos „Milžino paunksmės".

Algirdas Jakševičius buvo paskirtas į jaunesnę, Juknevičiaus vadovaujamą grupę — „savo paties noru", kaip jis sako savo trumpame, nežinia kam skirtame *Curriculum vitae*. Keliais atžvilgiais stebina tas oficialiai skambąs raštas; Jakševičius sumini savo studijas, tobulinimąsi Maskvoje ir Niujorke, bet nė vienu žodžiu neužsimena nei Studijos, kuriai buvo atidavęs tiek energijos, laiko ir kūrybinio užsidegimo, nei „Marko milijonų" pastatymo. Kodėl? Negaliu atspėti. Ypač stebina tas pabrėžimas, kad Juknevičiaus grupėn jis paskirtas „savo paties noru". Prisimenant jo susidūrimą su Juknevičium dėl Žilinsko, abejones laiškuose draugams dėl galimybės su Juknevičium bičiuliškai bendradarbiauti arba ir Lukošiaus įspėjimą: „jis Tave nupirks, jungan pajungs ir parduos ‚handeliui!' " (1936/IV/12 laiške Jakševičiui į Maskvą. Handeliu Kaune vadindavom skudurniką, senų daiktų supirkėją).

Vis dėlto, nors ir žinodamas, kad „gyvenimo jis niekam neduos, jei kas kitas ką pradės dirbti, ne jis. Jis turi visam kam vadovauti" (1936/1/6 laiškas Lukošiui), — Jakševičius sakė ieškąs progos su Juknevičium išsiaiškinti, nes „norėjęs tikėti jo pasikeitmu". Gal kartais tarp jų ir įvyko kažkoks taikingas išsiaiškinimas? Paties Juknevičiaus keli laiškai Jakševičiui tai lyg ir patvirtintų. Pavyzdžiui, po savo puikiai pavykusio debiuto Klaipėdoje, kur jis pastatė Hejermanso „Viltį", Juknevičius laiške į Niujorką papasakojo: dirbęs pusantro mėnesio, repeticijų buvo 40, viso 204 valandos; „valiau nuo purvo kolegas ir ieškojau teisybės". Spektaklio pasisekimas sukėlęs pavydą, intrigas, šmeižtus. Fedotas — Sipavičius (Sipaitis) į tris laikraščius pasiuntęs anonimines recenzijas, kuriomis išdargęs Juknevičių ir net siūlęs sušaudyti, kaip ... komunistą. Tačiau laikraščiai tų recenzijų nespausdino, o Švietimo ministerijos kultūros departamentas uždraudė Sipavičiui režisuoti; bet jis esą neklauso, šmeižia Juknevičių, Kačinską ir Grybauską (1937/11/18). Šį laišką Juknevičius pradėjo visai nebloga anglų kalba — atseit, kreipiasi į „amerikietį". Iš laiško tono matyti, kad jis — visai pelnytai — jaučiasi laimėtoju, o iš Sipavičiaus slapukiškų kėslų tik šaiposi.

Kitą laišką, jau iš Klaipėdos į Kauną, po „Marko milijonų" premjeros, Juknevičius rašė kitokiu tonu, su kartėliu ir, atrodytų, su nuoširdžiu atjautimu. Galbūt, Jakševičius pasiskundė ir jam, kaip buvo pasiskundęs Olekai-Žilinskui, dėl slogios, priešiškos atmosferos Kauno teatre, ir Juknevičiaus žodžiai beveik kartojo Žilinsko: — „Ėda mane, ėda Tave ir suėstų kiekvieną, kuris bent kiek iniciatyvos pareiškia ir ką naujo šviežesnio patiekti išdrįsta. Tokie ėdrūnai suėstų viską, kad tik jų gyvuliškos ramybės niekas netrukdytų. Bjauru tik, kad ir taip vadinamieji ‚jaunieji' skuba apsaugot savo tvenkinį, kuriame jie kaip varlės tylų vakarą patenkinti kvokščia" (1938/XII/23).

Tokie bičiuliški apsikeitimai laiškais, galėjo kiek nuraminti (amžiną optimistą!) Jakševičių. Pagaliau, jis galėjo

tikėtis, kad dirbti teatre, kuriam vadovaus neabejotinai talentingas Juknevičius, yra žymiai geriau, nei būti žinioje Dauguviečio, jau gerokai nugyvenusio Kauno teatrą savo paviršutiniškais skubos darbais. Teko rinktis mažesnę blogybę, nors jis žinojo, kad jo novatoriškų, pabrėžtos formos ieškojimų nepriims ne tik senieji vadovai, bet ir realistas Juknevičius. Universitete Jakševičius buvo pradėjęs eiti vieninteliu, jam teisingu keliu: studija ugdyti savo teatrą, vieningo požiūrio ir siekimo „psichologinę šeimą". Pačioje užuomazgoje jo pastangas sugriovė galingesnės likimo ar istorijos jėgos. Jam reikėjo rasti būdą naujomis sąlygomis pradėti iš naujo.

Viena tokia galimybė, ne tobula, bet vis dėlto priimtina, netrukus atsirado, kai Jakševičius, kaip būsimasis Vilniaus Valstybės teatro aktorius, nuo 1940 metų kovo pirmos dienos persikėlė į Vilnių.

5. „Vaidila" ir Universitetas

Juozas Kanopka, vilnietis patriotas, lenkų valdžios buvo ištremtas Lietuvon už lietuvišką veiklą ir 1937-tųjų metų rudenį įstojo į Algirdo Jakševičiaus prie universiteto įsteigtą Studentų teatro studiją. Jis buvo aukštas, raudonskruostis vyras, truputį vyresnis už mūsų vadovą ir jau patyręs visapusiško teatro darbo — kaip autorius, režisierius, vaidintojas, ūkinis bei administracinis trupės vadovas. Tačiau, kaip ir kiti jo būrio nariai, teatrinio pasiruošimo neturėjo ir į savo veiklą žiūrėjo kaip į sąmoningų lietuvių tautinę ir krikščionišką kaimo švietimo prievolę. Ypač dar todėl, kad lietuviškas veikimas buvo persekiojamas, už jį ne vienas lietuvis buvo baudžiamas ir kalinamas. Porą metų Kaune Kanopka buvo uolus Studijos auklėtinis ir nuo mūsų kitų skyrėsi tuo, kad jis jau „mokėjo vaidinti", o Jakševičius kantriai šalino iš jo tą mėgėjišką, drąsų mokėjimą.

1939 metų rudenį, vos Vilniaus kraštas grįžo į lietuvių

rankas, Kanopka išlėkė namo ir, sukvietęs senų ir naujų bendradarbių vilniečių susirinkimą, įsteigė Vilniaus Skrajojamąjį „Vaidilos" teatrą ir tapo jo vadovu. Dabar jis jau gerai žinojo, ko jo artistams labiausiai trūko. Kai patyrė, kad mūsų Studija buvo priversta išsisklaidyti, o Jakševičius buvo numatytas būsimo Vilniaus Valstybės teatro nariu, kreipėsi į savo buvusį mokytoją ir prašė palavinti vaidiliečius.

Šiuo metu Jakševičius turėjo laiko ir mielai sutiko. Taip prasidėjo stiprėjantis ryšys su šaunių vilniečių būriu. Jų patriotizmas ir jam buvo savas, o noras tobulinti savo vaidybos meną buvo sąmoningas ir nuoširdus. Ilgainiui Jakševičius turėjo progos geriau pažinti Kanopkos ne-savanaudišką atsidavimą teatrui, kai šis su džiaugsmu perdavė Jakševičiui visą meninį vadovavimą.

Pirmiausia Jakševičius iš naujo surežisavo paties Kanopkos rašytą ir režisuotą veikalą religine tema „Judas Iskarijotas". Sekantis darbas buvo Lydinio (Kanopkos) „Replėse", (1940/V) kurį Jakševičius jau nebe taisė, o pats pastatė.

Netrukus po to įvyko lemiamas smūgis Lietuvos nepriklausomybei: karinė sovietų okupacija, Lietuva neva „savo noru" įjungta Sovietų Sąjungon, ir, aišku, iš pačių pagrindų nušalinta visa nepriklausomos Lietuvos valdymo struktūra ir primesta sovietinė. Neatmenu, kaip kitos kultūrinės institucijos, bet teatras iš pradžių buvo mažai paliestas. Valstybės teatro Kaune direktorius A. Juška nuo liepos pradžios pasitraukė, bet planas steigti sostinėje teatrą, Kauno trupės padalijimas, grupių paskirti vadovai — visa tai liko. Tačiau „Vaidila", niekieno neglobojamas, be savo patalpų, turėjo pats pasirūpinti savo likimu. Nutarta statyti sovietų dramaturgo Simukovo komediją „Vestuvės", kurią režisavęs Jakševičius pasiliko meno vadovo poste ir vis aktyviau jungėsi ir į organizacinių reikalų tvarkymą. Pradžioje buvo kreiptasi į Meno reikalų valdybą, prašant patalpų ir finansinės paramos, bet to ilgokai nesulaukta. Repeticijoms teko naudotis įvairių įstaigų ir mokyklų patalpomis. Pagaliau

„Vaidila" buvo suvalstybintas, gavo šiokias tokias patalpas Didžiojoje gatvėje. Jakševičius pateikė detaliai apskaičiuotą 1940-41 metų sąmatą, kurioje buvo numatytos algos teatro vadovui ir šešiolikai aktorių, apskaičiuotas įvairios ūkinės išlaidos, pavydžiui, autobuso laikymui. Visa sąmata — apie 100,000 litų. Iš vėliau rašyto prašymo Švietimo ministrui matyti, kad autobuso negauta, nes jo vėl prašoma. Metų pabaigoje rašytas prašymas nurodo, kad nuo 1939 metų gruodžio „Vaidila" suvaidino 62 spektaklius, kuriuos provincijoje matė per 10,000 žmonių. Šiuo atveju Kanopka prašo padaryti „Vaidilą" Valstybės teatro filialu, paskirti meno vadovu Algirdą Jorigį-Jakševičių, padidinti etatus.

„Vestuvės" rodė didelę vaidiliečių pažangą, Jakševičiui režisuojant ir aktorių meninį lygį keliant, tad į „Vaidilos" prašymus imta palankiau žiūrėti ir kai kuriuos jų pageidavimus tenkinti. Tuo tarpu bent keletas buvusių mėgėjų pakilo iki visai gerbtino aktorinio lygio — kaip vilniečiai M. Lemešytė, V. Jurkūnas, Alf. Munčelis. Iš buvusios Jakševičiaus studijos įsijungė N. Bernotas, V. Miliūnas ir kiti.

Jakševičiaus režisūra tiek mūsų buvusioje Studijoje, tiek „Vaidilos" teatre buvo neatskiriama nuo pedagogikos, nuo vaidmens rengimo Studijoje metodo. Tatai pilnai įvertino patys vaidiliečiai, kaip matyti kad ir iš J. Kanopkos straipsnio („Savitas talentas, gili kultūra", *Kultūros barai*, 1968, nr. 3). Šio plataus, visą Jakševičiaus kūrybos kelią apimančio straipsnio pabaigoje Kanopka iškelia bent man netikėtą dalyką: dažnai Jakševičius duodavęs suprasti, kad greitai, visiškai perėjęs į mūsų teatrą, mėgins įgyvendinti savo teatrines svajones.

Tikiuosi, vaidiliečiai sutiktų su manim, kad tuo metu pajėgiausia aktorė buvo Marija Lemešytė-Dikinienė. Paprašyta ji man laišku papasakojo, kaip Jakševičiaus paveikta ji ėmė rimtai domėtis teatru. Ji buvo vilnietė, gimnazijos mokytoja, iš tautinės pareigos dalyvaudavo įvairioje veikloje, tarp kitko, ir mėgėjų vaidinimuose, bet jai buvo „neįdomu, nuobodu". Kanopkai

spiriant susipažinusi su kukliu, maloniu Jakševičium, ji pasijuto galinti jam atvirai visa tai išdėti. O jis įsiterpė — teatrinį darbą laikąs įdomiausiu pasaulyje! Jakševičius ją pakvietė pabandyti, ir „Vestuvėse" jau iš pat pradžių, skaitant ir nagrinėjant veikalą, jai buvo ir nauja, ir nepaprastai įdomu. Pažinus Jakševičių darbe, Lemešytė supratusi, kad jis svajojo sukurti tokį teatrą, kokio Lietuvoje nėra buvę.

„Vestuvių" premjera jos nuomone pasisekė, praėjo gerai, ir ji tikėjosi, kad ir jos darbu režisierius buvo patenkintas. Lemešytė rašo: „Kuklumu prisidengdama, bet viduje pasisekimu užliūliuota, vis laukiau pagyros iš režisieriaus". O jis vis tylėjo. Pagaliau išdrįsusi paklausti. „— O dangau, ausim nenorėjau tikėti, išgirdusi atsakymą: ‚Lemešyte, tu čia dar nieko nepadarei'. Apstulbau. Vėleliau pradėjau galvoti: jei aš, visas pastangas ir širdį į savo darbą įdėjus, ‚nieko nepadariau', tai reikia ko skubiau atsisveikinti su teatriniu darbu. (...) Buvo pikta ant savęs, režisieriaus, Kanopkos — žodžiu, pykau ‚ant viso svieto'." Bet pykčiui ir nusivylimui praėjus, Lemešytė susimąstė: ko gi iš jos laukė, ką ji turėjo daryti? Ji tęsia — „Ir tik vėliau pasidarė aišku, kad ‚Vestuvėse' vaidinau ne temperamentingą kazokaitę, o tik save pačią. Svarbiausias aktoriaus uždavinys — sukurti charakterį. (...) Padaryti charakterį gyvą, tai sunkus, bet pagrindinis uždavinys. (...) Vaidybos ‚bacilomis' užkrėsta, nusprendžiau universitete studijuoti dramos teatro meną, kur Jakševičių pažinau, kaip aktoriaus saviruošos dėstytoją". Įdomios jai buvo ir kito dėstytojo, Juknevičiaus, pastangos „įstatyti studijokus į teisingas vaidybos vėžes. Bet man ‚arčiau prie širdies' buvo A. Jakševičiaus pažiūros į teatrą, vaidybos meną". Laiško gale Lemešytė bando lyginti: „R. Juknevičiaus teatras paremtas teisybe, sunkus, slegiantis, arti prie žemės, kasdienybės. A. Jakševičius siekė taip pat vidine teisybe paremto, bet sudvasinto, teatrališko, toliau nuo pilkos žemės pakilusio teatro". Ir dar klausia: „Tiesa, ar ne?" Atsakiau: be abejo! Ir man

miela, kad scenos poetas buvo artimesnis aktorei negu scenos prozininkas. Tik nepamirškime: abu labai talentingi!

Lemešytė ne viena lanké naujos teatro katedros paskaitas bei pratimus. Tarp gausaus klausytojų skaičiaus buvo veik visi vaidiliečiai, buvę Jakševičiaus studijos auklėtiniai, Vilniaus valstybės teatro jaunimas ir daug kitų studentų, kurie dėl bendro išsilavinimo norėjo arčiau susipažinti su teatru teoriškai ir praktinių pratimų keliu.

Toji Teatro mokslo bei meno katedra buvo įsteigta Vilniaus universitete prie Humanitarinių mokslų fakulteto ir veikė nuo 1940 metų rudens semestro ligi ateinančių metų vasaros, kada karas ir karinė vokiečių okupacija jos veikimą suspendavo. Teatro katedra buvo sena profesoriaus Balio Sruogos svajonė, kuri tik dėl biurokratinių formalumų nesuskubo įsikūnyti metais anksčiau. Kaip aiškėja iš Algio Samulionio aprašymo monografijoje *Balys Sruoga* (p. 223-226), katedrą steigiant svarbiu profesoriaus talkininku buvo Algirdas Jakševičius. Jam 1940 m. vasario mėn. Kultūros departamentas pavedė dvilypį uždavinį: ištirti teatro studijos steigimo galimybes, konkrečiai rekomenduojant, ar ji steigtina prie Vilniaus valstybės teatro ar prie universiteto, kaip dalis Teatro katedros. Antra, drauge su B. Sruoga ir R. Juknevičium, parengti studijos darbų programą. 1940 m. gegužės mėnesį Jakševičius raštu pasiūlė studiją steigti būtinai prie Humanitarinių mokslų fakulteto ir pateikė svarstyti dėstytinų disciplinų programą. Kas buvo pasiūlyta paskutiniais nepriklausomos Lietuvos mėnesiais, buvo galutinai suformuluota ir priimta jau sovietinės santvarkos švietimo ministro. Teatro katedra buvo sumanyta labai plataus masto. Jos teatro mokslo skyrius turėjo rengti dramaturgus bei teatrologus — istorikus, teoretikus ir kritikus. Antrasis, teatro meno, skyrius turėjo ugdyti aktorius ir režisierius. Katedros vedėju buvo skiriamas Balys Sruoga, kuriam atiteko teatro istorija bei teoriniai dalykai, jo talkininku istorijos klausimams buvo skiriamas V. Maknys. Tarp bendrųjų dalykų buvo dėstoma

dramaturgija, buities istorija, estetika, meno istorija. Teatro meno skyriuje neetatiniais lektoriais buvo pakviesti A. Jakševičius (vaidybos sistema), R. Juknevičius (aktoriaus saviruoša) ir H. Kačinskas (sceninės kalbos technika). Mokslas turėjo trukti ketverius metus. Nuo trečių metų, paaiškėjus gabumams bei polinkiams, būtų gilinamasi mokslo arba meno specialybėje. (Po karo Teatro katedra panaikinta).

Grįžtant prie Jakševičiaus režisuotų spektaklių „Vaidilos" teatre įvairūs šaltiniai mini Belocerkovskio veikalą „Gyvenimas šaukia". Niekur nepavyko aptikti bent poros žodžių apie to veikalo pastatymą. Įtariu, kad jis niekad nebuvo užbaigtas. Kažkuriuo metu 1941 m. pavasarį Jakševičius buvo pavedęs man pravesti už jį keletą repeticijų jo pradėto režisuoti veikalo. Neatmenu pavadinimo, bet galėjo būti „Gyvenimas šaukia". Repetuojamame veiksme dalyvavo Braziulevičiūtė, Miliūnas — abu antro Jakševičiaus Studijos kurso buvę auklėtiniai, ir Audėjus. Keturiese bent keletą kartų gana formaliai repetavome Didžiosios gatvės patalpose — formaliai todėl, kad taip ribotai supratau pavedimą. Tuo metu Jakševičius jau sunkiai sirgo ir prie veikalo nebegrįžo. Darbas nutrūko. Kartoju: nesu tikras, tik įtariu, jog tai ir buvo tas trečias, tariamai jo su vaidiliečiais pastatytas spektaklis.

Savo darbe su „Vaidilos" teatru, kaip anksčiau — mūsų Studijos spektaklio atveju, Jakševičius buvo pirmiausia pedagogas. Savo pastatymų užmojus jis sąmoningai ribojo pagal dar neišplėtotus aktorių sugebėjimus. Čia jis laikėsi patarimų, kuriuos davė savo straipsnyje „Režisieriui mėgėjui". Apie Jakševičių-novatorių, meninio spektaklio statytoją, prasmingos teatrališkos formos puoselėtoją, poetinės atmosferos kūrėją, galime kalbėti, tik remdamiesi vienu pavzdžiu — „Marko milijonais".

Taip sakydamas, jokiu būdu nenoriu menkinti jo mokyklinių darbų reikšmės, nes jis pats skyrė jiems nepaprastai daug atidumo, atsidėjimo, takto ir gero skonio, pagelbėdamas dar

savęs ieškantiems jauniems aktoriams atsiskleisti ir augti. Jis noriai dalindavosi savo sukauptais dvaisniais turtais. Tačiau pats su jais galėjo pasireikšti tik labai ribotai.

6. Jukневičius — vadovas ir diplomatas

Romualdas Juknevičius nuo jaunų dienų žinojo, kad jis gimęs teatrui. Jis vaidino ir organizavo spektaklius dar būdamas mokykloje, kūrė studentų Stedrą universitete, o Žilinsko priimtas į jo studiją, paskui — į Jaunųjų teatrą, bandė mokytoją išstumti ir perimti jo vietą. Jam pavyko tik suskaldyti jėgas, pasidaryti priešu, pagreitinti donkichotiško sumanymo mirtį. Po dvejų metų galutinio pasiruošimo Maskvoje, jis grįžo ir Klaipėdoje pačiu pirmuoju spektakliu įrodė savo tikrą meninę jėgą, laimėjo visuomenės, aktorių ir valdžios pripažinimą. Normaliomis sąlygomis pradedančiam režisieriui tikriausiai būtų trukę daug metų atkaklios kovos, kol jis būtų išvertęs iš šaknų įsisenėjusius dauguviečius bei stanulius. Netikėtas istorijos posūkis — Vilniaus grįžimas Lietuvai — įteikė jam į rankas sostinės teatrą *tarsi ant sidabrinio padėklo*. Pažymėtina, kad Juknevičiaus atveju sutarė dvi priešiškos valdžios: 1940 metų pradžioje nepriklausoma Lietuva paskyrė vilniškei grupei vadovauti „režisierių-kandidatą", o vasarą sovietinės Lietuvos švietimo komisaras ar ministras tai patvirtino ir sustiprino: režisierius (jau nebe kandidatas) Juknevičius paskirtas Vilniaus valstybės teatro meno vadovu ir direktoriumi. Vadinas, visuotiniu viešpačiu ir karaliumi.

Tokį jį ir atsimenu. Ir dar kitokį, netikėtą: jis asmeniškai prižiūrėjo visus kapitalinio remonto darbus tame iš lenkų perimtame, gana apleistame „Pohuliankos" teatre, tikrino kiekvieną detalę, pats lakstė, tinko trupiniais apsipylęs, su įrankiais rankose. Iki atidarymo turėjo būti pagilintas po visu teatru išsidriekęs rūsys, jo dugną klojo parketinės grindys, buvo rengiama gana erdvi repeticijoms patalpa, — ir visur Juknevičius

komandavo, rodė stebinančią nuovoką. Jis taip pat nepasitenkino puse jam duotos Kauno trupės, traukė iš Šiaulių savo buvusius Klaipėdos bendradarbius — dailininką Palaimą, stiprius aktorius — Derkintį, Jackevičiūtę, Rudzinską, priiminėjo būrį žalio jaunimo, prie kurio ir aš priklausiau, truputį vėliau — įtraukė keletą vyresniųjų, seniau teatruose dirbusių vaidintojų. Žodžiu, kolektyvas augo kaip ant mielių.

Pirmųjų metų repertuaras buvo neįdomus; kartojamos trys lietuviškos pjesės iš Kauno — „Atžalynas", „Vincas Kudirka" ir „Strazdelis", trys Juknevičiaus pastatymai — „Viltis", „Prieš saulėlydį" ir „Topazas", iš seno pramoginio repertuaro — Henekeno ir Kolijaus „Didmiesčio pažibos", po vieną latvių ir estų veikalą — „Siuvėjų dienos Silmačiuos" ir „Jaunieji daržininkai", o nauji pastatymai — dvi, sakytum, privalomos sovietų pjesės ir M. Venclausko pasaka vaikams „Saulutė". Skurdokas vaizdas, kurį galima teisinti nebent tuo, kad į visus senus pastatymus teko įvesti dalį naujų aktorių. Tačiau įvestiniai niekada negauna tiek repetuoti, kiek pirmykščiai, ir todėl beveik visais atvejais spektakliai skambėjo blankiau, nors Juknevičius į atnaujinimus neretai įnešdavo naujų, įdomių elementų. Pavyzdžiui, jis visai naujai surežisavo „Kudirkos" baliaus sceną. O labiausiai išblėsusi atrodė kadaise spindėjusi „Lūšnelė". Naujų darbų stoka buvo jaučiama.

Sezonas pradėtas spalio 6 d. Hejermanso „Viltimi". Nors nedaug naujų aktorių teko įvesti, bet Juknevičius į atidarymą įdėjo daug darbo ir energijos, kad šis jo šedevras, prieš keletą metų sužavėjęs Klaipėdą ir Kauną, vėl suskambėtų tokiu ansamblio darnumu ir tokia stebinančia gaivia teisybe, kokia pasižymėjo pirmykštis spektaklis. Juk daugiausiai „Vilties" dėka Juknevičius dabar tapo sostinės teatro vadovu ir žymiausiu režisieriumi. Kiek atmenu, spektaklis vėl jaudino žiūrovus ir praėjo pakiliai ir darniai.

Lygiai po savaitės, spalio 13-tą, ėjo „Vincas Kudirka", Juknevičiaus panaujintas ir sudinamintas. Viskas ir vėl vyko

sklandžiai, pilna salė publikos jautriai reagavo — netikėtai jautriai: baliaus scenoje, kai Bevardis susikerta su rusų žandarų karininku ir peršauna jį, salė prapliumpa gausiais aplodismentais. Ir tie spontaniški plojimai netyla, bet ima smarkėti, prisideda pritarimo šauksmai, žiūrovai ima smagiai trypti kojomis grindis — ir ovacijos virsta patriotine demonstracija. Iš pirmųjų eilių ima kilti partiniai ir munduruoti pareigūnai ir lydimi plojimų audros eina iš salės. Scenoje laikoma gyvo, sustingusio paveikslo pauzė. „Bus blogai", pusbalsiu sako J. Gustaitis. Uždanga nuleidžiama.

Artimiausiomis dienomis — sąmyšis. Enkavedistai ieško demonstracijos sukėlėjų, skatintojų, teatro nacionalistų. Teatrui gresia uždarymas. Ne vien Juknevičiui tenka aiškintis partijos ir saugumo pareigūnams, klausinėja ir kitus. Neišsisuksi aiškindamas, kad juk čia liaudies sūnus šovė į prispaudėją — caro žandarą. Į tai atkertama, kad nesvarbu, caro ar ne, bet jis šovė į rusą! Ir už tai jūsų publika ploja! Žodžiu, rimta grėsmė ir teatrui, ir Juknevičiui. Kompartijos sekretorius kultūros reikalams Preikšas šaukia Juknevičių į Kauną, kur tebėra valdžios centras.

Juknevičius — geras artistas. Nuvykęs pas Preikšą, jis nelaukia, kol tas kietas žmogus ims jį plūsti ir jam grūmuoti — jis pats įlekia rėkdamas, šaukdamas, rankom mostaguodamas — kokia čia velniava, kokie žmonės! Tokiom sąlygom jis negali dirbti!... Jis nepaprastai pasipiktinęs nekultūringais žiūrovais... Kaip jis paskui juokdamasis aktoriams pasakojo, Preikšo rūsti mina, pradžioj tik nustebusi, perėjo pagaliau į šypseną... Betarpiška krizė aprimo, bet įtarimas, nepasitikėjimas išliko. Dar ir prieš „Kudirką" teatre nuolat lankydavosi džentelmeną vaizduojąs saugumietis — skrybėlėtas, puikiu juodu paltu su balta šilkine skarele ant kaklo, kalbąs itin tyliai, ramiai. (Tai tas puošeiva vėliau, pirmą karo dieną, ateis į teatrą ir išsives kelis technikinio personalo darbininkus, kurių niekas daugiau nebematys).

Juknevičius susirūpinęs. Jis nutaria, jog reikia atgauti pasitikėjimą ir dėl to ypatingai paminėti artėjančią bolševikų revoliucijos sukaktį. Sugalvoja inscenizuoti revoliucijos vaizdų pynę, su muzika, šviesos ir garsų efektais. Keliese nueina pas Balį Sruogą ir priprašo — vardan teatro išgelbėjimo — sukurti nuotaikingą eiliuotą prologą. Baisiai nepatenkintas profesorius, pyksta ant atvykusių diplomatų, bet galų gale sutinka. O Juknevičius per dvi-tris savaites sustato paveikslų seką, sklandžiai su visa trupe surepetuoja tuos vaizdus ir gale masinę sceną-apoteozę, kurion sugrūda ir raštininkus, ir scenos darbininkus dėl įspūdingo triumfališko užbaigimo. Būtina atgauti pasitikėjimą! O to pasitikėjimo stygių saugumiečiai pademonstruoja: mūšiui tarp baltųjų ir revoliucionierių turėsime pasišvaistyti su šautuvais. Tad ateina visas saugumiečių būrys ir visų tų senų, neužtaisytų šautuvų išlaužia spynas.

Aktoriai tarp savęs montažą vadina „miglele". Atseit, valdžios akims dumti. Atrodo, kad vaizdai praeina nuotaikingi. Štai, būrys vyžuotų lietuvių baudžiauninkų, sugulusių laukuos, liūdnai traukia „daunoj-lylia-čiūto"... bėkim, broliai po ūžuolu"... Horizonte, žvangindami kojų grandines, praeina ilga virtinė varomųjų į Sibirą. Jaunas revoliucionierius krinta kulkų pakirstas, motina rauda ties juo suklupusi. Arba iš tamsos prožektorius išima frakuotą Kačinską, ir jis tauriai deklamuoja Sruogos eiles, orkestrui iš tolo grojant „Iš Rytų šalelės". Žinoma, po naktinio mūšio su andai sugadintais šautuvais revoliucija triumfuoja. Nepykinsiu pasakodamas apie finalinę sceną. Bet ištikimybė pademonstruota, teatras ir Juknevičius gali grįžti prie to, kuo jie tikrai tiki: paties teatro.

Esu įsitikinęs, kad vienintelis tikras Juknevičiaus tikėjimas ir ideologija išreiškiama tuo vienu žodžiu — teatras. Jam jis tarnavo ištikimai, ypač — *savo* teatrui, o šiaip per gyvenimą yrėsi gudriai, net ciniškai, prie visko prisitaikydamas, čia pavaidindamas, čia pasišaipydamas: bolševikmečio sąlygomis reikėdavo griebtis ir šio, ir to. Atmenu, kaip subtiliai jis

kažkokiai delegacijai, atėjusiai lyg inspektuoti, stačiai „parodė jos vietą." Rimtu veidu pakvietė pokalbiui į savo dailų kabinetą, susodino visus į vieną eilę prie durų, kaip mokinukus, ant prastų medinių kėdžių, o pats, palikęs tarpe skiriantį gražų kilimą, atsisėdo už savo didelio rašomojo stalo į fotelį. Visi tie nauji pareigūnai — buvę silkių pardavėjai prarado drąsą, kažką neilgai pamekenę atsisveikino. Jis mandagiai padėkojo už domėjimąsi, apsilankymą ir išleido.

7. Režisierius ir statytojas

Juknevičiaus spektakliai buvo teatro pamoka ir aktoriui, ir režisieriui. Galėjai grožėtis ir stebėtis, kaip iki mažiausių detalių viskas apmąstyta, sutvarkyta, suvesta į visumą, išgryninta. Spektaklis buvo kaip geras, tvirtai surėstas pastatas. Tačiau iš rezultato būdavo sunku spręsti, kaip jis prie to priėjo. Reikėjo stebėti Juknevičiaus repeticijas, jo darbą su aktoriais. Į veikalą, jo veiksmą, personažus jis, matyt, būdavo gerai įsigilinęs, dirbdamas preliminarinį darbą vienas. Repeticijų metu jis būdavo labai idėmiai ir jautriai įsiklausęs į aktorių. Atrodė, jis ieško jame ne tuoj iš paviršiaus regimų savybių — ieško emocijos, tiesos pajautimo, slaptų kampelių, kurie gal ir pačiam aktoriui nėra sąmoningai pažįstami. Tai, ką aktorius jau moka ir ne kartą yra panaudojęs, atrodo, jį mažiau domino. Ir jo atradimai dažnai stebino. Henrikas Kačinskas suvaidino daug malonių, šiltų, jautrių žmonių. Jis toks yra — tai jam lengva. Bet „Noros" Helmeris (Kačinskas prisipažino, kad to vaidmens nenorėjo, bijojo) parodė, kad jis gali rasti savy ir šaltą egoistą, išmintingai gebantį racionalizuoti, iškalbingai, advokatiškai ginti savo jautrumo, atjautimo, žmoniškumo trūkumą. Palubinskas buvo vaidinęs daug tvirtų, drąsių vyrų — tokių, kaip Bevardis. Bet Juknevičius pajuto jame ir kažkokį trapumą, beveik lyrišką švelnumą, kuris „Viltyje" gaubė jauno žvejo Barendo vaizdą. Mes galėjom nujausti, kad ne Barendui žiauri kova už būvį, kad

jis pasmerktas žūti. Kai žandarai jėga velka jį iš namų į laivą, kuris paskęs, jo blaškymasis ir širdį veriantis pagalbos šauksmas motinai — kuri tylėdama nulenkia galvą prieš likimą — tas maldavimas neleisti jam mirti buvo sukrečiančiai išgyventas ir tikras.

Vėliau, po keleto metų, viename iš savo geriausių spektaklių, Ibseno „Noroje", Jukневičius dar subtiliau panaudoja tą slypintį aktoriaus trapumą. Nusivylęs Kačinskas, kuris manė, kad Rankas — jo vaidmuo, prikaišiojęs režisieriui: „Kaip tu įsprausi šitą atletą į daktaro Ranko kostiumą?" Tačiau režisieriaus intuicija neklydo, ir Palubinsko — d-ro Ranko vaidmuo buvo subtiliausias, taupiausiomis priemonėmis sukurtas paveikslas žmogaus, priimančio savo artimą mirtį. Jokio sentimentalumo, ramus balsas, bet kiekvienas žvilgsnis atsisveikina, ypač — su jo paslapčiom mylima Nora. Vaidybiškai „Nora" buvo Mironaitės, Kačinsko ir Palubinsko šedevras.

Iš panašių Jukневičiaus laimėjimų buvo lėtame Chadaravičiaus asmenyje atkastas taurus intelektualas, iki tol nepasireiškusios Bronės Kurmytės jaunas žavesys, impulsyvus ir gaivus mergaitiškumas Hauptmanno „Prieš saulėlydį" spektaklyje. Tai vis dideli aktorių laimėjimai, pasiekti su lemiančia įžvalgaus psichologo-režisieriaus talka.

Jukневičius kaip statytojas atskleidė kitą savo talento savybę — nepaprastą techninių priemonių išradingumą. V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69" nėra tvirtai sukonstruotas draminis veikalas. Jis susideda iš eilės revoliucijos laikotarpio epizodų, kurių veiksmingiausias vaizduoja, kaip partizanai sustabdo ir užima baltųjų šarvuotą traukinį. Jeigu čia galime kalbėti apie psichologiją, tai ne tiek asmenų, kiek minios, kuri čia veikia, kaip daugiagalvis, smurtiškas gaivalas. Užtat didžiausią reikšmę įgyja minios it jūros siūbavimas ir garsų bei šviesų efektai. Turimos įvairios garsų plokštelės buvo toli gražu nepakankamos, tad režisierius su dailininkų Palaima prasimanė įvairių medinių kampuotų ar apvalių formų, didžiulių būgnų, pilnų akmenukų, ir

šepečių, kuriais neužimti scenoje ridendami, mušdami, trindami kojomis, ritmiškai gamino čia jūros mūšos garsus, čia traukinio artėjimą. Garsų komanda, aktoriai bei aktorės, tikrai artistiškai jausdami ritmą, kaip darnus orkestras, vykdė šį neįprastą jiems uždavinį, išvargdami nuo nemenkų pastangų. Užtat paskui nerami jūra galingai šniokštė, dūždama į uolas. Nematoma minia buvo didžiulė ir gyva. Iš tamsos, pradžioje, vos girdimai dundėdamas, artėjo traukinys, lyg vienaakė pabaisa. Jo garsas vis augo, jo šviesa vis plito ir didėjo, ir pagaliau kurtinančiu bildesiu, akinančia „akimi", šarvuotis riedėjo tiesiai į žiūrovus, — tik ant bėgių gulintis žmogus, kinietis Sin Bin U, privertė traukinį sustoti, ir iš šonų išnirę partizanai puolė šarvuotį. Uždanga krinta po akimirkos, žiūrovams nespėjus atgauti regėjimo. Bauginanti iliuzija išlieka. Niekas neturi matyti didelio, plokščio rėmo su prožektorium, kurį ką tik bėgiais atstūmė už jo slypėję du scenos darbininkai. O kiek triūso reikėjo, kiek garsų ir šviesų derinimo su artėjimu, kad išgautų šitą „realistinę" apgaulę! Iliuzija buvo puiki — nesvarbu, kad traukinys netikras.

Kitame paveiksle, uždangai pakilus, žiūrovai girdi didžiulę ūžiančią žmonių minią, nors mato tik medinės bažnytėlės stogą ir varpinę ir gal apie dvidešimt ant stogo užkopusių žmonių. Prišliaužę prie briaunos, vieni žiūri į minią apačioj, kiti bando su kažkuo minioj susikalbėti, šaukia, mojuoja. Ragina ir kitus užlipti — ir bematant kas nors jau rioglinas ant stogo. Minioje girdėti jūra žmonių balsų, riksmų, juoko. Į viršų įtempia akiniuotą amerikietį kareivį — belaisvį — jį vaidina „užsienietiškai" atrodantis Škėma. Kiekvienu metu žiūrovai mato tik būrį partizanų-valstiečių su jų vadu, bet supančios minios iliuzija — labai įtikinanti.

„Šarvuočio" premjera — 1941 m. balandžio pradžioje. Visą savaitę vyksta pilnos repeticijos. Daugybė įvairiausių ūžesių ir garsų (įskaitant viename paveiksle ir čiulbančią narve kanarėlę) turi būti suderinta su aktorių veiksmais, su nuotaika. Pagaliau —

paskutinė generalinė repeticija. Juknevičius liepia pakartoti kiekvieną paveikslą, įnešdamas paskutines koregavimo pataisas. Darbas užsitęsia iki paryčio, visi galutinai išvargę. Premjera — šįvakar. Berods, apie ketvirtą ryto pasigirsta ramus Juknevičiaus balsas: „Dar kartelį". Ačiū Dievui — tik veiksmą kartosim, ne visą veikalą. Perfekcionistui niekad negana.

7. Algirdas Jakševičius Vilniaus teatre

Prasidedant pirmajam lietuvių sostinės teratro sezonui, Jakševičius pateikė meno vadovui Juknevičiui veikalą, kurį jis pageidauja statyti. Nebuvo skelbiama viešai, kokį veikalą. Gal tai buvo pernai „atidėtas" „Skirgaila" ar koks kitas. Tuo tarpu į spektaklius, perimtus iš Kauno ir Klaipėdos, įvedami kiti aktoriai į beveik visur susidariusias spragas. Tik Pagnolio „Topazui" nereikia nieko įvesti, nes Juknevičius veikalą pastatė Kaune praėjusį pavasarį su aktoriais, paskirtais vykti į Vilnių. Dalį veikalų, kaip savo pastatytą „Viltį", pertvarko pats Juknevičius, kitus paveda aktoriams — Monkevičiui, Jurašūnui, Lukošiui. Jakševičiui pavesti esto Zonbergo „Jaunieji daržininkai", o jis pats įvedamas į buvusią Pilkos rolę — Palševskį Peturlio veikale „Strazdelis" (kažkodėl pakeičiant ir buvusį pavadinimą „Prieš srovę"). Apie Jakševičiaus patiektą naują veikalą nieko negirdėti.

Kažkada rudenį meno vadovas sukviečia viso kolektyvo susirinkimą. Atsisėdęs centre prie mažo staliuko, su bloknotėliu rankose, jis paaiškina tikslą: esama įvairių klausimų, nepasitenkinimų, apie kuriuos šnabždama savo tarpe. Reikia praskaidrinti atmosferą ir pasikalbėti viešai bei atvirai. Aišku, aš jokio klausimo nekeliu, esu jauniausias, be jokio patyrimo, laimingas, kad esu priimtas. Be to, man širdin įstrigo vieno reikšmingo kolektyvo nario perspėjimas, pirmą kartą susitikus tarpdury: „Oho, koks tu didelis! Na, nieko, pas mus greit sumažėsi". Nuo to laiko esu susigūžęs. Pirmą kartą esu tokiame

aktorių išsiaiškinime, stebiu kylančią nusiskundimų temperatūrą — daugiausia nepasitenkinimas dėl atlyginimo ar dėl vaidmenų, ir daugiausia — tarp moterų. Kartais tinka į satyrinę komediją: „Tau rolę davė, nes tu meno vadovui kopūstų pyragą nunešei". Juknevičius klauso, retai ką atsako. Ir štai pakyla Juozas Palubinskas (mano amžina pagarba jam!). Jis ne dėl savęs kelia klausimą: dėl Jakševičiaus. Juk jis režisierius, kartu su meno vadovu tuos pat mokslus ėjęs Maskvoje. Štai, jis pasiūlęs veikalą. Kodėl jam neatsakoma, kodėl neleidžiama režisuoti? Juknevičius ramiai padėkoja už klausimą ir kažką pasižymi savo bloknotėlin. Atsakymo nėra. Nors visi įdėmiai laukė atsakymo, bet niekas klausimo neparėmė. Suprantama, tylėjo ir pats Jakševičius — jam save piršti nederėtų. Pasiūlė veikalą. Taškas.

Atsakymo niekad nebuvo. Jakševičiui taip pat nepaskirta jokio reikšmingo vaidmens visą sezoną. Jis tebevaidina Hauptmanno dramoje „Prieš saulėlydį" gana reikšmingą advokato Hanefeldo vaidmenį, tiesa — labai nesimpatingą pedantą, įstatymo raidės žmogų, kurį Juknevičius jam paskyrė prieš metus. Vaidmuo atliktas su Jakševičiui būdingu formos aštrumu: Hanefeldas glotnus, korektiškas, preciziškas savo kalba — ir beširdis. Toks jis ir turėjo būti: samdytas atstovas tamsių jėgų, susimokiusių prieš veikalo centrinę asmenybę Klauzeną. Buvo apžvalgininkų, kurie gėrėjosi šio Jakševičiaus vaidmens tiksliu nulipdymu. Kiek girdėjau, Juknevičius buvo nepatenkintas — vaidmuo kažkuo iškritęs iš ansamblio.

Iš dviejų sovietinių sezono veikalų Jakševičiui skirtas mažas vaidmuo, berods — beveik be teksto, „Šarvuotyje". Mažoje geležinkelio stotelėje jis įvykiuose pasimetęs, nebesusigaudąs stoties viršininkas. Iš to, kaip jis kažkaip bejėgiškai paeina viena kryptim, stabteli, kelis žingsnius pastrypčioja kitur, atsisėda ant perono ir beviltiškai žiūri į tolį, Jakševičius parodė mažo žmogaus likimą tarp didelių, nesuprantamų jam įvykių. Man tas gailus vaizdas įsirėžė atmintin.

Supratęs, kad Juknevičius neleis jam režisuoti savo teatre, jis išgyveno gilią depresiją. Kaip man kartą laiške parašė jo žmona Monika Mironaitė, jis liūdnai jai pasakęs, kad jis tesąs žinomos (ar garsios) aktorės vyras.

Deja, tai patvirtino ir Juknevičius — tik dar šiurkščiau. Gal į išgėrusio žmogaus kalbą nereiktų kreipti rimto dėmesio, tačiau man atrodo, jog jis tąsyk atskleidė jeigu ne tikrą savo nuomonę, tai bent tikrą priešiškumą. Tai buvo pokalbio metu pas Steponavičių, kada abu aštriai ir piktai įrodinėjo man, kad Jakševičius esąs prastas režisierius, ir pyko, kad aš prieštarauju. Aš bandžiau pasakyti Juknevičiui, jog tai netiesa ir jis pats žino, kad netiesa, ir iš tikrųjų taip nemano. — Jūs abu esate talentingi, tik labai skirtingų siekimų ir požiūrių į teatro meną. Žodžiu, sakiau, kaip maniau, ir mano prieštaravimas tik labiau pykino abu pašnekovus. Įsikarščiavęs Juknevičius pagaliau rėžė apie Jakševičių: „Grabas! Ir laikomas teatre tik dėl žmonos". Aš pasipiktinau ir toliau protestavau. Su ta gaida ir išsiskyrėm. Po to teatre aš, jau ir taip „sumažėjęs", pasijutau visai neegzistuojantis. Juknevičius neatleis man ištikimybės Jakševičiui, ir man geriausia pačiam pasitraukti, nelaukiant pašalinimo. Gal bus praėjusi kokia savaitė nuo mūsų ginčo ir mano nebeegzistavimo savijautos, kai aš nuėjau pas meno vadovą į kabinetą ir paklausiau, ar man paduoti išstojimo pareiškimą. Nustebau, kad jis nepatarė. Girdi, kai tu stoty lipi į pilną žmonių traukinį, tau visi šaukia — nėra vietos! Bet šiaip taip įlipęs, kitoj stoty tu jau pats šauki — nėra vietos! Matyt reiškė — nepasiduok. Po to jis davė man neblogą vaidmenuką Škvarkino satyrinėje komedijoje „Paskutinis teismas", bet po kelių savaičių repetavimo įsitikino, jog dalykas gal per aštrus, nes pabaigoje visi viršininkai bei pareigūnai urmu eina į kalėjimą. Pabūgo, kad nepasikartotų „Kudirkos" nemalonumai — tik kiek pakeistu variantu. Vėl šauks sovietiniai pareigūnai: „Mes galime šaipytis iš savo biurokratų korupcijos ir tamsumo, bet jums nevalia juoktis iš mūsų!"

Grįžtant prie Jakševičiaus temos, kodėl Juknevičius, jau priėmęs Jakševičių į savo tada autokratiškai valdomą teatrą, šaukė jam „nėra vietos"? Nėra nei režisūroje, nei scenoje? Nesinori tikėti, kad jis būtų toks klastingas ir priimtų varžovą į teatrą tik tam, kad jį galėtų izoliuoti. Taip pat nemanau, kad jis, tokio reto talento ir sugebėjimo teatro menininkas, būtų taip primityviai, prastai pavydus. Maži pavydi didiesiems — tai suprantama. Bet jis neturėjo kam pavydėti.

Įtariu, kad būta kažko gilesnio. Tik pusinteligenčiai tarp aktorių galėjo nesuprasti O'Neillo idėjų ar Jakševičiaus tauraus polėkio ir dėl to ar niekinti jį, ar nekęsti. Bet ne Juknevičius — jis suprato. Ir suprasdamas žinojo, kad Jakševičiaus ieškomas meninis teatras, sulydąs idėją ir formą į prasmingą, išraiškingą sintezę, yra aukštesnis už jo realizmą, kad ir kaip imituojantį tikrovę. Jis žinojo esąs geras, solidus prozininkas, siekiąs išreikšti gyvenimišką tiesą. Bet jam neprieinama gyvenimo sublimacija, aukštesnė dvasinė tiesa, poezija. To jis savyje neturėjo — ir bijojo. Tad ginantis, kad tavęs nenustelbtų, kad nepatektum į kito šešėlį, reikėjo neigti, niekinti, pašiepti, reikėjo neprileisti kito prie kūrybos, pritraukti šalininkų, kad ir jie smerktų tą pavojingą, magiškai užburiantį teatralumo grožį. Gal todėl jis šaukė Jakševičiaus menui (kaip seniau Olekai-Žilinskui) „nėra vietos!"

Leisdamas savo teatre režisuoti kai kuriems aktoriams, jis žinojo, kad jie niekad jo neužtemdys, net ir neprilygs. Priešingai: žiūrovai patys įsitikins, kad tie patys aktoriai, kurie taip stebinančiai geri jo spektakliuose, dirbdami su mažesniais režisieriais, gerokai nublanksta.

Savo sunkioje padėtyje Jakševičius ieškojo išeičių. Kartą einant gatve, jis mane paklausė, ar važiuočiau su juo, jeigu jis pereitų į Kauno teatrą? Taip, žinoma, — atsakiau. Daugiau nieko neaiškino. Tuo metu Kauno teatro direktorium buvo Grybauskas, tad galiu tik spėti, kad Jakševičių galėjo kviesti jis

arba švietimo ministras. Po to nieko daugiau negirdėjau. Man rodos, pokalbis buvo prieš pat jo ligą.

Monika Mironaitė sakė anais laikais ir kartojo neseniai, kad jis norėjo rašyti teatro klausimais knygą. Teorinė mintis jį visada viliojo. Spėju, jis būtų norėjęs išdėstyti savo pažiūras į tą, iš dalies vachtangovišką sinteze, apie kurios savą, lietuvišką variantą jis laiškuose ir straipsniuose užsimindavo. Turbūt, teorinis kelias būtų jį glaudžiau susiejęs su universitetu, su gimininga mąstančiu Baliu Sruoga. Ten gal ir būtų prasidėję nauji bandymai per studiją išsiugdyti savo teatrą. Todėl aš kiek abejoju Kanopkos vilties realumu, kad Jakševičius būtent iš „Vaidilos" būtų mėginęs išsiauginti tokį kolektyvą, nes į daugelį vaidiliečių jau per giliai buvo įleidęs šaknis mėgėjiškumas.

Apie visas tas galimybes tada buvo galima realiai galvoti. Tačiau persvėrė didžioji, lemtinga realybė: liga. Balandžio mėnesį Vilniuje mes visi gėrėme užkrėstą vandenį. Beveik visi sirgome vadinamąja „cholerinka" — skaudžia, varginančia vidurių liga, bet praeinančia. Kiti susirgo sunkiau — šiltine. Išėjęs į Gedimino prospektą, galėjai matyti šiurpų vaizdą — eilę laidotuvių procesijų, vieną po kitos. Gastrolių į Kauną važiavo pilnas ligonių kolektyvas, ryžtingai vaidino ir grįžo visi, išskyrus sunkiau sirgusį Jakševičių, kuris buvo paliktas gydyti Kauno klinikose. Vidurių šiltinė negijo, ligonis ėjo silpnyn. Palikusi namie naujagimę dukrelę Dagnę, Monika važinėdavo jo lankyti. Gydytojai pagaliau giminėms pasakė, kad padėtis beviltiška, žarnos prakiurusios. Žmona turėjo jam to nesakyti, bet jai atrodė, kad jis žino, tik jai nesako. Taip abu vaidino tragišką dialogą.

Vilniuje Juknevičius sukvietė aktorius, kad praneštų „džiaugsmingą žinią: mūsų mielam bičiuliui Algirdui Jakševičiui, šiuo metu kovojančiam su sunkia liga, pavyko gauti režisieriaus etatą!" Monika pranešė Jakševičiui apie tai mirties išvakarėse. Būdamas tik 33 metų, jis mirė gegužės 30 dieną. Po

pamaldų Įgulos bažnyčioje buvo palaidotas Kauno centrinėse kapinėse, vėliau perkeltas į Petrašiūnus.

Man pasakojo, kad ties kapu su ašaromis akyse Romualdas Juknevičius kalbėjo, kad mūsų teatras nustojo gilaus menininko...

Kada Juknevičius buvo nuoširdus — dabar? Ar kai šaukė „Jakševičius — grabas"? Gal abiem atvejais? Gal niekad? Komplikuotas žmogus buvo Juknevičius, vertas Dostojevskio plunksnos. Niekuo negalima pateisinti Jakševičiaus nušalinimo nuo kūrybos, stūmtą depresijon, kuri trukdė gintis nuo ligos. Man tačiau Juknevičius nekeršijo už karštą Jakševičiaus gynimą. Kai po keleto metų aš pats išdrįsau „Vaidiloje" režisuoti, buvo malonus, užsuko pas mane vidury nakties, išvertė iš lovos, davė tėvišką pamokymą: „Režisūra yra penki procentai ‚nachalstvos' (atseit, arogantiško įžūlumo jos griebtis) ir 95 procentai darbo". Įžūlumą jau parodžiau — dabar turiu dirbti. Stebinantį jo žmoniškumo atvejį papasakojo Kanopka: gal pirmą kartą gyvenime jis nenakvojo namie — ir tą naktį jo ieškojo enkavedistai. Reikėjo dingt, bet kur? Sutiko Juknevičių, kuriam sovietų valdžia buvo įsegusi Aukščiausios Tarybos deputato ženkliuką. Todėl nedrąsiai išdėstė savo bėdą. Rizikuodamas Juknevičius priglaudė jį teatro pogrindžio katilų ir vamzdžių skyriuje, kur Kanopka išsislapstė bent naktimis iki pat vokiečių armijos įsiveržimo. Tai drąsiausias, gražiausias man žinomas pavyzdys, kad Juknevičius gebėjo ir gelbėti, ne vien laidoti.

8. Gyvasis Jakševičius

Kuo jis lieka nepalaidotas, kuo jis gyvas?

Visų pirma, savo išjautimu, išmąstymu, iš pačios prigimties išaugusiu siekimu sukurti tikrai lietuvišką teatrą. Tai nereiškia nei nacionalistinio savo tautybės kėlimo viršum kitų, nei deklaratyvinio ura-patriotizmo, nei dekoratyvaus tulpių bei tautinių drabužių eksponavimo. Tai reiškia tik būti savimi —

autentiškai, rasti išraišką savo krašto ir tautos sielai, savo esmei. Mes nesam nei geresni, nei blogesni už kitus. Mes tik esam truputis kitokie. Gyvendami įvairiatautėje aplinkoje, dažnai turėdami artimų draugų tarp rusų, žydų ir kitų, mes vis dėlto jaučiame, kad jų paveldėta kultūra yra kita, kitokia negu mūsų, kad mes — ne jie, mes lietuviai.

Visos kultūringos tautos skirtingai išreiškia save menu, ypač ryškiai — teatru. Nesumaišysi anglų teatro su prancūzų, jie visiškai kitokie. Rusai, japonai, italai, žydai (Jakševičius buvo sužavėtas Habima teatro puoselėjamu žydiškumu), vokiečiai, airiai — visi turi savo autentišką teatrą. Kodėl gi mes, scenoje kalbėdami lietuviškai, vaidindami mėgdžiojame rusus? Jų temperamentą, jų kalbėseną, gestus, laikyseną? Suprantame — tai seno rusų dominavimo pėdsakai, nejučiomis persiimant jų kultūros išorine išraiška. Ar ne laikas surasti pačius save, pajusti mūsų liaudies vidinį ritmą, kuris tikriausiai mus riša su gamta, senoviniu, pagonišku jos išgyvenimu, kuris atsiskleidžia seniausiose mūsų dainose, pačioje kalboje?

Jakševičius, kuris buvo lietuvis visu tiesiu, doru savo charakteriu, labai rimtai pasišovė ieškoti ir vaidyboje to tautinio autentiškumo išraiškos. Jis metė iššūkį, nors pats nespėjo net pradėti jo realizuoti. Monika Mironaitė mini jo pokalbius su Žinove Čiurlionyte, jo pirmus bandymus savaip skaityti eilėraščius.

Bet ta kryptimi iki šiol niekas nepajudėjo, ir savęs ieškojimas scenoje lieka gyvas uždavinys, nepalaidotas su Jakševičiumi. Jis tebeieško, kas tęstų jo idealą, kas padėtų atsikratyti menkybės komplekso, kuris pasireiškia mėgdžiojant svetimu pavyzdžiu.

Visa tai nereiškia, kad mes turime užsisklęsti vien savo pačių nedideliame pasaulyje, atsiriboti nuo aplinkos, nuo didžiųjų kultūrų pasiekimų, tradicijų, modernių eksperimentų ir formų. Tai reiškia, kad mes turėtume visa tai absorbuoti per savo pačių autentišką dvasią. Paversti savu. Toks atvirumas pasauliui

gali mus tik praturtinti, jei išlaikysime savo tvirtą dvasinį pagrindą, savo tautinį aš.

Nuo pat Čiurlionio vizijų pasaulio mes turime kelią nušviečiančių pavyzdžių. Pusė šimtmečio baisaus sovietinio dominavimo pažeidė pačią lietuvių sielą, sustabdė mūsų prasidėjusį kultūrinį ūgį, sužalojo mūsų nuo senovės paveldėtą pajautimą, kas yra gera ir kas yra teisnga. Turime sąmoningai rasti savy piktą sėklą ir ją išrauti, jei tam reikės ir kitų ilgų dešimtmečių.

Algirdo Jakševičiaus gyvybės nutrūkimą ir todėl — jo kilnių siekimų neišsipildymą mes, kurie juo ir jo idealais tikėjome, išgyvenome kaip tragišką smūgį savai kultūrai, ypač teatrui plačiąja prasme — ne vien meno praktikai, bet ir minčiai. Jo netekimas atrodė nebeatlyginamas nuostolis. Mūsų teatre nebuvo kito tokio aukštos dvasinės kultūros rimto menininko ir gilaus teoretiko.

Tuoj po jo mirties karas įsibrovė į mūsų kraštą, naujas okupantas pareikalavo skaudžių aukų (Jakševičiaus mokytojas Balys Sruoga grįžo iš kaceto mirti, praradęs sveikatą), o grįžusi sovietinė okupacija atnešė dar negirdėtą naują smurtą, masinius išvežimus ir kankinimus. Tūkstančiai mūsų, atsisakiusių laukti Sibiro taigų, savo noru traukėmės į Vakarus, dažnas — ypač rašytojai, teatro žmonės — išgelbėdami gyvybę, bet prarasdami savo gyvenimo prasmę.

Ar Algirdas Jakševičius, jei būtų išlikęs, nebūtų tapęs dar viena smurto auka? Jis neturėjo gabumo taikstytis, pataikauti galią turintiems, nenorėjo meluoti. Bet teatro žmogui nebuvo pasirinkimo, kaip ir mokytojui, rašytojui.

Prieš mirtį jis pasakęs: „Aš niekad nebuvau nuo Jo nutolęs, o Jis — nuo manęs". Gal tas didysis, gerasis Teisingumas išgelbėjo jį, tiesai ir gėriui tarnavusį, nuo pažeminimo ir baisesnių kančių?

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

NE VIEN APIE NETEKTĮ

Artėja A.J. Greimo mirties metinės, tačiau nesinorėtų, kad šie pasamprotavimai virstų atsiminimais apie profesorių. Norėčiau kalbėti apie ateitį Greimo perspektyvoje, apie paskutiniųjų jo gyvenimo metų lietuviškąsias iniciatyvas.

Profesorius Greimas semiotiką laikė ne vien rafinuota moksline disciplina, bet apskritai pasaulio matymo galimybe ar net gyvenimo būdu. Tiesa, pakankamai negailestingu gyvenimo būdu, kuris neleidžia pernelyg įsijausti, nuolatos nustato distanciją, leidžia įsisąmoninti požiūrio tašką ar net teikia keletos požiūrio taškų pasirinkimo galimybę. Šis reflektyvumas gali būti priimtinas arba ne, tačiau kultūroje jis turi egzistuoti kaip racionalusis polius, kaip priešprieša sentimentaliam nuoširdumui, impresionizmui (ypač pasitikint savimi), gebėjimui naiviai užsimiršti ir pan.

Dar gerokai prieš nepriklausomybės atstatymą profesorius svarstė, kaipgi ateityje, taigi šiandien, gyvensime. Abejonių nekėlė, kad Lietuvoje bus juntamas gilus intelektualinis vakuumas ir reikia jau dabar ruošti pasiūlą. Manyčiau, kad ne per daug vėluodamos pasirodė trys Greimo knygos, buvo imtasi ir kitų iniciatyvų. Čia stabtelėsiu prie vienos kitos, man artimesnės, bet noriu pabrėžti, jog profesorius sudarinėjo ir platesnius, sakytum, globalinius projektus (pavyzdžiui, V. Landsbergiui jis buvo įteikęs „Pro memoria" apie Lietuvos ateitį; reaguodamas į politinę situaciją Lietuvoje rengė bent porą atsišaukimų į tautą ir t.t.).

Vienas dalykas pamokyti semiotiškai analizuoti tekstus keletą universiteto studentų ar aspirantų, o kitas — bandyt paskleisti semiotikos idėjas, perkelti jas ir į mokyklų vadovėlius, kaip sakydavo Greimas, „išmokyti skaityti". Ar būtina visus mokyti sudėtingos, gremėzdiškos semiotinės teorijos? Ne, teigė Greimas, reikia mokyti praktikos, reikia bandyt kelti tradicinės literatūros kritikos ar, kaip pas mus mėgstama sakyti, literatūros mokslo požiūriu neįprastus klausimus. Svarbiausia, negalima apsiriboti formaliųjų teksto aspektų (vien stiliaus, žanrinių

formų, eilėdaros ir t.t.) aprašymu; bet kokio teksto analizės tikslu turi būti jos reikšmės ir bendroji teksto prasmė. Norėdamas įsitikinti šio požiūrio veiksmingumu pabandymui pasirinkau vieno Greimo mokinio ir kolegos sudarytą tekstų kūrimo bei interpretavimo praktikos vadovėlį (eksperimentinį ir prancūzų pedagogikos kontekste), kuris buvo šverstas, be to šiek tiek pritaikytas mūsų auditorijai (nesiekiant supaprastinti aiškinamųjų dalykų, bet papildant lietuviška medžiaga). Dešimties pamokų ciklą išspausdino mokytojams skirtas žurnalas „Gimtasis žodis". Po to jo redaktorius surengė apskritą stalą, ir susirinkę mokytojai mane nustebino. Kadangi tose pamokose visai išvengta teorinės terminijos, gana kūrybiškai pamokomis besinaudojantiems mokytojams kilo natūralus klausimas — kur čia šuo pakastas? Kodėl keliami būtent tokie klausimai, kodėl pabrėžiami būtent šie analizės aspektai? Tai buvo visai logiška, nes imant gilintis į šį mintijimo kontekstą, negalima buvo apsiriboti vien disciplinos rezultatais, reikėjo bent jau bendrais bruožais suvokti jos logiką. Taip 1992 m. sausio pradžioje su K. Nastopka išvažiavome į Molėtus, kur vidurinės mokyklos auditorijoje, dalyvaujant aplinkinių rajonų (taigi, provincijos!) mokytojams lituanistams porą dienų skaitėme įvadą į semiotiką. Vėliau ši iniciatyva „iš apačios" įgijo visai apčiuopiamą reguliaraus seminaro regiono mokytojams formą.

Taigi, per praktiką — prie teorijos (tegul tik įvadiniame jos lygyje), o teorija leidžia pajusti šiuolaikinių humanitarinių problemų pulsavimą. Čia ne tiek svarbu, ar mokytojas, studentas, doktorantas „persiima" semiotika, ar nuo jos atsitraukia atrasdamas kitokio peno savo dvasiai, bet per šią discipliną yra susiliečiama su šiuolaikinio mokslo keliamais klausimais. Svarbiausia, yra suprobleminama tai, kas būdavo visiems absoliučiai aišku — kas gi yra tas skaitymas; supratimas ir aiškinimas ar aiškinimas ir supratimas, nesvarbu, kurį terminą čia statysim pirmuoju (apie hermeneutikos ir semiotikos ryšius žr.: P. Ricoeur'o straipsnį *Baltų lankų* nr. 2). Būtų idealu, kad vienokiu ar kitokiu būdu į mūsų aplinką persismelktų ir kitos — taip trūkstamos — disciplinos: psichoanalitiniai priėjimai prie teksto, kultūros, literatūros sociologija (ji ypač reikalinga, nes sugriuvus marksistinei ideologijai ir subyrėjus kultūros reiškinių sistematizavimams ekonominiais ir klasiniais požiūriais, reikia bandyti juos jungti naujais pagrindais). Žodžiu, semiotiką šiuo požiūriu laikau šiuolaikinio mokslinio galvojimo metonimu ir gana veiksminga humanitarinio konteksto modernizavimo priemone, literatūrinio sąmoningumo ugdymo būdu.

Paskutiniais gyvenimo metais Greimas ragino steigti žurnalą,

kaip sektiną pavyzdį nurodydamas *Metmenis*. Iš pradžių buvo netgi galvota dalį tekstų spausdinti paraleliai, abiejuose žurnaluose, mat, *Metmenys* vis dėlto nepakankamai paplitę Lietuvoje. Tačiau mes matėme, kad Lietuvos auditorijai labai trūksta vertimų, ir apskritai labiau norėjome sukti akademiškumo link (pastarosiomis dienomis aiškėja glaudesnio bendradarbiavimo su *Kultūros barais*, kaip kiek platesnio profilio žurnalu, perspektyva, jame taip pat norėtume įvesti savo rubriką). Taigi, Greimas yra viena iš jau pradedančio įsibėgėti — nepriklausomo — žurnalo *Baltos lankos* iniciatorių. Jis angažavo išeivijos intelektualus dalyvauti šiame projekte, jis ieškojo ir finansinių paramos galimybių.

Pasirodžius pirmam *Baltų lankų* numeriui, Greimas parašė „autokritiką", kurią skyrė ateičiai — savito žurnalo „stiliaus" ieškojimui. Jis reikalavo numerių tematizavimo ir konstatavo, kad pirmojo tema nepakankamai išryškinta. „Aš ją matyčiau, kaip kultūros istorijos problematiką, istoriją suprantant kaip *epistemologinių lūžių* sekmę. Šia prasme, Greimo, Kavolio, Aleksandravičiaus-Kulakausko ir Žuko tekstai būtų galėję būti sugretinti, o editoriaus straipsnis — išplėstas, skirtas *istorijos teorijos* problematikai pristatyti". Antruoju kritikos punktu ėjo filosofinių tekstų pristatymo klausimas, čia jį norėčiau ištisai pacituoti: „Karsavino straipsnis vargiai įeina į šią tematiką. Į jį galima žiūrėti kaip [į] *filosofijos istorijos* problematiką. Mums reikia XX a. filosofijos bendrosios apžvalgos: anglosaksiška kryptis (Vienos mokykla — Oxfordas — analitinė filosofija) *vs* kontinentinė kryptis. Viena — Husserl (phenomenologija) — Heidegger — Merleau-Ponty — hermeneutika (Gadamer, Ricoeur), semiotika. Tikslas: duoti suprasti, kas šiandien aktualu, kaip šiandien klausimai statomi. (Lietuvoje: Šliogeris ir turbūt Degutis). Užtat ir Karsavino lūžis iš „didžiosios filosofijos" į egzistencializmą (su Solovjovu ir Berdiajevu) yra vis tik aklavietė (mūsų žurnalo bendrosios politikos požiūriu). Jis priklauso atskirai rubrikai — atskirų svarbių *istorinių* tekstų pristatymas (pav.: šv. Augustinas)." Išvardijęs nemaža kitų kritinių pastebėjimų, pabaigoje jis pabrėžia: „Viena iš pagrindinių minčių: kiekvieną dalyką įrašyti į *istoriniai-kultūrinį kontekstą!* Tokia mūsų didaktinė misija".

Kai žurnalo reikalai jau ėmė aiškėti, aptarinėjome tolimesnes galimybes; Greimas pritarė idėjai prie žurnalo pradėti leisti knygų seriją, kuri tematiškai atitiktų žurnalo kontekstą. Tuo metu kaip tik kristalizavosi Soros'o fondo (Atviros Lietuvos fondo) knygų leidybos projektas. Greimas pats pasiūlė kelioliką jo nuomone mums aktualių pozicijų, be to jau sudarytus verstinų knygų sąrašus jis davė peržiūrėti įvairių specialybių savo kolegoms semiotikams. Greimas su entuziazmu aiškino,

kokiu būdu mums Lietuvoje sukurti panašią į A. Mackaus fondą knygų leidimo draugiją ar asociaciją. Aišku, visiškai nepalyginama ekonominė padėtis, knygų kainos ir leidybos kaštai vertė ieškoti kitų veiklos būdų, labiau orientuojantis į kultūrą remiančius fondus (Lietuvoje ir užsienyje). Taigi Greimas yra ne tik žurnalo, bet ir knygų leidyklos „Baltos lankos" krikštatėvis, o mes jaučiamės prieš jį labai ir labai įsipareigoję. Vienas iš įdomiausių leidybinių projektų yra šiuolaikinio mokslo lygį įvairiose disciplinose parodanti antologijų serija, kurią pradedame dar paties Greimo ir jo paskutiniųjų metų bendražygės Teresos Keane sudarytu straipsnių rinkiniu „Mitologija šiandien", kuri jau irgi ruošiama spaudai. Svarstėme su profesoriumi ir tolimesnes serijos galimybes: „Lingvistika šiandien", „Literatūros kritika šiandien" ir t.t. Aišku, kad šio pobūdžio darbai reikalauja visai kitų vertėjų. Dar nepakanka mokėti prancūzų kalbą, kad galėtum versti C. Lévi-Straussą ar P. Ricoeurą. Tokias knygas turi versti šių sričių specialistai o jiems reikia ieškoti kalbos tobulinimosi galimybių, stažuočių ir t.t. Be profesoriaus visa tai tęsti bus kur kas sunkiau.

Kadangi žurnalas klostėsi vis dėlto akademizmo link (tegul ir su didaktiniu bei kitais atspalviais), turėjome rasti tribūną aktualesniam žodžiui. Po ilgų svarstymų buvo pasirinktas savaitraštis *Literatūra ir menas* — kaip kiek neutralesnė vieta pozicijos ir opozicijos atžvilgiu, turinti šiokias tokias liberalaus mąstymo tradicijas. Šiandien jau aišku, kad tai buvo *Greimo* rubrika, kiti autoriai gal tik šiek tiek paasistuodavo. Pagrindinis „Baltų lankų" rubrikos tikslas buvo — išlaisvinti lietuvišką kalbėjimą, naikinti tabu, pasidžiaugti pozityviais poslinkiais (bet kategoriškai pasisakant prieš mitologizavimą), aiškiai formuluoti kritiką, ir visus šiuos apmąstymus pateikti su greimiško humoro doze. Tai, kad ši rubrika buvo pasiekusi tam tikros diskusinės atmosferos lygį liudija, pavyzdžiui, tokia vieno skaitytojo replika reaguojant į ginčus tarp pačių šios rubrikos autorių — na, bent jūs savo tarpe nesipykit. Kiekvienas klausimas, nuomonė gali ir turi būti diskutuojama — tokia buvo, sakytum, potekstinė šio žanro rašinių didaktika.

Apie politines Greimo orientacijas reikėtų atskirai ir plačiau kalbėti, tačiau dabar jas pailiustruosiu ištrauka iš trumpo laiškelio dėl teksto „Baltų lankų" rubrikai, apie *Cincinnati diktatūrą*: „...O reikalauti iš karto ir Prezidento rinkimų (— dešiniesiems) ir steigiamojo seimo (—kairiesiems) man atrodo labai ‚gudri' strategija! Nors, kas svarbiausia, aš taip ir manau". (1991 gruodžio 2 d.). Profesorius Greimas spėjo pasidžiaugti visais: ir iš pradžių efektingu Landsbergio-Prunskienės duetu, ir kandžia Landsbergio ironija bei tvirtinimu, kai jis ne-

priklausomybės pradžioje siuntinėjo depešas Gorbačiovui ir atsilaikė krizių momentais. Tačiau jis labai anksti pastebėjo ir mūsų lyderio prašovimus, liūdėjo matydamas ir absurdiškus nepriklausomybės žingsnius. Norėdamas geriau susigaudyti situacijoje, jis reikalavo informacijos; lietuviškais laikraščiais per daug nepasitikėdamas, be to gaudamas juos pavėluotai, jis prašė kelių žmonių Lietuvoje (kaip pats sakydavo — iš skirtingų stovyklų) jį nuolatos informuoti apie Lietuvos įvykius. Jis norėjo, kad mes čia, Vilniuje, prižiūrėtume, ar jo rašiniai liečia tai, kas yra svarbu (tegul ir kontroversiškai liečia), kai ką stabdydavo ir pats. Todėl keletas impulsyviau parašytų tekstų šiai rubrikai liko nespausdinti, be to pluoštelio prieš mirtį parašytų tekstų jis jau nebespėjo atsiųsti į Vilnių (šiuo metu lietuviškasis Greimo archyvas jau saugojamas Vilniaus universiteto rankraštyne). Esu ne kartą patyręs, kad ši rubrika ir Greimo tekstai pasirodė tikrai laiku, buvo skaitomi; kai kas juos vadino dvasine atgaiva, bet vis labiau tvenkėsi ir opozicija šiems rašymams. Ir turbūt tik profesoriaus autoritetas, net savotiškas populiarumas (jis tuo metu buvo vienu iš labiausiai cituojamų autorių lietuvių spaudoje) šiek tiek varžė norėjusius jam prieštarauti. Tačiau spaudoje pasirodė ir, deja, gana grubiai surašytos kritikos. Tikrai žinau, kad kai kurie nepagrįsti užsipuolimai jį labai skaudino.

Greimas buvo giliai įsitikinęs, kad norint priartinti lietuviškąjį intelektualinį kontekstą prie vakarietiškojo, reikia megzti asmeninius mokslininkų kontaktus. Jis tarpininkavo pasirašant tarpuniversitetinio bendradarbiavimo sutartis, jis norėjo, kad mes asmeniškai susipažintume, „susidraugautume", kaip jis sakydavo, su jo kolegomis semiotikais ir ne tik semiotikais. Šitų ryšių sutvirtinimui ir išplėtimui Vilniuje buvo organizuojamas, jau be profesoriaus įvykęs, tarptautinis semiotikos kolokviumas „Kasdienybės estetika Europoje" (1992 m. rugsėjis), kuriame dalyvavo gausus būrys jo kolegų. Kolokviumo metu buvo oficialiai paskelbta apie Semiotinių tyrimų centro Vilniaus universitete įkūrimą. Ir tai neatsirado tuščioje vietoje. Jau keturi metai Vilnių periodiškai lanko įvairių sričių semiotikai ir skaito nemažo populiarumo susilaukiančius kursus. Taigi, šita disciplina smalsesnei auditorijai jau yra šiek tiek pažįstama. Minėtasis Semiotikos centras, kuriantis šiuo metu savo veiklos programas, turėtų institucionalizuoti pedagoginę veiklą šioje srityje, sistematizuoti mokslinį darbą, rūpintis tekstų vertimais ir publikavimu. Semiotikos centras turėtų neapsiriboti vien Paryžiaus semiotinės mokyklos idėjų skleidimu, jis turi būti atviras ir kitiems požiūriams, tapti apskritai šiuolaikinės humanitarinės ir socialinės minties židiniu.

Gal tai ir per aukštas kalbėjimo stilius, rodantis tam tikrą šių eilučių autoriaus įsijautimą, — to profesorius tikrai nemėgo. Mane nuolatos stebino tai, kad apie semiotiką ir kitus rimtus dalykus jis kalbėdavo su neišnykstančia nuo veido šypsena. Apie tą patį išgirdau 1992 m. pavasarį dalyvaudamas jo mokyklos seminare Paryžiuje jau po šio seminaro vadovo mirties; viskas vyko lyg ir gerame lygyje, buvo solidžiai diskutuojama, bet pabaigoje kažkas pasigedo Greimo ironijos, viso to, apie ką buvo kalbėta, „sudirbimo". Ar tai nebus viena iš didžiausių mūsų visų netekčių?

1993.01.02. *Saulius Žukas*

MEILĖS ISTORIJŲ INTERTEKSTINĖ MOZAIKA: KOSTO OSTRAUSKO POSTMODERNISTINĖ DRAMA

Pažvelgus į bet kurią Kosto Ostrausko knygą, lengva atpažinti jo savitą braižą: žaismingai ironišką toną ir gyvą, lanksčią kalbą. O tačiau kiekvienas naujas jo kūrinys yra skaitytojui maloni staigmena, verčianti klausti: „Koks tai veikalas?"

Toks klausimas kyla ir paėmus į rankas 1991 m. Mackaus fondo gražiai išleistą knygą *Ars amoris* (Meilės menas). Aišku, kad tai draminis kūrinys, o ne proza, nors skambią lotynišką antraštę čia lydi antrinis intriguojantis pavadinimas „Historiae sacrae et profanae" (Šventos ir pasaulietiškos istorijos).

Keista, kad ankstesnė Ostrausko knyga *Eloiza ir Abelardas* (1988) irgi turėjo antrinį lotynišką pavadinimą: „Historia calamitatum" (Nelaimių istorija). O šitaip jau buvo pavadinta paties Abelardo, XII amžiaus prancūzų teologo ir filosofo, autobiografija, kuria Ostrauskas rėmėsi. Vienuolyne daug metų praleidęs, Abelardas savo gyvenimą susumavo atsidūsėjimu „O vita sancta et profana!", kuris turbūt ir įkvėpė Ostrauskui *Ars Amoris* knygos antrinį pavadinimą. Čia, šalia kitų meilės istorijų, telpa ir šios Abelardo istorijos trumpa versija. (O žodis „profana" turi ir neigiamą konotaciją).

Taip kaip ir Jean Giraudoux, vienas iš prancūzų modernios dramos pradininkų, Ostrauskas mėgsta sau įkvėpimo semtis iš jau žinomų vakarų kultūroje tekstų (taip pat ir iš lietuviškų tekstų, pvz. Maironio poemų *Čičinskas* ir *Jūratė ir Kąstytis*). Jis adaptuoja tų tekstų veikėjų figūras, centrines veiksmo situacijas ir padaro iš jų naują savitą kūrinį.

Literatūrinių tekstų adaptavimas nėra jokia naujiena. Tai darė visokių laikotarpių žinomi rašytojai, įskaitant ir Šekspyrą, kuris „skolinosi" medžiagą iš įvairių šaltinių — iš graikų, iš italų, ir iš kitų literatūrų... Savo dramai *Troilus ir Cressida* jis siužetą paėmė iš Chaucerio, kuris jį pasiskolino iš Boccaccio. Boccaccio *Paolo ir Francheskos* istoriją skolinosi iš Dantės. O Dante savo *Inferno* modelį pasiskolino iš Vergilijaus, kuris jį buvo nusižiūrėjęs nuo Homero, o šis nuo senovinių mitų.

Visa Vakarų kultūra pagrįsta intertekstualumu (kaip sakė Jacques Derrida ir Julia Kristeva, buvusi A. Greimo mokinė), nes ji yra įvairių tarpusavy santykiaujančių tekstų mozaika. Ir ši Ostrausko knyga yra intertekstinė mozaika.

Bet *Ars Amoris* — tai vientisas draminis veikalas, sudarytas iš dešimties atskirų „istorijų" — minidramų, kuriose „apvaidinami" visokie tekstai (paskaityti ar papasakoti). Toks knygos sudarymas primena Boccaccio *Dekameroną*, susidedantį iš 100 istorijų, kurios būk tai buvo papasakotos per 10 dienų, juodojo maro metu Florencijoje.

Bet nepaisant žaismingų sąsajų su senoviniais tekstais, šis Ostrausko veikalas — tai originalus ir rimtas postmodernistinis kūrinys apie amžinas žmogaus temas — meilę ir mirtį, aistrą ir kraują, žmogiškos prigimties ir patirties priešingybes, likimo pokštus ir iliuzijų griovimą.

Jo pagrindiniai veikėjai — Šekspyro dramos *Romeo ir Julija* jaunieji herojai ir romėnų poetas Ovidijus, kuris pats buvo parašęs eilėraščių knygą pavadintą *Ars Amatoria*. Tai irgi intertekstinis Ostrausko žaismingumas: pasiskolinęs sau veikėju autorių, jis pasiskolina iš jo ir savo veikalui pavadinimą: (Arba atvirkščiai.) Bet Ovidijus yra kartu ir pasakotojas.

O pagrindinę veiksmo liniją Ostrauskas paėmė iš Dantės *Dieviškosios komedijos*. Tik ten Dantę po pragarą ir po skaistyklą vedžiojo poetas Vergilijus (o Beatričė — po dangų). Ostrausko kūriny — meilės poetas Ovidijus vedžioja po dausas Romeo ir Juliją. (Viename dialoge jis išreiškia nusivylimą, kad Dantė ne jį, o Vergilijų pasirinko sau vadovu.)

Matydamas, kad tie du, per anksti dėl meilės mirę jaunuoliai,

nedaug apie ją tenusimano („Judu meilės vos tiktai pauostėt", sako jis), poetas keliauja su jais ir rodo įvairias meilės istorijas-vaidinimus, norėdamas jiems atskleisti, kokia meilė iš tiesų „daugiaveidė".

Julija, naiviai žavi paauglė (jai tik keturiolika), visada pabrėžia, kad ji „ne vaikas", o moteris. Ji yra nepajudinama idealistė. „Meilė, Romeo, yra poezija", sako ji. „Kur tiktai skamba meilės vardas, ten viskas tyra ir gražu". Ji tiki, kad meilė viską nugali, kad ji tvirtesnė už mirtį.

Septyniolikmetis Romeo pasirenka ironišką pozą. Jis pritaria Ovidijui, kad meilė prieštaringa. Ji „medaus saldumas ir nuodų kartybė", „džiaugsmas ir ašaros", „ištikimybė ir apgaulė", „dovana, malonė," ir neapykanta, kerštas, mirtis. „Išganymas ir prakeikimas".

Savo „istorijose" pasakotojas suburia veikėjus iš įvairių kadrų, naudoja tekstus iš biblijos ir graikų mitologijos bei skirtingų laikotarpių europinės literatūros. Jis suveda į krūvą autorius: Dantę, Sapfo, Baironą, Oskarą Wilde ir veikėjus Beatričę, Donkichotą, Hamletą, Faustą ir kitus, nepaisydamas chronologijos, peržengdamas istorinės ir fiktyvinės tikrovės ribas. Čia dalyvauja net ir Olimpo dievai — „merginėjantis" Dzeusas, jo žmona Hera ir kiti. Jų aitriose replikose atsispindi tipiškos žmogiškos reakcijos. Kai kurie veikėjai šaržuoti, bet jų elgsena visada žmogiška. Kalbá dažnai „liaudiška", net ir dievų.

„Na, na, nesiplėšyk, — dar nuomarį, ko gero, gausi", sako Dzeusas bumbančiai žmonai Herai. O ji: „Sakyk: kiek jau perėjo per tavo migį?"

O teatro menas juk ir yra žmogaus elgsenos ir kalbos pamėgdžiojimo menas. Juo perteikiama meninė informacija. Bet tai kartu ir žaismas. „Be žaismo nėra ir meilės", sako Ovidijus.

Žaismo elementas, ypač žodžių žaismas, šiose istorijose svarbesnis negu veiksmas, kuris pažįstamuose siužetuose skaitytojui jau iš anksto žinomas. Ostrauskas veikėją iš karto pastato į centrinę situaciją, kurioje jo charakteris jau seniai įamžintas. (Pavyzdžiui, Otelas.)

O kiekvienoj minidramoj dalyvauja ne vien tik istorijos veikėjai, bet ir Ovidijus bei Romeo su Julija, tų jo pasakojimų klausytojai, rodomų scenų stebėtojai. (Jiedu — tų vaidinimų vaidinime žiūrovai.)

Julija ir Romeo kalbasi savo tarpe ir su Ovidijum, nuolat perpindami veiksmą šmaikščiom pastabom ir pasipešiojimais. Šitaip identifikuodamiesi su tikraisiais žiūrovais, jie užsklendžia tarpą tarp sceninės tikrovės ir realiosios (auditorijos) tikrovės.

Kai kuriose minidramose jie taip pat kalbasi su vaidinimų veikėjais, net su jais pabendrauja. Pavyzdžiui, Salomės istorijoje, Romeo išreiškia susižavėjimą šokėja ir jos šokiu, iššaukdamas Julijos pyktį. O

paskutiniam epizode, „Puotoj", kur dalyvauja visų kitų minidramų veikėjai, Julija susidomi Don Giovanni ir beveik leidžiasi jo suviliojama, užpykindama Romeo.

O veikėjai irgi kartais reaguoja į žiūrovų ir į Ovidijaus pastabas. Hera net supyksta, kai Ovidijus pašnibžda jaunuoliams: „Atkreipkit dėmesį — tarytum choras graikų tragedijoj". Ji sako publikai: „Rado kada literatūrą dėstyti. Be to, čia jokia tragedija — greičiau komedija".

Pats Ovidijus ne tiktai atlieka pasakotojo rolę ar paskaito tekstą ir pasišnekučiuoja su savo žiūrovais, jis taip pat atlieka ir režisieriaus vaidmenį: kilstelėjęs ranką sustabdo veiksmą, šūkteli pradėti ar tęsti vaidinimą, nuleisti uždangą.

Kai kurių minidramų „sukirpimas" primena *Metmenų* 63-čiame numeryje atspausdinto žaismingo „Ars amoris: Post scriptum" struktūrą. Ji susideda iš dviejų dalių. Kiekvienoje du veikėjai — Vyras ir Moteris, o taip pat pasakotoja, skaitanti tekstą. Šis „atgyja", virsta vaidinimu su savais veikėjais, kurie pantomima ar farsu tą tekstą apvaidina. O to vaidinimo žiūrovai perpina veiksmą šmaikščiomis pastabomis ir pasipešiojimais.

Tokią pagrindinę struktūrą matom ir *Ars amoris* minidramose. Bet čia yra daug variacijų. Paolo ir Francheskos minidrama daug įvairesnio sukirpimo. Jų meilė gimsta kartu beskaitant Lanceloto ir Ginievros meilės istoriją, kurią jie abu inscenizuoja. (Tai jau tekstas tekste.) Bet yra ir kitas tekstas — jų pačių istorijos kita versija, kurią paskaito čia pat pasirodęs jos autorius — Boccaccio. Ji tragikomiška, nes baigiasi netikėtu likimo pokštu. Jei ne vinis sienoje, už kurios užsikabino besislapstančio Paolo skvernas, mylimieji būtų galėję išsigelbėti. Bet jie žuvo subadyti durklu.

„Painiuose meilės labirintuose visaip nutinka", sako Ovidijus, šią istoriją lydinčiame „interliude". Tie interliudai — lyg „tiltai" jungia savitarpyje visas *Ars amoris* istorijas. Tai rimtesni ar linksmesni dialogai tarp Ovidijaus, Romeo ir Julijos, vaidinimų aptarimai ir „pafilosofavimai".

* * *

Viduramžiais „interliudais" buvo vadinami trumpi farsai, įtaukti į ilgas rimtas „misterijas". Vėliau farsai virto atskirais vaidinimais. O Italijoje jie išsivystė į pagarsėjusią *Commedia dell' arte*, kuri stipriai paveikė ir XX a. modernų teatrą. Visoje Ostrausko kūryboje netrūksta tos *Commedia dell' arte* ir farso elementų. Yra jų ir šioje knygoje.

Jau pačioje pirmojoje minidramoje daug farso. Dante griūva aukštielninkas, šaukia vizijoje matydamas savo degančią širdį. O vėliau įkvėpimo pagautas kliedi ekstazėje, šūkauja: „Inferno!... Purgatorio! Paradiso!". Vėl nesavu balsu šaukia: „Čia prasideda Dantės Alighierio Komedija!" Romeo pasišaipo „Iš tiesų komedija". Bet Ovidijus sako: „O, toli gražu ne komiška".

Skaitytojui net darosi nesmagu matyti Dantę, didįjį poetą sušaržuotą ir jo kūrybą pašieptą. (Nors kai kurie jo egzaltuoti meilės eilėraščiai iš knygos *La vita nuova* šiandien ir skamba juokingai.) „Ale ir skiedžia", sako Romeo, šiuolaikiško jaunuolio ciniška intonacija.

Dante savo garsiausią veikalą pavadino *Commedia*, pagal tada galiojusį supratimą, kad veikalas, prasidėjęs liūdnai ir pasibaigęs linksmai — komedija (o tragedija, atvirkščiai). Kadangi Dantės kūrinys prasidėjo Pragaru ir baigėsi Rojum, — tai Commedia, o XVI amžiuje dar buvo pridurtas epitetas *Divina*, nes pats Dante buvo laikomas dievišku poetu.

Ostrauskas savo kūrinį *Ars amoris* irgi galėtų vadinti komedija, ne dėl to, kad jis atitinka tą senovinę definiciją, o dėl to, kad čia viskas traktuojama iš linksmosios pusės. Gal dar geriau jį būtų vadinti tragikomedija, nes čia visai nelinksmi siužetai traktuojami su šmaikščia ironija ir su smagiu humoru. Bet yra ir susimąstymo momentų, tylaus susikaupimo.

Po Paolo ir Frančeskos istorijos (jų durklu subadymo scenos), Julija kikena, prisiminusi vinį. „Už skverno?... ir pakibo ant vinies?" Prisideda dar Romeo, Ovidijus ir visi trys ima kvatoti. Bet nejaukiai pažvelgia vienas į kitą ir nutyla. Ovidijus prašneka rimtai: „Frančeską ir Paolo palaidojo į tą patį kapą. Ar ne gražu? Rodos ir judu amžinam poilsiui paguldė vieną šalia kito?" (Tyla).

Tokių susimąstymo ir tylos momentų yra ir kituose interliuduose. O paskui Romeo ir Julija tyliai šnekasi: „Gal iš tiesų geriau nežinot, ko nepatyrėm ir ką praradom?" sako Romeo. Bet Julija vos girdimai prataria: „Ne, ne... — renkuos žinojimą". Ovidijus ją pagiria: „Gerbiu, kurs neigia nežinią — ypač tada, kai žinojimas nieko gera nežada".

Šita „žinojimo" ir iluzijų praradimo tema išnyra vienur kitur per visą „kelionę" po dausas, ypač toliau Donkichoto ir Fausto dialoguose. O epiloge ji baigiasi Adomo ir Jievos scena ir *Obuolio* simbolika.

Jei Dantės *Commedia* — „nekomiška", tai šis Ostrausko veikalas irgi ne tiek komiškas, kiek tragikomiškas. O tragikomiškumas — mūsų laikų kūrybos ženklas. Anot Tomo Manno, modernaus meno

žymė — nepripažinimas atskirų tragizmo ir komizmo kategorijų. Jau Bernardas Shaw naudojo tragikomišką ironiją, o Oskaras Wilde — farsą. Pirandello vėliau irgi atsikreipė į gyvenimo patirties prieštaringumą. Tragikomiškumas pasirodė tinkamiausia forma išreikšti nesuderinamoms gyvenimo priešingybėms.

O šio šimtmečio vidury Ionesco, Albee, Becketto ir paties Ostrausko Absurdo teatras naudojo tragikomišką groteską. (Jį vėliau naudojo ir Lietuvos teatrai.) Ir šioje Ostrausko knygoje yra grotesko. Pavyzdžiui, kai Salomė sudrimba apsikabinusi kraujuotą Jono Krikštytojo galvą ir ją vergai išvelka už kojų nuo scenos. Arba, kai Dzeusas pakabina Herą už kojų, žemyn galva palubėj.

Groteskiškus judesius pažymi juokingi veiksmažodžiai: Otelas Desdemoną „numygė mirtinai", Hamletas nudurtą Polonijų „tįsia ir tįsia" per sceną. Bet šiose minidramose ne tiek jau daug „išviršinio veiksmo" komizmo. Ostrauskas labiau mėgsta sąmojį, kuris nuolat perpina sceninę veiksmo eigą. Dominuoja ironiškas žaidimas žodžių ir sakinių prasmėm, jų garsine struktūra, kirčiu ar net sakinio intonacija.

Romeo, sužinojęs, kad dėl Salomės meilės nusižudė sargybinis, ir išvydęs dailiąją Salomę, sušunka: „*Buvo* dėl ko žudytis!" Bet pamatęs piktą Julijos žvilgsnį, pasitaiso, pakeisdamas sakinio intonaciją: „Nesupratai, brangioji. Sakiau: Buvo dėl ko *žudytis*".

Dažnai juoką sukelia tik vienas atskiras žodis. Romeo susižavėjęs Salomės šokiu, bet Julija nusisuka, nežiūri. Kai atsisuka ir pamato ją, nusimetusią visus šydus, ji patraukia pečiais ir dribteli: „Tešla". Aišku, kad jaunutė paauglė, tuo vienu žodžiu, pavartotu perkelta prasme, nori paneigti Salomės moterišką patrauklumą. Žodis tešla juokingas, nes jis nesiderina su kontekstu.

O kartais žodis, juokingai „iškritęs" iš konteksto, įkrenta į kitą, platesnį kontekstą. Pasakodamas ir „parecenzuodamas" Narcizo istoriją, Ovidijus sako, kad toje vietoje, kur išnyko Narcizas, išdygo kvapni gėlė, vėliau pavadinta narcizu. Bet „geriau būtų išdygusi daržovė... pavyzdžiui kopūstas". Ir neiškenčia nepridūręs: „Bet tai jau būtų Vergilijaus — ne mano gaspadorystė". Čia juokingas pats žodis ‚kopūstas" (kontekstui neatitinkanti jo semantinė vertė). Bet kad skaitytojas suprastų tą platesnį kontekstą „Vergilijaus gaspadorystė", jam reikia žinoti, kad Vergilijus parašė poemų knygą *Georgikos* — apie *žemdirbystės meną* (o ne apie *meilės meną*, kaip Ovidijus). Todėl kopūstas priklauso „jo gaspadorystei". Tada jau galima pajusti, kad Ovidijus nori Vergilijui įgelti...

O lietuviai skaitytojai *Georgikas* galėjo skaityti ankstesniame,

1975 m. A. Rukšos lietuviškame vertime, arba 1984 m. Mackaus Fondo puikiai išleistoje, aukšto poetinio lygio knygoje — Alfonso Nykos-Niliūno vertime. Tiems, kurie ją skaitė ar apie ją girdėjo, Ovidijaus intertekstinė užuomina padidina skaitymo malonumą.

O apie Abelardo ir Eloizos istoriją Ovidijus aiškina, kad „ne vienas ir ne kartą juos eilėmis ir proza liaupsino. Kai kas net ir dramas rezgė, jų tarpe ir toks Ostrauskas". Ši šmaikšti intertekstinė užuomina juokingai primena skaitytojui Ostrausko knygą *Eloiza ir Abelardas*, ir sudomina tą, kuris jos neskaitė.

* * *

Grįžtant prie Narcizo istorijos, Ovidijus čia parodo „visokeriopas" meiles. Romeo ir Julija čia pirmą kartą išgirsta apie brolį, kuris myli savo seserį „ne kaip seserį, o kaip moterį", sužino apie „moteris, kurios myli moteris" ir apie „vyrus, kurie myli vyrus".

Čia pasirodo graikų poetė Sapfo, iš Lesbos salos, ir deklamuoja savo grakščias eiles. Oskaras Wilde pasisvaido paradoksais. Pirmoji meilinasi prie Julijos, antrasis prie Romeo, kurie nuo jų traukiasi. O Markizas de Sade pliauškina odiniu botagu, bandydamas pasigriebti Juliją. Jis sakosi nesąs pervèrtas, nors ir „pérvertas". (Turbūt savo „sadistinio" Amūro?).

O groteskiškoj *Hamleto* istorijos scenoj „Labanakt motin", Hamletas bando išprievartauti savo motiną, bet negali, nes ji pati geidžia savo sūnaus! „O motin, mano motin! kodėl išniekinai mane!"— sako jis.

„Ar tikrai taip buvo?" klausia jaunieji žiūrovai. Ovidijus prisipažįsta, kad ne. Tačiau „galėjo, gal net turėjo" taip būti. „Būtų logiška", sako jis. (Turbūt pagal freudinį Edipo kompleksą?) O gal jis buvo vienas iš tų vaikystėje „išniekintų" vaikų, apie kuriuos dabar nemažai girdime Amerikoj.

Romeo ir Julija be galo pasipiktina. „Kokie tavo dievai, tokie ir karaliai", sako Julija. „tokie ir žmonės", atsako Ovidijus. „Kągi, visų pakaušyje ne vien tik sveikata. Tik ne kiekvieną ėda tas pats kirminas". O skaitytojui irgi linksta ausys. Bet juk „tyros meilės" skelbėja, Julija, pasirinko žinojimą. Tiktai kiek apmaudu, kad taip niūriai pavaizduotas princas Hamletas. (Ir kiti didžiųjų literatūrinių šedevrų herojai.) Faustą, kurį Hamletas susitinka vaikščiojantį su Donkichotu, irgi ėda kažkoks „kirminas". Jis cinikas, iš viso tyčiojasi, net iš Margaritos. Paklaustas apie

ją, sako „Su angelais jau gieda". Sakosi jos niekad nemylėjęs, tik geidęs, ir kad visas jo gyvenimas buvęs melagingas.

Kartu su Hamletu jis pašaipiai apvaidina (originalaus teksto citatom) Margaritos palydėjimo sceną ir „nešvankiai" nušneka. O Donkichotas svarsto „meilę tyrą kaip šaltinis". („Todėl ji vandeninga", šypteli Faustas). Donkichotas — priešingybė Faustui. Ilgom tiradom (irgi *orignalaus teksto citatom*) *jis aukština, priklaupęs ant kelio, savo princesės* Dulsinėjos tobulą grožį: „O princese Dulsinėja, šios pavergtos širdies valdove..." Visai panašiai kaip Dante, poetinis herojus, jis idealizuoja meilę ir grožį. O Faustas, kaip Romeo, Dantės minidramoje, tyčiojasi: „Riteris skiedžia, kaip paprastai".

Taigi, autorius aiškiai sugretina Dantę su Donkichotu, ir taip pat Hamletą su Faustu. Iš tų dviejų porų sugretinimo gaunasi savotiška dvigubų priešpriešų struktūra: idealizuota meilė — pažeminta meilė, iliuzinė tikrovė — sumenkinta „reali" tikrovė.

Donkichotas niekad nejuokauja, bet visi iš jo juokiasi. Netekęs kantrybės, Faustas jau ruošiasi atverti jam akis, pasakyt tiesą apie Dulsinėją *ir sugriauti jo gražias iliuzijas. Bet Hamletas jį sustabdo, klausdamas:* „Ar tai būtina?" Abejonė ir klausimai jo silpnybė, o gal stiprybė. Faustas susilaiko — „Gal ir nebūtina". Palieka iliuzijas ramybėje. Jis — mąstantis žmogus, nusivylęs „žinojimu".

Pats Donkichotas irgi klausia: „Ar visada reikia tikrovės ir tiesos?" (Jis gal nenori žinoti, kad tikrovė kitokia). O kad nėra tobulos meilės, nenori žinoti ir Julija. „Netikiu, kad meilė tiktai tokia, kokią čia pamačiau ir išgirdau", sako ji. Jai būtų patikę susitikti tą tobulo grožio princesę Dulsinėją. Bet kai ji pasiteirauja Ovidijaus, kas ji tokia, šis nuduoda nežinąs. (O ji jokia princesė, tik paprasta kiaulių šėrėja, kaip žino skaitytojas.) Jis palieka Julijai nesugriautą tobulos meilės iliuziją, taip, *kaip Faustas ją paliko pačiam Donkichotui.*

Taigi, šiuose dialoguose kondensuojasi „žinojimo", nusivylimo ir iliuzinės tikrovės problema. Juk žmogus laimingesnis gyvendamas su savo iliuzijomis . Jose gyvas amžinųjų žmogaus idealų ilgesys — tobulo grožio, meilės ir tiesos. O kartu su juo eina, kaip Faustas su Donkichotu, žmogaus sugebėjimas abejoti — žinoti, kad „nieko tikro turbūt nebežinau" (kaip epiloge sako Ovidijus), kad žmogaus žinojimas labai menkas.

Paklaustas, kur jis keliauja, Faustas sako: „Iš niekur į nieką. Ein Spaziergang. Iš nieko atėjęs į nieką einu" O Don Kichotas tvirtai sako:

„Anaiptol, puikiai žinau, kur mano kelias veda — į Tobosą (...) Nieku nereikia abejoti. Viskas tikra, viskas aišku".

Užtai žmogus pasirenka gyventi iliuzijom ir užsideda sau kaukę. Kaukes dėvi ir visi paskutinės minidramos „Puota" dalyviai, susirinkę iš kitų minidramų. Šiame tirštame susibūrime, tarp šmaikščių pasišvaistymų sąmojum ir pakvailiojimų, svečiai dar pasvarsto, kodėl būtent jie čia buvo sukviesti ir ko jie čia pasigenda. Pakviesti todėl, kad „mūsų meilė buvo ne tik karšta, bet ir neįprasta, o kai kurių ir baigėsi neįprastai", nutaria jie. O pasigenda daug ko: Tristano ir Izoldos, Jūratės ir Kastyčio ir t.t.

Čia „pakvailioja" ir Julija su Don Giovanni. Bet kai ji vėliau prašo Romeo jai atleisti, šis nenori. „Nenori? O ar aš tau neatleidau, kai įsispoksojai į Salomę?" klausia Julija. „Ten kitas dalykas, visiškai kitas", sako Romeo. „Vyrams galima". Julija (vos žado netekus) — „Galima? O moterims — ne?" Tokia dviguba norma Juliją labai papiktina. Ji „kilsteli desperatiškai akis „į dangų".

* * *

„Ars amoris post-scriptum" minidramoje (*Metmenys*, nr. 63), Ostrauskas šmaikščiai iškelia moters perspektyvą. Bet jau ir pačioje *Ars amoris* knygoje ją pakartotinai pabrėžią ne kas kitas, kaip jaunoji Julija, kuri didžiuojasi esanti pilnavertė moteris.

Ji jautriai reaguoja į moterį žeminančius išsireiškimus. Išgirdusi žodį „boba", ji „sužaibuoja akimis" ir sušunka „Boba?". O į užgaulų stereotipą: „moterys turi tik vieną ginklą — liežuvį", reaguoja piktu „Atsiprašau!"

Kai Donkichotas sako, kad viską atiduoda, net ir „save ir savo sielą" už Dulsinėją, Faustas, nuvertindamas moteris, pareiškia: „Jokia moteris nėra verta tokios kainos". Julija pašaipiai įsiterpia: „Nejaugi mes tokios pigios?" Žodžiu „mes", ji jungiasi su viso pasaulio moterimis, su tom, kurios būdavo mainų objektu tarp genčių ir kurios dar ne taip seniai buvo perkamos ir parduodamos...

Kaip ir visa ši intertekstinė mozaika, dramos pabaiga prasmingai žaismingа. Epiloge, besileidžiant uždangai, du kartus prabėga jauna pora — „plikut plikutėliai" Adomas ir Jieva. Ji pirma (sic!), jis iš paskos. Jieva sviedžia obuolį Romeo link. Šis pagauna, o Julija paima obuolį iš jo rankų, bet mato, kad jis prakąstas ir su kirminu. Jai benu-

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Aldona Markelienė, Marija Paškevičienė, Dalia Sruogaitė, Artūras Tereškinas, Vytautas Vepštas

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanada ir JAV — $15.00; Lietuva $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.
ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1993, Nr.64